

MAKTEN ÖVER RUMMET
TANKAR OM DEN HÅLLBARA STADEN

MAKTEN ÖVER RUMMET
TANKAR OM DEN HÅLLBARA STADEN

Redaktörer
Göran Graninger och
Christer Knuthammar

Stiftelsen Vadstena Forum
för samhällsbyggande
2010

Upphovsrätt

Detta dokument hålls tillgängligt på Internet – eller dess framtida ersättare – från publiceringsdatum under förutsättning att inga extraordinära omständigheter uppstår.

Tillgång till dokumentet innebär tillstånd för var och en att läsa, ladda ner, skriva ut enstaka kopior för enskilt bruk och att använda det oförändrat för ickekommersiell forskning och för undervisning. Överföring av upphovsrätten vid en senare tidpunkt kan inte upphäva detta tillstånd. All annan användning av dokumentet kräver upphovsmannens medgivande. För att garantera äktheten, säkerheten och tillgängligheten finns lösningar av teknisk och administrativ art.

Upphovsmannens ideella rätt innefattar rätt att bli nämnd som upphovsrättsinnehavare i den omfattning som god sed kräver vid användning av dokumentet på ovan beskrivna sätt samt skydd mot att dokumentet ändras eller presenteras i sådan form eller i sådant sammanhang som är kränkande för upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart.

För ytterligare information om Linköping University Electronic Press se förlagets hemsida <http://www.ep.liu.se/>.

ISBN 978-91-7393-260-8

Linköping University Interdisciplinary Studies No. 13

ISSN 1650-9617

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-60762>

eISSN 1650-9625

Grafisk formgivning: Peter Berkesand, Linköpings universitet, 2010

© 2010, Respektive författare

Innehåll

Förord	7
Kristina Grange	Den svenska arkitekten – fast i ett historiskt etablerat styrkeförhållande	11
Bosse Bergman	Så mycket stad – men med stadsgestaltningens kompetenser i otakt	33
Juan Velasquez	Social urbanism och Urbant våld i Colombia om arkitektur, deltagande planering och kriget om samhällsbyggnad.....	45
Hans Lind	Fastigheter och Byggande	79
Carina Listerborn	Våld i staden – vardagsrasism och maktutövning i offentliga rum	89
Eva Öresjö	Teknisk upprustning utan social turbulens.....	107
Johnny Kronvall	Miljonprogrammet och makten över det förestående förnyelsearbetet	119
Jesper Meijling	Förortslinjerna korsar hela staden. Om begreppet ”utanförskap” och det falska utpekandets politik	127
Dan Hallemar	Staden och massans visdom	139
Lisbeth Söderquist	Stadsbyggnadskritikens diskurser från 1968 till idag	149
Moa Tunström	Vi måste prata om staden	159
Av Vadstena forum tidigare publicerat		167

Förord

Vilken betydelse har arkitekturen och stadsplaneringen för att våra städer skall bli långsiktigt hållbara? Den frågan vill regeringen – och alldeles särskilt kulturminister Lena Adelsohn-Liljeroth och miljöminister Andreas Carlgren – ha diskuterad och belyst och gav därför hösten 2009 Arkitekturmuseet, Boverket, Riksantikvarieämbetet och Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande (Formas) i uppdrag att studera hur vi genom miljö- och kulturpolitiken kan främja utvecklingen av långsiktigt hållbara städer.

Vadstena forum för samhällsbyggande planerade att under våren 2010 arrangera ett symposium om städerna och en hållbar utveckling. När Vadstena forums styrelse fick kännedom om regeringens uppdrag beslöt den efter samråd med de fyra myndigheterna att ordna ett seminarium om *Makten över rummet – Tankar om den hållbara staden*. Till seminariet inbjöds dels företrädare för Arkitekturmuseet, Boverket, Riksantikvarieämbetet, Formas och Vadstena forum, dels ett tjugotal forskare som utifrån olika aspekter arbetat med frågor om att forma hållbara städer.

Vadstena forum för samhällsbyggande, som numera är knutet till Linköpings universitet, har i 25 år varit en viktig nationell arena för samtal om samhällsbyggande mellan samhällsplanerare, politiker, arkitekter, bostadsbyggare, kulturminnesvårdare, publicister, forskare i skilda discipliner och andra. Diskussioner vid årliga symposier förs i mindre grupper utifrån ett väl förberett material sammanställt av forskare från olika universitet och discipliner. Det har givit Vadstena forum dess särprägel och skilt det från andra konferenser och symposier. Vid Vadstena forum skall alla deltagare få komma till tals, bli hörda, bemötta och berikade med nya synpunkter och infallsvinklar.

Seminariet inleddes med ett inspirerande föredrag av Malmöförfattaren *Fredrik Ekelund*, *Brytningstider – Malmö i mörker och ljus*. Utifrån ett invånarperspektiv beskrev och analyserade han stadsplaneringens och arkitekturens framsteg och tillkortakommande i sin hemstad de senaste 120 åren.

Därefter gav arkitekten *Ola Andersson* en spännande, lärorik och illustrativ överblick över arkitekturens och stadsplaneringens möjligheter och svårigheter att ge bidrag till skapandet av en långsiktigt hållbar stad.

Seminariet ägnades åt diskussioner utifrån uppsatser och essäer som skrivits av inbjudna forskare. Författarna har därefter haft tillfälle att vidareutveckla sina artiklar. De uppsatser som presenteras i denna bok utgör därigenom också en dokumentation av seminariet.

Det första temat som diskuterades var **Makten över arkitekturen**. Diskussionerna fördes med utgångspunkt i Bosse Bergmans artikel *Så mycket stad – men med stadsgestaltningens kompetenser i otakt* och Kristina Granges artikel *Den svenska arkitekten – fast i ett historiskt etablerat styrkeförhållande?* Bosse Bergman är tekn. dr. och forskare vid Institutionen för samhällsplanering och miljö vid Kungliga Tekniska högskolan (KTH). Hans forskning handlar om handel och trafikmiljöer, eller det som den forskargrupp han ingår i kallar "trafikala stadslandskap". En detaljerad studie om E4-korridorens framväxt har legat till grund för detta engagemang och lett fram till väsentliga frågor om varför väg- och stadsplanerare inte särskilt medvetet och samstämt tar hänsyn till vägens roll som stadsbyggare, dvs. som orsak och upphov till alla de så kallade externa områden, vilka planeringen idag har så svårt att hantera.

Kristina Grange är tekn. dr. och forskare vid samma institution som Bosse Bergman. I sin forskning har hon särskilt undersökt arkitekt- och planerarrollen. Genom att fästa uppmärksamhet på samband mellan institutionella villkor och en viss självuppfattning bland aktörer visar hon hur asymmetriska maktrelationer kommer till uttryck.

Diskussionerna om **Makten över delaktigheten** inleddes av Juan Velasquez, som introducerade artikeln *Social Urbanism och Urbant våld i Colombia – om arkitektur, deltagande planering och kriget som samhällsbyggnad?* Juan Velasquez är fil. dr. och forskare vid Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer (Ceifo), Stockholms universitet. Han har huvudsakligen arbetat med forskning inom områdena genus och planering, diskriminering, segregation och rasism, urbant våld och internationell migration både i Sverige och internationellt och behandlat frågor om mångfald och gemenskap ur feministiska, postkolonialistiska och antirasistiska perspektiv.

Till temat **Makten över det offentliga rummet** hade bidrag skrivits av Hans Lind, *Makten över det Offentliga rummet* och Carina Listerborn, *Våld i staden – vardagsrasism och maktutövning i offentliga rum*. Hans Lind är professor vid Avdelningen för bygg- och fastighetsekonomi vid KTH. Hans forskning handlar idag främst om bostadsmarknad och byggande, men han har tidigare skrivit böcker både om taximarknaden och om marxistisk nationalekonomi. Carina Lister-

born är lektor och docent i stadsbyggnad vid Malmö högskola. Hon disputerade 2002 på Chalmers, Arkitektur, med avhandlingen *Trygg stad*. Diskurser om kvinnors rädsla i forskning, policy utveckling och lokal praktik, och har därefter vidgat sitt forskningsfält till frågor om relationen mellan kropp och rum, urbant våld/urbana konflikter och frågor om medborgarinflytande, kunskapssyn och delaktighet i planprocesser. Med ett intersektionellt perspektiv på social hållbarhet vill hon genom att ge plats åt fler röster i diskussionen bidra till en mer lyhörd planeringspraktik. Hon har varit verksam vid Stockholms universitet, Lunds universitet och sedan 2008 på Institutionen för urbana studier, Malmö högskola.

Makten över stambytena hade som inledare Eva Öresjö, *Teknisk upprustning utan social turbulens*, Johnny Kronvall, *Miljonprogrammet och makten över det förestående förnyelsearbetet* och Jesper Meijling, *Förortslinjerna korsar hela staden – om begreppet "utanförskap" och det falska utpekandets politik*. Eva Öresjö är sociolog och professor vid Avdelningen för fysisk planering, Blekinge tekniska högskola. Öresjö har under många år studerat hur förändringsarbete bedrivs i bostadsområden som 1940- och 50- talens folkhemsområden och framför allt i så kallade utsatta områden byggda under miljonprogrammet. Johnny Kronvall är tekn. dr. i byggnadsfysik och professor vid Institutet för hållbar stadsutveckling, Malmö högskola. Han arbetar inom områdena byggnadsfysik, hållbart byggande och urbant mikroklimat, till exempel projektet Ekologisk omställning av efterkrigstidens bebyggelse. Jesper Meijling är arkitekt och har ett förflutet som redaktör vid Sveriges Radio där han arbetade med samhällsbyggnadsfrågor. Han är numera doktorand vid KTH. Hans forskning är inriktad på "marknaden" som rumsligt och historiskt begrepp, exempelvis om hur oförutsedda konflikter har uppstått i byggd miljö till följd av marknadsmodeller etablerade i efterhand.

För presentationen av **Makten över det offentliga samtalet** och **Makten över visionen** svarade Dan Hallemar, *Staden och massans visdom*, Lisbeth Söderqvist, *Stadsbyggnadskritikens diskurser 1968 till idag*, och Moa Tunström, *Vi måste prata om staden*. Dag Hallemar är journalist, landskapsarkitekt och redaktör på tidskriften Arkitektur. Lisbeth Söderqvist är docent i konstvetenskap och forskningssekreterare vid Vetenskapsrådet. Hon har i sin forskning analyserat byggda miljöer och yttranden om dessa, i syfte att visa hur de idéströmningar som fanns spridda i samhällsdebatten, inom forskarsamhället respektive politiken decennierna efter andra världskriget, blev styrande för

den fysiska form arkitekter och andra valde att ge välfärdsstaterna. Modernismen, strukturfunktionalismen, existentialismen och feminismen var idéströmningar som fick ett stort inflytande på stadsplaner och arkitektonisk form. Idag kritiseras efterkrigstidens miljöer; de påstås vara byggda utifrån felaktiga antaganden. Vilka antaganden kritikerna själva gör, och hur de kan förstås mot vår tids ideologiska debatt, är frågor Söderqvist ställer i bidraget till denna bok. Moa Tunström är fil. dr. i kulturgeografi och forskare vid Avdelningen för urbana och regionala studier, KTH. Hon intresserar sig för dagens stadsbyggande och stadsplanering, och särskilt för hur vi talar och skriver om staden idag – och därmed också konstruerar den – i planeringen, forskningen, nyhetsmedia etcetera.

I regeringens inledningsvis nämnda direktiv till de fyra myndigheterna framhålls bland annat att dessa tillsammans och i samråd med berörda parter bör arbeta för att tydligare knyta samman olika miljöaspekter med kulturmiljö, arkitektur och stadsutveckling inom ramen för statens ansvar för samhällsbyggande. Myndigheterna ska gemensamt utarbeta en långsiktig plan för arbetet med olika aspekter av hållbar stadsutveckling och göra en analys av vilka forskningsbehov som finns inom området. Föreliggande rapport från seminariet *Makten över rummet – Tankar om den hållbara staden* utgör en del av myndigheternas arbete med uppdraget.

Den svenska arkitekten – fast i ett historiskt etablerat styrkeförhållande?

Kristina Grange

En av de mest refererade källorna när det gäller Sveriges ställning som arkitekturland under 1900-talet är boken *Sweden builds* (Smith 1950). Arkitekturkritikern G E Kidder Smith pekar 1950 ut Sverige som ett av världens fyra ledande arkitekturländer. De tre andra är Schweiz, Brasilien och Italien. Av dessa anses Sverige vara det land som har den högsta genomsnittliga höjden när det gäller arkitektonisk kvalitet. I dag är det sannolikt få som skulle placera Sverige i fronten för världsledande arkitektur. Internationella kritiker tycks förbryllat undra vad som hände med Sverige som föregångsland, och svenska arkitekter klagat över en försvagad roll. Hur kan en sådan utveckling förstås? Har den med makt att göra? Bör den förstås med utgångspunkt i att någon aktörgrupp i den svenska byggbranschen besitter makt, och ensidigt utövar den på branschens andra aktörer? Eller finns det anledning att försöka flytta fokus från vem som har makt, till hur asymmetriska maktrelationer kan upprätthållas av branschens alla aktörer?

Ett övergripande syfte med denna artikel är att identifiera och belysa hur historiskt etablerade maktförhållanden kommer till uttryck i den svenska byggbranschen i början av 2000-talet. Det görs med både historiska och aktuella exempel. Avsikten är inte att hävda att det finns ett historiskt, ursprungligt jämviktsläge till vilket branschens aktörer åter bör sträva. Det vore både orealistiskt och ohistoriskt. Avsikten är istället att visa hur dessa styrkeförhållanden kan förstås som ett diskursivt fält där såväl utsagor som handlingar kontinuerligt bidrar till att forma aktörernas handlingsutrymme.

Inledningsvis kommer den svenska arkitektens handlingsutrymme i dag att speglas, dels genom en jämförelse mellan de olika nordiska byggbranschernas strukturer, dels genom en statlig utredning om kvalitet i den svenska byggbranschen. Därefter väcks några frågor om hur makt kan förstås verka, och vilken betydelse ett historiskt och socialt

perspektiv har. Därpå görs en kort historisk genomgång med syfte att belysa hur dagens arkitektroll har formats i ett diskursivt fält av styrkeförhållanden i svenska byggbranschen under 1900-talets andra hälft. Avslutningsvis fästs uppmärksamhet på hur utvecklingen av detta fält kan förstås ha bidragit till en viss självuppfattning inom arkitektkåren i dag.¹

Några skillnader mellan de nordiska länderna

Ett första sätt att skapa en inblick i hur maktförhållanden i den svenska byggbranschen kan förstås verka i dag, skulle kunna vara att jämföra statistik avseende de olika nordiska ländernas byggbranscher.

Figur 1 visar hur stor andel av marknaden som de fyra största entreprenörerna kontrollerar. Siffrorna är framtagna av branschorganisationerna i respektive land. Förutsättningarna för analyserna kan dock skilja sig åt och det skall därför understrykas att siffrorna är ungefärliga. Under alla omständigheter bör de kunna ge en indikation på vilka skillnader som finns mellan länderna.²

Figur 1. Byggföretagens marknadsandelar i de olika nordiska länderna. Siffrorna baseras på omsättningen under 2008 och är ungefärliga.

Byggföretagens uppskattade marknadsandelar		
Sverige	4 största firmorna kontrollerar 40 %	Skanska NCC PEAB JM
Finland	4 största firmorna kontrollerar 25 %	YIT Lemminkäinen Skanska NCC
Norge	4 största firmorna kontrollerar 20 %	Veidekke Skanska AF Gruppen NCC
Island	4 största firmorna kontrollerar 20 %	ISTAK IAV Byggingarfelag G. og G.
Danmark	4 största firmorna kontrollerar 10 %	MTHøjgaard Pihl Aarsleff NCC

Det visar sig att Sverige har den mest koncentrerade företagsstrukturen när det gäller entreprenörer. Här kontrollerar de fyra största företagen 40 % av marknaden. Finland, Norge och Island hamnar i en mellannivå på 20-25 %. Danmark har den lägsta graden av företagskoncentration. De fyra största entreprenadföretagen kontrollerar inte mer än 10 % av marknaden. Värt att notera är att de svenska entreprenadföretagen börjar ta plats bland de största också i flera av våra grannländer. T.ex. är Skanska och NCC etablerade i både Danmark, Norge och Finland.

Ytterligare några slutsatser kan vi få om statistiken i figur 1, över byggföretagens marknadsandelar, jämförs med statistiken i figur 2, som visar strukturer bland de 100 största arkitektföretagen i Norden. Ett par, tre slutsatser framstår som speciellt värda att notera.

Figur 2. De 100 största nordiska arkitektkontoren 2007/2008 fördelade efter antal anställda och länder.

XL, 300–450 anställda		
Sverige	2	(White arkitekter, 445; SWECO, 367)
Danmark	1	(C F Møller, 334)
L, 75–300 anställda		
Danmark	8	(Arkitema, 242; Henning Larsen, 160; Hammer & Larsen, 160; Årstiderne arkitekter, 155; 3xNielsen, 108; DAI Gruppen, 87; PLH Arkitekter 86; Hvidt & Mølgaard, 80)
Sverige	4	(Temagruppen, 148; Tengbom, 141; Wingårdhs 98; Nyréns, 75)
Norge	4	(LINK Signatur, 201; DARK, 109; Snøhetta, 90; Narud-Stokke-Wiig 82)
Finland	1	(Pöyry Architects, 99)
M, (29)–75 anställda		
Danmark	30	
Sverige	26	
Norge	13	
Finland	6	
Island	4	

Den första är att Sverige har den mest koncentrerade byggindustrin av de nordiska länderna, 40 %. Sverige har också de största arkitektkonto-

ren, men har samtidigt ett gap med relativt få arkitektkontor i spannet mellan de mycket stora och de små/medelstora. Den andra slutsatsen är att Danmark tycks ha en byggindustri som i mycket liten utsträckning kontrolleras av ett fåtal aktörer, endast 10 %. Samtidigt tycks de vara starka över hela skalan när det gäller arkitektkontoren, inte minst bland de stora kontoren. En tredje slutsats är möjligen att Finland, som har en relativt koncentrerad byggindustri, tycks ha förvånansvärt små arkitektföretag, endast några få företag med mer än 30 anställda, och inget med mer än 100.

Den svenska byggbranschen – en sektor med stora problem på flera områden

Betyder då dessa siffror någonting för möjligheten att åstadkomma arkitektonisk kvalitet? Är det alls ett problem att ett fåtal byggföretag i stor utsträckning kontrollerar den svenska byggsektorn i dag?

Det har i internationella jämförelser konstaterats att den svenska byggbranschen har en låg konfliktnivå (Bröchner et al. 2002). Samtidigt kan det finnas anledning att fråga sig om det verkligen är ett uttryck för att den svenska byggbranschen präglas av ett särskilt kreativt samverkansklimat. En del tumult har förekommit i den svenska byggbranschen under det senaste decenniet: så som uppdagade kartellbildningar, mögel i Moderna museet, stämningar, samt en bostadsminister som beskyllt arkitektkåren för att rita monument över sig själva.³

Frågar man de svenska arkitekterna hur de uppfattar sin roll kan man få svar som påminner om detta citat, publicerat i arkitekternas branschorganisations tidskrift *Arkitekten* under 2003:

Totalentreprenaden medför att arkitekten får se sitt ritade projekt ifrågasatt flera gånger under byggproduktionen. Material byts kors och tvärs, vit marmor blir svart tigrerad, kökets uppställningar utsätts för rockader och dörrar som ritats vänster slår höger, ibland struntas det både medvetet och omedvetet i vad arkitekten ritat. Det är svårt att bygga hus. Skall man bygga billigt, snabbt och bra skiljer sig uppfattningarna om hur det skall gå till (Lundquist 2003, 48).

Efter att ha följt den interna diskussionen inom arkitektprofessionen under drygt ett decennium, och efter åtminstone ett 30-tal djupintervjuer med svenska arkitekter är min uppfattning att många arkitekter uppfattar branschens styrkeförhållanden som problematiska villkor för arkitektur. Min uppfattning är också att många arkitekter önskar sig en starkare roll. Det stöds också av en undersökning från 90-talet som

visar att 80 % av de tillfrågade arkitekterna menade att arkitekten bör vara den ledande aktören i byggprojekt (Boström 1991).

Ytterligare en problembild, som är speciellt alarmerande för arkitekterna, är att byggherrar tycks ha svårt att uppfatta arkitektonisk kvalitet. En undersökning från 2001 visar att 80 % av de projekt som upphandlas enligt LOU gick till lägsta eller näst lägsta pris. Författaren skriver:

För arkitektföretagen är resultatet av analysen problematiskt. Kvalitetsskillnader mellan de olika arkitektföretagen och de olika lösningsförslagen tycks inte uppfattas av beställarna. Alternativt kan man hävda att resultatet indikerar att beställarna inte betraktar dessa tjänster som högkvalitativa (Lindqvist 2001, 5).

Sammanfattar man de problembilder som kommer från branschen i sin helhet i dag är bristande helhetssyn, kvalitetsbrister, höga produktionskostnader och låg innovationsgrad ofta återkommande problem (Grange 2004).

Också den svenska staten har utrett förutsättningarna för kvalitet i byggandet och riktade i slutet av 2002 skarp kritik mot sektorn. Den statligt tillsatta Byggkommissionen konstaterar: ”Sammantaget framträder en bild av, om inte i alla avseenden en problemsektor, så i vart fall en sektor med stora problem på flera områden.” (Byggkommissionen 2002, 63). 2009 gjordes en ny statlig uppföljning där man konstaterar att: ”Inget av de förslag som lämnades av Byggkommissionen har lett till någon större förändring av sektorns arbetssätt och attityder.” (Statskontoret 2009, 12). En slutsats tycks alltså vara att både arkitekter, byggare, byggherrar och den svenska staten finner allvarliga problem i den svenska byggbranschen i dag.

Problem enligt Byggkommissionen

Hur kan då branschens problem förstås? Byggkommissionen konstaterar i sin kartläggning att de stora entreprenörerna har stärkt sitt inflytande inte bara över själva byggandet, utan också över vad som efterfrågas, vad som byggs, var det sker och hur byggnaderna utformas (Byggkommissionen 2002, 89, 331). Man konstaterar vidare att branschen idag präglas av ”förskjutna styrkeförhållanden”, ”gamla strukturer”, ”fåtalsdominans”, ”en entreprenörvänlig ordning”, och ”förändringsobenägenhet”. Intressant nog menar man att det inte i första hand är mer reglering branschen behöver utan att det är den rådande branschkulturen som utgör problemet.

Det finns ett starkt fokus på relationen byggherre–entreprenör i kommissionens rapport. Samtidigt påpekar man att det sannolikt är konsulter och entreprenörer som har störst möjlighet att åstadkomma de förändrade attityder och beteenden man efterlyser. Trots detta påpekande ägnas, menar jag, förvånansvärt lite uppmärksamhet åt branschens övriga aktörer. Det finns inga resonemang om hur attityder och beteenden beror av de ”förskjutna styrkeförhållanden” eller ”gamla strukturer” man identifierat. Kommissionen ger heller inga råd om hur man förskjuter styrkeförhållandena till mer jämlika sådana, eller hur gamla strukturer kan brytas.

Uppseendeväckande är också den totala frånvaron av resonemang om betydelsen av arkitektur eller av arkitektens roll för åstadkommandet av kvalitet i byggandet. Kommissionens analys sträcker sig inte längre än till något enstaka påpekande om betydelsen av ”en omsorgsfull projektering och planering”. Varken Sveriges Arkitekter eller några arkitektkontor har inbjudits till kommissionens utfrågningar. Däremot har många andra aktörer inbjudits. Anmärkningsvärt är också att den lista som upprättas över byggsektorns utbildningar inte inkluderar arkitektlinjen. I detta avseende kan kommissionens rapport snarast förstås reproducera sektorns ”gamla strukturer” och ”förskjutna styrkeförhållanden”.

Sådana strukturer reproduceras också i andra sammanhang i branschen. Inga arkitekter fanns t.ex. närvarande när byggindustrins egen kommission hade arbetsseminarium med deltagande från bransch, riksdag, regering och berörda myndigheter. Och när Boverket bjöd in ett femtiotal aktörer till samtal kring byggsektorns förnyelsearbete representerades arkitekterna av endast en person.

Sveriges Arkitekter valde i sitt remissvar till kommissionens rapport att förstå frånvaron av resonemang om arkitektens betydelse som att arkitekterna inte primärt utgör en del av det problem kommissionen har velat beskriva (Sveriges Arkitekter 2003). Ett sådant ställningstagande framstår som ett problematiskt konstaterande för en kår vars medlemmar säger sig vilja ha en nyckelroll i byggprocessen. Tillsammans med den totala avsaknaden av resonemang om arkitektur i Bygghälsöns rapport pekar detta på att svenska arkitekter tycks befinna sig i en problematisk situation.

Betydelsen av ett socialt och historiskt perspektiv

Hur kan då dessa ”förskjutna styrkeförhållanden” förstås? Och hur kan man förstå det faktum att arkitekter säger sig vilja ha en starkt roll men samtidigt tycks vara frånvarande i många professionella sammanhang?

Enligt Bygghögskolekommittén bör branschens styrkeförhållanden främst förstås med utgångspunkt i produktionsförutsättningar, dvs. antal företag, företagsstorlekar, materialdistribution och ägarförhållanden (Bygghögskolekommittén 2002). Dessa förhållanden framstår som mycket viktiga för att förstå hur branschens styrkeförhållanden verkar i dag, och kommer delvis till uttryck i de inledningsvis uppmärksammade skillnaderna mellan de nordiska länderna. Men ett viktigt syfte med denna artikel är att väcka frågan om branschens styrkeförhållanden inte också måste förstås socialt och historiskt. Att erkänna det inflytande som historia, kultur och social position har över människors uppfattningar och handlingar innebär att kulturella konventioner och institutionella villkor förstås som socialt skapade. Med ett sådant perspektiv berörs frågor om makt, om förlorade handlingsmöjligheter och om hur asymmetriska maktrelationer formar villkor för samverkan mellan grupper i samhället (Alvesson & Deetz 2000).

En enkel definition av makt utgår ofta från att grupper i samhället besitter olika materiella och symboliska resurser, och med dem har olika förutsättningar att bestämma hur verkligheten skall definieras. I praktiken förekommer dock sällan makt som ett sådant ensidigt förtryck, och det är troligen inte heller en vare sig god eller intressant beskrivning av hur den svenska byggbranschen fungerar. Relationerna i branschen är högst sannolikt mer sammansatta än så.

Ett viktigt angreppssätt för det fortsatta resonemanget kommer därför vara att branschens styrkeförhållanden inte bör förstås med utgångspunkt i att någon aktör skulle besitta makt och ensidigt utöva den på andra. Omfattande – men aldrig helt stabila – effekter av dominans förekommer visst, men utgångspunkten här kommer att vara att makten i första hand är produktiv; den finns inneboende i våra attityder och beteenden och kommer till uttryck som allra starkast genom kunskapsproduktion och sanningssökande (Foucault 2003).

Attityder och beteenden kan på så sätt både öppna för handlingar och begränsa aktörers och grupper handlingsmöjligheter. Till maktens produktiva sida hör alltså dess starka koppling till kunskapsproduktion. Till de viktigaste begränsningarna hör inte i första hand förtrycket eller förbudet, utan snarare hur attityder och beteenden är förbundna med den egna självbilden. Genom att ange normalitet och avvikelse

berör makt på så sätt föreställningar om identitet, om över- och underordning, och om självuppfattning (Foucault 2003, 2009; Alvesson 1991). Dessa attityder och beteenden kan få en stabilitet över tid och rum, och kan efterhand förankras som mer eller mindre formella institutioner. Institutioner sätter på så sätt gränser för vad som är möjligt att göra, de skapar förväntningar på vad andra kommer att göra och de skapar föreställningar om vad som förväntas att man själv skall göra (Rothstein 2003).

En viktig slutsats av dessa resonemang är att asymmetriska maktrelationer inte behöver ta sig uttryck i konflikter. Vål så viktigt som att identifiera konflikter är därför att försöka komma under ytan på etablerade samförstånd. En annan slutsats är att vi inte finner sanningen om vår självbild i botten av vår kunskap, utan i de yttre händelser som formar och ringar in fältet av möjliga handlingar (Foucault 1986).

En konsekvens av dessa båda slutsatser skulle kunna vara att byggbranschens ”förskjutna styrkeförhållanden” behöver förstås i sin fulla vidd, dvs. socialt och historiskt, och inte bara i produktionstekniska termer. Det intressanta skulle då inte vara att lokalisera makt till någon speciell grupp i byggbranschen, utan att istället försöka fästa uppmärksamhet på hur asymmetriska maktrelationer kan vidmakthållas genom att bli en del av det vanliga sättet att se på världen, och genom människors och grupperas sätt att förstå sig själva. Attityder och beteenden som verkar gynnande för vissa kan på så sätt leda till förloerade handlingsmöjligheter för andra.

Mot bakgrund av en sådan förståelse av makt vänder vi nu blicken mot den svenska arkitektrollen och hur den har utvecklats sedan 1950-talet.⁴ Ambitionen är att identifiera den svenska byggbranschen som ett diskursivt fält av styrkeförhållanden, ett fält vars utsagor och handlingar kontinuerligt såväl bildar som sätter ramar för vilka handlingar som är möjliga. Hur kan man förstå detta fälts maktmekanismer? På vilket sätt bidrar produktiva maktmekanismer till att forma fältet? Och hur verkar de begränsande mekanismer som kan leda till förlorade handlingsmöjligheter?

50-talet: Förvirring och förväntan – på väg mot allmänt accepterade målsättningar

En av de viktiga förändringar som skedde efter andra världskriget var att den svenska staten tog ett starkt grepp kring bostadspolitiken. Bakgrunden var en pågående urbanisering, men också en kritik mot att byggmästarna inte på långt när hade producerat bostäder i ett antal

som motsvarade den efterfrågan som fanns. Ambitionen från staten var därför att renodla rollfördelningen byggherre–entreprenör. Bl.a. genom lånevillkor gynnades de nya allmännyttiga bostadsbyggföretagen (Eriksson 1994; 1996).

Det är tydligt att detta satte den rådande rollfördelningen i branschen i gungning. Tidigare hade de privata byggmästarna, som både byggde och förvaltade sina hus, inte sällan fungerat som både byggherre, arkitekt och entreprenör. Med den nya rollfördelningen kände de sig kraftigt missgynnade (Engkvist 1949).

En annan viktig aspekt är att entreprenörerna vid denna tid tillkom som en ny aktör inom bostadsbyggandet. Intressant är att det var de redan etablerade entreprenörerna som förmådde axla de nya stora beställningarna. De kom från anläggningssektorn och hade erfarenhet av att utföra stora uppgifter på entreprenad. Dessa entreprenörer förde med sig ett nytt storskaligt och rationellt tänkande (Nordstrand 2000). Det kan vara av intresse att påpeka att tre av de fyra stora entreprenörer vi har idag har sina rötter i anläggningsverksamheten.⁵

Av vikt är också att arkitekterna kom att stärka sin roll som rådgivare åt de nya stora bostadsbeställarna. Det är också intressant att se hur många ledande positioner arkitekterna hade under denna tid: Man hade en ledande roll i den statliga utredning som i slutet av 40-talet föreslog de bostadspolitiska förändringarna, i många avseenden ledde man utvecklingen av elementsystem bl.a. genom företaget Elementhus, arkitekter utvecklade det branschgemensamma modulsystemet baserat på 1M, arkitekter ledde byggstandardiseringskommittén och arkitekterna ledde också utvecklingen av de nationella byggregler som var en förutsättning för ett rationellt byggande.

I ett tal för Byggförbundet 1952 understryker socialminister Gunnar Sträng arkitekternas nyckelställning och viktiga uppgift att få branschens aktörer att enas kring gemensamma målsättningar. Intressant är dock att han samtidigt betonar att arkitekterna nu måste släppa på sina ambitioner om det ”estetiskt fulländade” (Sträng 1965).

Summerar man 50-talet framstår det som ett årtionde med stor tilltro till utvecklingen av sektorn. Många aktörer uttryckte en tilltro till att man skulle kunna enas kring gemensamma mål. Det är också tydligt att arkitekter hade ledande positioner i många branschorganisationer och utvecklingsarbeten. Men det är också värt att notera att det var ett årtionde med viss oklarhet kring en ny rollfördelning.

60-talet: Anpassning och splittring – tilliten ifrågasatt

Vid 50-talets slut stod det klart att byggindustrin inte på långt när hade lyckats fylla behovet av nya bostäder. Huvuddelen av produktionen byggde fortfarande på traditionella metoder. Det prefabricerade byggandet stod ännu bara för några procent av byggandet (Vidén 1999; Byggfackens industriutredning 1962; Dahlberg 1965).

Detta ledde till att byggarna kom att ställa långtgående krav på en produktionsanpassad projektering. Sven Dahlberg, som var byggarnas starke man och förgrundsfigur, uppmanade vid denna tid arkitekterna att släppa sina krav på perfektionism och komma byggarna till mötes i kraven på ökad produktionsanpassning (Dahlberg 1963). En viktig faktor bakom Dahlbergs argumenterande var att byggarna ville undvika ökade statliga regleringar av branschen:

Skall vi som skedde under 1940- och 50-talen överlämna åt politikerna att bestämma över och forma bostads- och byggnadspolitiken under 1960-talet? Eller skall vi ta på oss ansvaret och leda produktionen i rätt riktning? Till sammans bör vi alla olika kategorier byggare ta på oss ansvaret (Byggförbundet 1961, 14).

Av vikt för den utveckling som tog vid i skiftet mellan 50- och 60-talen är ombyggnaden av Operakällaren 1955-61, där budgeten kom att överskridas kraftigt. I samband med den uppmärksamhet som uppstod kring den övertrasserade budgeten riktades stark kritik mot arkitekterna och konsulterna, som i många avseenden ansågs dåligt kostnadsmedvetna. Händelsen kom att leda till att Byggnadsstyrelsen fick en ny huvudman i finansdepartementet och ålades att kontinuerligt redovisa kostnader direkt till regeringen. Gunnar Sträng, som vid den här tiden hade blivit finansminister, slog nu fast att ”Alla möjligheter till förenklingar och förbilliganden i utförandet av de enskilda projekten bör tillvaratagas” (Byggfackens industriutredning 1962, 149-150).

Dessa förändringar bidrog till den debatt som sedan kom att föras i både press, riksdag och i offentliga utredningar, och som handlade om att konsulttaxorna ansågs ge oproportionerligt höga arvoden. Det ifrågasattes t.o.m. om inte den senaste tidens standardhöjning hade skett i arkitekternas eget intresse. I DN synades några arkitekters deklarerade årsinkomster, vilka konstaterades ligga i nivå med ”toppinkomsterna för verkställande direktörer i storbanker” (Statens pris- och kartellnämnd 1966; Synnemar 1998). Och i riksdagen framfördes följande synpunkt:

Det kan inte vara försvarbart att låta dyr arbetskraft utföra ständigt nya ritningar till praktiskt taget lika byggnader. [...] För bostadskonsumenter och

för hela samhället är detta en fråga av stor betydelse, och alla möjligheter till en rationell lösning bör prövas (Motion i januari 1964, citerad i Statens pris- och kartellnämnd 1966, 24).

Trots motgångar argumenterade arkitekterna vid denna tid ännu för utvecklingen av öppna prefabricerade elementsystem, baserade på ett nationellt accepterat system. Men det är också tydligt att de gemensamma målsättningar, som branschen tidigare hade efterfrågat, nu i högre grad utvecklades efter egna intressen.

Vid denna tid började byggindustrins blickar att riktas mot den framgångsrika svenska varvsindustrin. Vid det nya Arendalsvarvet, som hade invigts 1963, hölls projektering, produktion och fullt ansvar ihop. I ett möte med regeringen föreslog byggarnas starke man Sven Dahlberg att detta borde bli modellen också för byggbranschen (Dahlberg 1963). Detta är också i stor utsträckning vad som hände.

Med det statligt initierade miljonprogrammet kom förutsättningen som gjorde det möjligt för byggarna att utveckla sina egna byggsystem och därmed knyta projekteringen till sig. Den stora skillnaden för branschen låg inte i en ökning av antalet färdigställda bostäder (antalet årligen producerade bostäder var vid programmets start redan över 90 000). Den avgörande skillnaden var istället att staten nu stod som garant för beställningarna. En sådan kontinuitet garanterade i sin tur en marknad på längre sikt för prefabricerade elementsystem. Det medförde goda förutsättningar för byggarna att utveckla sina egna slutna system, system som i hög grad kom att förutsätta totalentreprenader.

Som en konsekvens kommer vid mitten av 60-talet ett antal utredningar som alla förespråkar totalåtaganden genom totalentreprenader. Först ut är Industrins Byggutredning som föreslår att det totala ansvaret för både projektering och byggande förläggs hos entreprenörerna (Industrins Byggutredning 1968). Därefter kommer två statliga utredningar som båda förespråkar ökad användning av totalentreprenad (Byggindustrialiseringsutredningen 1968; Byggnadsupphandlingsutredningen 1968). Byggherren uppmanas vid denna tid att överlämna åt entreprenören att göra de konkreta valen. Man skriver i en av de statliga utredningarna:

I den mån kraven kan uttryckas i objektiva och generella mått finns det inte anledning för byggherren att föreskriva hur kraven skall uppfyllas, dvs. vilken byggmetod som skall användas eller vilka tekniska lösningar eller material som skall användas (Byggindustrialiseringsutredningen 1968, 102).

Stark kritik riktades också mot arkitekternas föreskrivande av material som ansågs starkt konkurrensbegränsande. Det kan därför vara värt att

notera att det är vid denna tid som det lilla tillägget ”eller likvärdigt” tyst accepteras av arkitektkåren. Inför risken att förlora hela projekteringen till entreprenörerna framstod det förmodligen som den bästa utvägen.

I samband med dessa förändringar kom arkitekterna allt oftare att lämna ifrån sig byggledningen till speciella byggledarföretag (Svenska Arkitekters Riksförbund 1973). Detta motiverades med ett bättre utnyttjande av arkitekternas kärnkompetens (Byggfackens industriutredning 1962; Enander & Johansson 1990), men också med de allt oftare framförda åsikterna om att arkitekterna var olämpliga att granska sina egna ritningar (Forsberg 1990). Därmed hade arkitekterna inte bara frånsagt sig inflytandet över vad som föreskrevs i ritningsbeskrivningarna när det gällde material och tekniskt utförande, utan också över själva byggprocessen.

Slutligen kan det konstateras att ytterligare en statlig utredning i slutet av 60-talet konstaterar att byggbranschen är starkt organisatoriskt splittrad och att det finns en ”djupt rotad misstro” hos konsulterna riktad mot entreprenörerna (Statens pris- och kartellnämnd 1967). Slutsatsen blir ändå, också i denna utredning, att man förespråkar totalåtaganden. Vid denna tidpunkt är det också tydligt att arkitekterna blir allt tystare i debatten.

Summerar man 60-talet kan man säga att stora möjligheter öppnade sig för branschen under detta årtionde, inte minst genom statens starka efterfrågan på bostäder. Långtgående krav på produktionsanpassning, en stark kritik av arkitekternas oförmåga att hantera kostnader, de nya entreprenörernas förmåga att ta kontroll över situationen, liksom att arkitekterna gradvis steg tillbaks under denna tid tycks dock ha utgjort avgörande steg i riktning mot en divergerande utveckling av sektorn. I slutet av 60-talet är det uppenbart att det skett en förskjutning i styrkeförhållandena, till förmån för entreprenörerna. Arkitekternas tystnad i debatten vid denna tid kan möjligen tolkas som en tilltagande uppfattning hos arkitekterna om att man inte lyckats nå de målsättningar man tidigare hade hoppats på.

70/80-tal: Kritik och självkritik – låsta positioner

I slutet av 60-talet framträder en stark kritik i samhället över hur Miljonprogrammet hade kommit att gestaltas. Fram växte också ett starkt ifrågasättande av de utvecklingsoptimistiska mål baserade på ekonomisk tillväxt som hade präglat ”rekordårens” politik och planering. Många kritiska röster höjdes mot den torftighet som präglade flera av

de nyproducerade bostadsområdena, men också mot den samhälleliga syn under vilken de hade tillkommit (Linn 1970; Johansson et al. 1970). För många av aktörerna i byggbranschen väntade en självprövningens tid.

Som en konsekvens skattar arkitekterna vid denna tid allmänhetens förtroende mycket lågt, och självkritiken inom kåren är närmast förödande. I en seminarieserie arrangerad av Svenska Arkitektföreningen under 1971-72 påpekas att arkitektprofessionen inte har någon annan att skylla än sig själv. Man borde ha varit uppmärksam på de pågående förändringarna tidigare. Konsekvensen har blivit, understryker man, att arkitekten har kommit att bli den som i allmänhetens ögon uppfattas som folkfienden: "En självgod tyckare, lika överbetald som överskattad." (Svenska Arkitektföreningen och Stockholms Arkitektförening 1972, 9). För att återfå yrkeshedern säger man sig vilja välja sida, mot byggherrar och entreprenörer som man uppfattar vara lierade (Östnäs 1984). Positionerna framstår i många sammanhang som mycket låsta (Dahlman & Gärdborn 1975). Konsulterna uppfattas t.o.m. som rädda för entreprenörerna, något man ser som hindrande för en kreativ utveckling av sektorn (Dager et al. 1983).

Efterhand framförs också kritik från politiker. "Varför ritar arkitekterna inga vackra hus?" frågar sig t.ex. bostadsminister Birgit Friggebo i en artikel i DN i samband med bostadsutställningen 1980. Och den efterföljande bostadsministern Hans Gustavsson beklagar att arkitekterna inte har förmått utgöra det motstånd man i efterhand hade kunnat förvänta sig, de har anpassat sig för snabbt och inte försvarat sin "konstnärliga särart" (Morting 1982).

Inom arkitektkåren lider man nu av identitetsproblem, och frågar sig hur man skall kunna stärka sin självbild. Vid arkitekternas förbundsmöte 1982 räknas alla de svackor man befinner sig i upp: "själv-tillitssvackan", "framtidstrosvackan", "förankringssvackan", "samarbetssvackan", "kunskapssvackan" och "kompetenssvackan" (Morting 1982).

Vid denna tid är det också tydligt att marknadsanpassningen av sektorn påbörjas. Entreprenörerna stärker nu kraftigt sin position på fältet genom uppköp och sammanslagningar. Av de tio största entreprenörerna i början av 90-talet återstår i början av 2000-talet endast fyra: SKANSKA, NCC, PEAB och JM (Bygghuset 2002; Ericson & Johansson 1994).

Även om totalentreprenader inte på något enkelt sätt bör förstås som hindrande för arkitektonisk kvalitet kan deras snabba tillväxt san-

nolikt ses som ett uttryck för förändrade styrkeförhållanden. Att andelen totalentreprenader för flerbostadshus, enligt SCB, ökade från 24 % 1980 till 89 % 1989 måste ur det perspektivet ses som en illustration av en kraftig förändring av styrkeförhållandena inom sektorn under den ovan beskrivna perioden.⁶

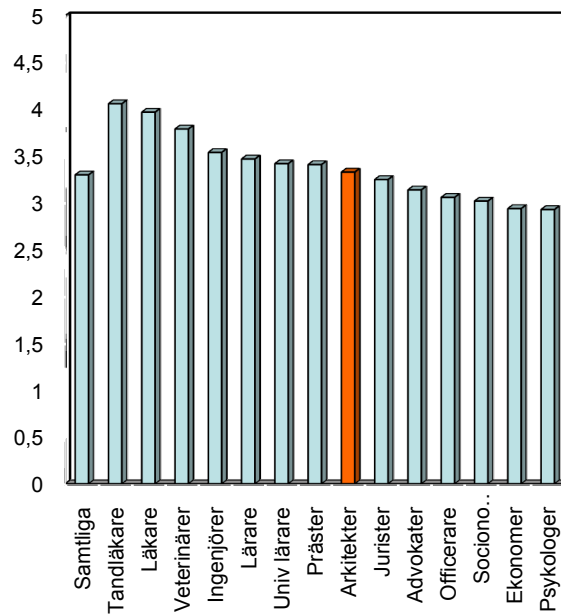
Ett närmast övertydligt uttryck för konsekvenserna av den historiska utveckling som tecknats här kan man hitta i en undersökning från 1989. Den visar hur arkitekter, entreprenörer och konsulter rangordnar ett antal problemformuleringar, närmare bestämt 138 st. Av intresse här är hur svaren i många fall avslöjar en närmast häpnadsväckande diskrepans när det gäller aktörernas brist på förståelse för vad andra aktörer kan bidra med i processen. Påståendet ”Arkitektens roll i hela byggprocessen är för svag”, som arkitekterna menar är undersökningens viktigaste problem, ser entreprenörerna som det näst minst viktiga problemet av alla, och rangordnar påståendet till plats 137. Ungefär samma diskrepans framträder i frågan ”Entreprenörer upphandlas för sent för att bidra med kunskap till projekteringen”, som entreprenörerna menar är undersökningens viktigaste problem, men som arkitekterna placerar på plats 125 i rangordning (Byggdok 1989).

En problematisk självbild

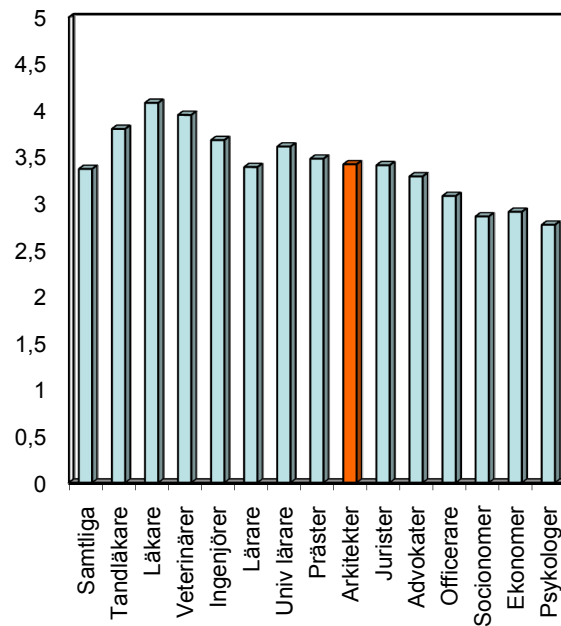
Som en sista konsekvens skall några resultat från en undersökning gjord av Lennart G. Svensson 2002 uppmärksammas. Resultaten, som visas i figur 3–5, illustrerar förtroendet för 15 svenska professionella grupper, dels skattat av allmänheten, dels av de professionella (Svensson 2002).⁷

Figur 3 visar allmänhetens förtroende för dessa professioner. Figur 4 visar hur de professionella, förstådda som en grupp, skattar allmänhetens förtroende för de 15 professionerna. Jämförelsen visar att de professionella, som gemensam grupp, i hög grad skattar som allmänheten. I det avseendet kan de professionella förstås som en del av allmänheten, och inte utgörande en grupp med skilda värderingar.

Figur 3. Allmänhetens förtroende för 15 yrkesgrupper. (Ref. Svensson 2002).

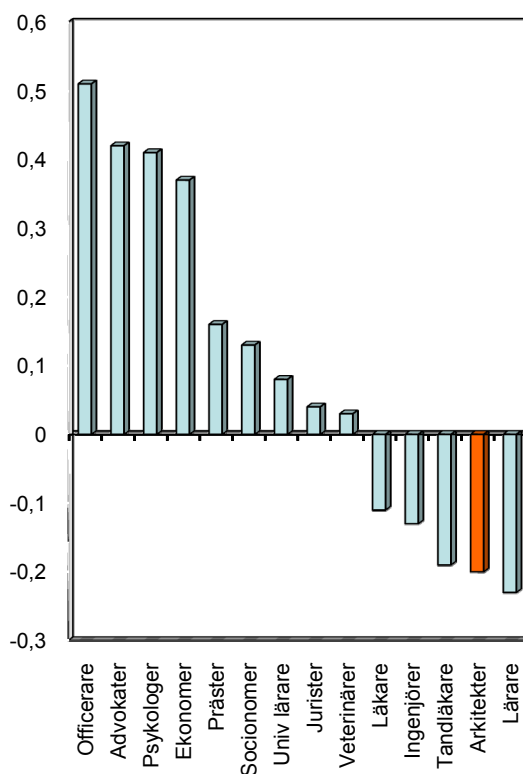

Figur 4. Professionellas uppfattning om allmänhetens förtroende för 15 yrkesgrupper. (Ref. Svensson 2002).

Svensson jämför därefter varje enskild professions skattning av allmänhetens förtroende för den egna gruppen, med allmänhetens skattning för denna grupp. På så sätt får han ett mått på de professionella gruppernas självuppfattning. När det gäller arkitektprofessionen visar analysen att arkitekterna grovt underskattar det förtroende som allmänheten har för dem som grupp, enligt figur 5. Denna underskattning av allmänhetens förtroende, som kan tolkas som en låg självuppfattning bland arkitekterna, måste ses som problematisk. Men efter att ha konstaterat det vill jag framhålla att resultatet också skulle kunna förstås i omvänd riktning, dvs. som ett uttryck för att arkitekterna har ett stort förtroende från allmänheten som man inte uppfattar idag. Detta förtroende skulle ur ett sådant perspektiv istället kunna ses som ett handlingsutrymme att ta i anspråk och använda sig av.

Figur 5. Professionellas över- / underskattning av allmänhetens förtroende för den egna yrkeskategorin. (Ref. Svensson 2002).

Analys och slutsatser

Ett övergripande syfte med denna artikel har varit att belysa hur historiskt etablerade maktförhållanden kommer till uttryck i den svenska byggbranschen i början av 2000-talet. Avsikten har vidare varit att flytta fokus från frågan om vem som har makt, till frågan om hur asymmetriska maktrelationer kan förstås verka. En av slutsatserna av den genomgång som gjorts här är att såväl produktiva som begränsande maktmekanismer bidrar till att ringa in fältet av potentiella – alternativt förlorade – handlingsmöjligheter för fältets aktörer.

Till de produktiva maktmekanismerna kan hänföras en kunskapsproduktion som gradvis har byggts upp. Den historiska genomgång som gjorts här visar hur kunskapsproduktionen under nittonhundratalets andra hälft har kommit att resultera i vad som skulle kunna kallas en ”entreprenörvänlig ordning” – för att använda ett begrepp ur Bygghögskolekommisionens egen utredning. Att en sådan ”entreprenörvänlig ordning” har fått synbara konsekvenser i Sverige har framkommit i en jämförelse av strukturer i den svenska byggbranschen med strukturer i de övriga nordiska länderna. Det har också visats hur ett produktions-tekniskt kunskapsideal, baserat på en sådan ordning, reproduceras i en statlig utredning om förutsättningar för kvalitet i byggbranschen. Där lyser arkitektperspektivet med sin frånvaro. Till de begränsande maktmekanismerna bör därför inte i första hand förbud eller förtryck hänföras, utan framförallt normaliserande föreställningar om kunskap, identitet och självuppfattning. Det har också visats här att utvecklingen sedan 1950-talet har fått konsekvenser i form av en problematisk självbild inom arkitektkåren i dag. Asymmetriska maktrelationer i den svenska byggbranschen vidmakthålls således både för att de har blivit en del av det vanliga sättet att se på världen, och genom det sätt branschens professioner har kommit att förstå sig själva.

Referenser

- Adler, P. (1995). *Bostadsbyggande. På väg mot öppen industrialisering*. Solna: Svensk Byggtjänst.
- Alvesson, M (1991). *Kommunikation, makt och organisation*. Stockholm: Norstedts.
- Alvesson, M. & Deetz, S. (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Boström, G.-O. (1991). *Arkitektbranschen och företagandet. En redovisning av hårda och mjuka data*. Stockholm: Arkus.
- Bröchner, J., Josephson, P.-E., & Kadefors A. (2002). Swedish construction culture, quality management and collaborative practice. *Building research and information*. 30(6):392–400.
- Byggdok (1989). *Kvalitetssäkring. Arkitekters, konsulter och entreprenörers syn på orsakerna till kvalitetsproblemen inom byggandet*. Stockholm: BYGGDOK.
- Byggfackens industriutredning (1962). *Byggindustrins rationaliseringsproblem*. Stockholm: Byggnadsfackens utredningsavdelning.
- Byggförbundet (1961). *Produktionsanpassad projektering*. Stockholm: Byggförbundet.
- Byggindustrialiseringsutredningen (1968). *Upphandling av stora bostadsprojekt*. SOU 1968:43. Stockholm.
- Byggkommissionen (2002). *Skärpning gubbar! Om konkurrensen, kostnaderna, kvaliteten och kompetensen i byggsektorn*. SOU 2002:115. Stockholm: Fritzes.
- Byggnadsupphandlingsutredningen (1968). *Formerna*. SOU 1968:20. Stockholm.
- Dager, M. et al. (1983). *Byggerfarenheter. 10 uppsatser skrivna av erfarna byggfackmän*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.
- Dahlberg, S. (1963). *Några synpunkter på den svenska byggnadsindustrins kostnadsproblem. Inledningsanförande av Sven Dahlberg vid planeringsrådets sammanträden den 15 oktober 1963*. Stockholm: SIAB.
- Dahlberg, S. (1965). *Varför bygger vi inte billigare och bättre? i Sträng & Dahlberg (red.) Varför bygger vi inte billigare och bättre. En aktuell fråga i belysning av tre föredrag*. Stockholm.

- Dahlman, C. & Gärdborn, I. (1975). *Utvecklingsproblem i Byggsverige. En samhällsorganisatorisk studie av bostadsbyggnadssystemet*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Enander, M. & Johansson, C. (1990). *Arkitekter berättar. Om arkitekturens ytor*. Stockholm: Byggförlaget.
- Engkvist, O. (1949). *Olle Engkvist Byggmästare*. Stockholm.
- Ericson, B. & Johansson, B.-M. (1994). *Bostadsbyggandet i idé och praktik. Om kunskaper och föreställningar inom byggsektorn*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Eriksson, O. (1994). *Byggbeställare i brytningstid*. Stockholm: Byggforskningsrådet.
- Eriksson, O. (1996). Brännpunkt 60-tal. Den politiska och tekniska bakgrunden. *En miljon bostäder*. Arkitekturmuseets årsbok 1996. Stockholm: Arkitekturmuseet.
- Forsberg, S. (1990). *Projektörer med hjälm*. Stockholm: Svenska konsultföreningen samt Sveriges praktiserande arkitekter.
- Foucault, M. (1986). "Nietzsche, Genealogy, History" i P. Rabinow (red.) *The Foucault reader: an introduction to foucault's thought*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Foucault, M. (2003). *Övervakning och straff: fängelsets födelse*. Fjärde översedda upplagan. Lund: Arkiv.
- Foucault, M. (2009). *Sexualitetens historia: Band 1*. Viljan att veta. Göteborg: Daidalos.
- Grange, K. (2004). Bristande sjukdomsinsikt – eller självförtroende? *Arkitektur*. 2:81–82.
- Grange, K. (2005). *Arkitekterna och byggbranschen. Om vikten av att upprätta ett kollektivt självförtroende*. Diss. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.
- Industrins Byggutredning (1968). *Ny Byggmarknad. Produktansvar, konkurrens, kontinuitet*. Stockholm: Byggförlaget.
- Ivre, K. & Lundevall, P. (1978). *Samhällsförändring och byggmarknad*. Stockholm: HSBs Rikssförbund
- Johansson, B. O.H., Platen, F. von & Thurell S. (1970). *Staden i retur. Om stenstadens förfall och återanvändning*. Stockholm: Geber.
- Lindqvist, T. (2001). *Kvalitet eller pris? Upphandling av arkitekt-tjänster enligt lagen om offentlig upphandling (LOU)*. Stockholm: Arkus.

- Linn, B. (1970). *Miljöplanering. På papperet eller på jorden?* Stockholm: PAN/Norstedts.
- Lundquist, G. (2003). Akademisk synpunkt på kök. *Arkitekten*. 8:48–49.
- Nordstrand, U. (2000). *Byggprocessen*. Stockholm: Liber.
- Morting, E. (red.), (1982). *Kunskap och kreativitet. Om kraven på arkitekters kompetens i kärva tider*. Stockholm: Arkitektförbundet.
- Rothstein, B. (2003). *Sociala fällor och tillitens problem* Stockholm: SNS förlag.
- Smith, G. E. K. (1950). *Sweden builds: its modern architecture and land policy background, development and contribution*. Stockholm: Bonniers och Svenska institutet.
- Statens pris- och kartellnämnd (1966). Byggkonsultbranschens struktur. *Pris och kartellfrågor*. 1966:4.
- Statens pris- och kartellnämnd (1967). Samordning och splittring inom byggområdet. *Pris- och kartellfrågor*. 1967:1–2.
- Statskontoret (2009). *Sega gubbar? En uppföljning av Bygghögskommisionens betänkande "Skärpning gubbar!"*. Stockholm: Statskontoret.
- Sträng, G. (1965). Byggkrisen. In Sträng & Dahlberg (eds.) *Varför bygger vi inte billigare och bättre. En aktuell fråga i belysning av tre föredrag*. Stockholm.
- Svenska Arkitekters Riksförbund (1973). Arkitekterna och framtiden. *Arkitekttidningen*. 1973:14.
- Svenska Arkitektföreningen och Stockholms Arkitektförening (1972). *Vad kräver samhällsbyggandet av arkitekten? Hur bör forskning och undervisning inriktas? Redogörelse av diskussioner och seminarier i SA/STARs arbetsgrupper*. Stockholm: Svenska Arkitektföreningen och Stockholms Arkitektförening.
- Svensson, L. G. (2002). *Professionella villkor och värderingar. En sociologisk studie av akademiker i 1990-talets Sverige*. Göteborg: Sociologiska institutionen. Göteborgs universitet.
- Sveriges Arkitekter (2003). *Yttrande över Bygghögskommisionens betänkande "Skärpning gubbar!"*.
<http://www.arkitekt.se/doc932/byggkom.pdf>, 2009-10-05.
- Synnemar, K.-E. (ed.), (1998). *Stockholms Byggnadsförening 150 år. Tiden 1948–1998*. Stockholm: Stockholms Byggnadsförening.

- Vidén, S. (1999). Rekordårens bostadsbyggande. In Hall (ed.) *Rekordåren. En epok i svenskt bostadsbyggande*. Karlskrona: Boverket.
- Östnäs, A. (1984). *Arkitekterna och deras yrkesutveckling i Sverige*. Diss. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.

Noter

- 1 Artikeln bygger på ett föredrag hållet i samband med konferensen ”Läget? Ett symposium om arkitektens villkor i Norden” på Arkitekturmuseet i Stockholm 2009-09-25, ett diskussionsunderlag för Vadstena forum ”Makten över rummet – tankar om den hållbara staden” i Vadstena 2010-06-01, samt på författarens avhandling *Arkitekterna och byggbranschen. Om vikten av att upprätta ett kollektivt självförtroende* (Grange 2005).
- 2 Siffrorna, som baseras på omsättning under 2008, skall förstås som ungefärliga och bygger på uppskattningar gjorda av representanter från respektive branschorganisation i de olika nordiska länderna. Uppskattningarna har förmedlats till författaren i e-post under 2009.
- 3 Bostadsministrerns anklagelse kom under ett seminarium arrangerat av Boverket under 2003 och följdes därefter upp i en radiodebatt mellan bostadsministern och Sveriges Arkitekters dåvarande ordförande.
- 4 En mer utförlig beskrivning finns i Grange (2005).
- 5 Skanska grundades 1887 som Skånska cementgjuteriet. Deras verksamhet gällde framförallt broar och anläggningsverksamhet. Först med allbetongmetoden 1952 slog de sig in på bostadsmarknaden. NCC har också starka rötter i anläggningsverksamheten genom de fyra företagen Nya Asfalt grundat 1875, AB Armerad betong från 1916, AB Vägförbättringar från 1917 och Svenska Väg AB grundat 1930. Också SIAB, Svenska industribyggen AB grundat 1944 ingår numera i NCC. PEAB har rötter i anläggningsverksamheten genom företaget Nils P Lund. Se historik under respektive företags hemsida: www.skanska.se, www.ncc.se samt www.peab.se.
- 6 Flerfamiljshus uppfördes 1966 till 15 % med totalentreprenad (Bygg-industrialiseringsutredningen 1968). I början av 70-talet var totalentreprenadernas omfattning 37 % (Ericsson 1994; Ivre och Lundevall 1978). I början av 80-talet hade denna siffra sjunkit igen. En anledning kan ha varit det relativt abrupta avslutet på miljonprogrammet i början av 70-talet. Enligt SCB ökade andelen nyproducerade flerbostadshus (mätt i procentuell fördelning av lägenheter i flerbostadshus med preliminärt beslut om statligt bostadslån) uppförda med totalentreprenad från 24 % 1980 till 89 % 1989 (Adler 1995).
- 7 Undersökningen inkluderade 15 professioner. Enkäten skickades ut till 300 professionella i varje grupp. Svarsfrekvensen bland arkitekterna var 62 % vilket motsvarade 187 svar (totalt sett var svarsfrekvensen 65 % i undersökningen). Den totala mängden svar i undersökningen var närmare 3000 (Svensson 2002). Det totala antalet svarande i SOM-undersökningen 2000, som svaren har jämförts med, var omkring 3500.

Så mycket stad – men med stadsgestaltningens kompetenser i otakt

Bosse Bergman

Som begrepp och metafor har landskapet fått en alltmer framskjuten plats i stadsbyggnadsdiskussionen, även om termens innebörd och etymologiska bakgrund skiftar mellan kulturer och språk. Så t.ex. användes tills nyligen ”stadslandskap” för att diskriminerande beskriva förorterna som icke urbana, medan ordet numera oftare använts för att erkänna hela regioner som urbana, inte av minst av de forskare, planerare och arkitekter som talar om regionsförstoring och den regionala, till och med gränslösa staden. Andra beskriver helt enkelt stadsregionerna som ett ”urbant fält” uppbyggt av olika landskap, definierade av sina specifika funktioner, sociala användningar och fysiska karaktäristika (Hajer & Reijndorf 2001).

Särskilt i anglosaxiska länder florerar ett slags ”scape-talk” som av språkliga skäl trots alla anglicismer inte fått samma plats i den svenska diskussionen: cityscape, townscape, roadscape, waterscape, drossscape osv. Likväl har det inte avhållit ett projekt vid Chalmers Arkitektur jag för tillfället deltar i från att pröva formuleringen ”trafikala stadslandskap” eller ”urbana trafiklandskap” för en särskild kategori miljöer med egna tillkomst- och utvecklingsvillkor. De flesta tänker i det fallet nog mest på de nya områdena längs dagens motorvägar, vilka spelat en så stor roll för stadslandskapets förändring. Inte mer femtio år tog det att från ingenting förvandla E4:an i Stockholm till en veritabel korridor av kontor, handelsanläggningar, lager och bilfirmor (Bergman 2008). Detsamma har hänt i en del svenska provinsmetropoler med motorvägs genomfarter och ställer kommunerna inför knepiga strategiska val: ska vägen vara effektiv förbifart, stadens skyltfönster och entré eller helt enkelt dess storgata?

Medan kommunernas planerare varit ganska osäkra på hur de skall hantera de nya vägorienterade och vägberoende miljöerna har arkitekter sedan länge utnyttjat de möjligheter som den ökande mobiliteten

och dess infrastruktur skapat. Sen nästan två decennier har de flesta som ansvarar för vägar och vägmiljöer också engagerat sig i deras design och gestaltning. Tillämpningen av ganska otidsenliga principer för vägrummets rytmisering och scenografering är ännu vanligast här i landet vid sidan om bullerskydd och landskapsgestaltning: t.ex. för uppförandet av landmärken och inte minst s.k. stadsportar. Mer radikala lösningar för att sy ihop väg-bebyggelse förekommer också ibland, som t.ex. bron över vägen i Partille som är ett köpcentrum och den i Mölndal som är del av en bussterminal. Alla gestaltningsprogram för vägmiljöer måste dock alltid räkna med att förr eller senare utmanas av nya tillskott som upphäver verkan av tänkta scenografier (Houden & Calabrese 2003). Lättköpta spektakulära lösningar har dessutom blivit allt vanligare och i många fall visat sig oemotståndliga: Söderstadions utskjutande läktare vid Nynäsvägen i Stockholm, Lisebergs berg- och dalbana vid E6-genomfarten i Göteborg och stadens nya pariserhjul över Götatunneln (särskilt på natten) samt den troligen häftigaste rondellen i landet i anslutning till Örnsköldsviks centrum: på ena sidan vattenpalatsets uppskjutande virrvarr av rutschkanor, på den andra hoppbacken med landning in under Botniabanan uppe i branten och ut mot trafikplatsen. Dessa lekfullheter har emellertid inte särskilt mycket med de nya stadslandskapens tyngre utmaningar att göra, även om de i linje med karaktären hos de nya stadslandskapen visar på möjligheten att utnyttja dem för överraskande ingrepp, projekt och sammanställningar, om än bara av symboliskt och konstnärligt värde.

I ett landskapsperspektiv är det uppenbart att de nämnda vägkorridorerna med sina tre komponenter – vägen och de bebyggda respektive icke exploaterade områdena och ytorna – har öppnat upp för landskapsplaneraren och för en praktik som numera kallas "landscape urbanism" (Waldheim 2006). Med allt fler förespråkare idag har den blivit en löftrik form av stadsbyggande som ser behovet av att i program och projekt aktivera stadslandskapets alla komponenter och därmed också förlita sig på stadsgestaltningens alla kompetenser, på såväl bebyggelse-, trafik- och landskapsplaneringens som den övriga tekniska försörjningens kompetenser. Så gott som alla böcker om detta sätt att närma sig stadsbyggnadsfrågorna använder dessutom gärna just väg- och vägorienterade miljöer som exempel på ansatsens möjligheter, varför de just här fått tjäna som en inledande och avslutande illustration.

Att överbrygga de existerande och delvis nödvändiga skillnaderna mellan de fyra nämnda kompetensfältens praktiker, diskurser och aka-

demiska världar kan naturligtvis inte bara ske genom samverkan och institutionella anpassningar. Alla fyra fungerar nämligen var och en med all rätt som egna noder och referenser för de medverkande i olika planer och projekt. Störst betydelse för slutresultatets fysiska utformning inom stadsbyggandet har hitintills vanligtvis stadsplanerna haft, de som i det här sammanhanget fortsättningsvis kommer att benämnas bebyggelsplanerna. Detta eftersom det främst är de som före de politiska avgörandena har det slutliga ansvaret när mark skall fördelas vad gäller användning och exploatering för bebyggelse i olika former, något som de dessutom gör och kan göra med stöd av nära anknuten expertis i exploaterings-, fastighets-, gatubyggnads- och andra försörjningsfrågor. I dagens ganska glesa stadslandskap har likväl utrymmet för de tre övriga fackliga fälten ökat avsevärt på grund av att stadsutvecklingen aktualiserat allt fler uppgifter inom deras egna kunskapsfält. Ofta har detta lett till ett än mer fragmentariserat stadslandskap, med försämrad tillgänglighet, onödiga upp- och indelningar, gränser och social segregation som följd för många användare och berörda, inte minst eftersom också de marknadsstyrda privata aktörerna inom stadsbyggandet flerfaldigats.

Som ett överordnat och uppförande imperativ för stadsplaneringen har dessutom sedan tjugo år kravet på hållbar stadsutveckling fått allt större betydelse. Kravet står i många avseenden uppenbarligen i konflikt med den kapitalistiska marknaden och har inte sällan lett till restriktioner, regleringar och motåtgärder kring enskilda projekt som inte sällan bara reproducerat och rentav förstärkt de sociala och miljöberoende orättvisorna på andra håll i staden, sammantaget även i landet eller övriga världen. Hållbarhetsprogrammets närmast axiomatiska idé om att hållbara städer nödvändigtvis måste vara täta och kompakta har också medfört att vi på samma sätt som under modernismens epok återigen ser en förstärkning av den tendens som länge varit något av en belastning och ett dilemma för just stadsbyggandet (till skillnad från samhällsbygget i i vidaste mening): tron på förekomsten av en den bästa och mest lämpliga stadsformen för vårt samhälle och därmed också på möjligheten att övertyga de flesta om detta. Förbunden med traditionella bebyggelseformer och -mönster efter den utbredda och ensidiga kritiken av modernismen har inte överraskande den här hållningen hos många bebyggelseplanerare också lett till föreställningen att relationerna till tjänstemännen och konsulterna inom främst trafik- och landskapsplaneringen bäst hanteras genom att helt enkelt omvandla deras ledbilder till delar av den egna stadsvisionen, t.ex. genom

att förvandla motorleder till traditionella boulevarder och gator och grön- och överskottsytor till parker eller ytor för bebyggelse som knyter samman olika områden. Vi anar sådana ambitioner i Stockholms stads nya översiktprogram, men än mer i ”Promenadstaden”, den rubrik som borgarrådet Kristina Alvendahl närmast kuppmissigt påtvingade programmet vid dess antagande i stadsfullmäktige nyligen. I praktiken är visionen en modererad, om än ganska flexibel version av ”New Urbanism”, utan vare sig en klar förståelse av de olika trafiksystemens regionala roll och rumsliga logiker eller av hur t.ex. grönytor och obebyggda markområden skulle kunna aktiveras som nya, sammanhängande och mångsidigt utnyttjade nätverk i staden, i båda fallen viktiga ansatser för att hantera dagens stadslandskap.

I stället för att söka en normerande formel och modell för stadsbygget måste det urbana landskapet och dess komponenter förstås i sin egen rätt, dvs utifrån dess begränsningar och möjligheter i varje avsnitt, såväl som i de vidare strukturella sammanhang de utgör viktiga delar av. Detta kräver inte bara bättre samverkan mellan de fyra kompetensfälten inom stadsplaneringen – bebyggelse-, trafik-, landskaps- och teknisk försörjningsplanering – utan också en ökad förståelse för deras specifika kvaliteter, praktiker och ideal för att kunna klargöra och avtäcka skillnaderna mellan dem. Enbart på den diskursiva nivån krävs det en kunskap om de teorier och begrepp kring viktiga aspekter av stadsbyggandet vilka sedan länge format och såväl förenat som skilt de fyra fälten och s.k. kompetenserna åt. Detta har delvis skett tidigare vad gäller synen på miljörättvisa och hållbarhet (Asplund et al 1997), men skall här illustreras med några av brytpunkterna kring synen på stadens fysiska utformning och bakomliggande idéer.

1. Frågan om vad som är stad eller inte kan, liksom definitioner av täthet eller sprawl, givetvis lämnas över till semantikerna så länge som den gemensamma ambitionen ändå är att förstå sociala, politiska och ekonomiska förändringar bakom den befintliga bebyggelsen. Idag vilar emellertid den dominerande föreställningen om urbanitet och vad ”att bygga stad” skulle kunna vara i oroande hög grad på idealiseringen av traditionella rumsliga former, som dessutom av de mest energiska förespråkarna beskrivs som stadens generella principer, grammatik och t.o.m. genetiska kod och DNA (Nyström 2006, Söderlind 1998). Med samma determinism som modernismens rumsligt gestaltade och välutrustade grannskap en gång antogs leda till uppkomsten av starka sociala grannskap, antas nu dessa traditionella former befrämja och

reproducera det öppna, trygga och livfulla stadsliv som kännetecknade delar av den äldre staden och än idag omhuldas av så många, inte minst Promenadstadens förespråkare. Det är dock lätt att konstatera att ökad mobilitet vad gäller livsstilar, boende och arbete i väsentliga avseenden har förändrat de samband och den något tydligare korrespondens mellan rumslig form och socialt liv som tidigare gällde, inte minst i fotgångarstaden före modernismen (där för övrigt, liksom idag, ”att promenera” var ett ovanligt sätt att ta sig fram). Internationellt sett är en uppsjö av forskare sen länge i färd med att klargöra dessa förändringar och konsekvenserna av dem, medan en del svenska stadsbyggnadskontor för närvarande låter sina explicita teoretiska referenser i gestaltungsfrågorna dröja vid den begränsade kunskap vi kan få ut av matematiska beräkningar av gatu- och rumssystem (t.ex. Space Syntax) eller av vidlyftiga utsagor om kreativitetens och entreprenörsskapets generella tillämpbarhet (hos Richard Florida m.fl). Många trafik- och landskapsplanerare tycks emellertid p.g.a. den verklighet de inom sitt eget fack konfronteras med ännu inte ha adopterat den ovan kritiserade och för närvarande ganska normerande stadsbyggnadsvisionen, och inom den tekniska försörjningsplaneringen ställs frågan fysisk miljö-stadsliv i första hand på ett annat sätt.

2. Engagemanget i företeelsen och begreppet ”plats” bevarar sin aktualitet, om än inte på samma sätt som när den runt 1980 fick en renässans bland arkitekterna genom preciseringen av begreppet ”genius loci” (Norberg-Schulz 1984). I den nuvarande stadsdiskussion är t.ex. fortfarande idén om ”platsidentitet” viktig, men likväl ännu främst knuten till rumslig form, topografi och platsens roll som ett slags container av liv och verksamheter. En helt annan förståelse blir följderna om lika stor vikt läggs vid de relationer, flöden och nätverk som platsens verksamheter och användare ingår i, för att inte tala om de platser som huvudsakligen upplevs i rörelse, som del av de rum vi rör oss igenom. Platsens mening blir en annan och tolkningen och värderingen av platsen mer förbunden med reella och potentiella förändringar. Inte minst försvinner poängen med beskrivningar som ”icke-plats” och ”platslösa platser”, vilka summariskt brukar få sammanfatta värderingen av t.ex. alla s.a.s. företagslogotypiska miljöer (bensinstationer, Mc Donaldsrestauranger och liknande) såväl som resandets och trafikens särskilda miljöer i allmänhet, om alltid flygterminaler, så märkligt nog nästan aldrig järnvägsstationer! (Augé

1995). Hos landskapsplanerarna tenderar studerade platser alltid att få en mycket mer diffus och föränderlig rumslig avgränsning, alltifrån att ses som en punkt med obestämd utsträckning till att uppfattas som allt vad man ser av himmel och jord och där bortom, dvs i analogi med hur också stadens platser skulle kunna förstås och hanteras.

3. Staden ses gärna som ett distinkt pussel eller lapptäcke av områden med fixa gränser i rum och tid. Lockelsen och vanan att läsa och inte minst presentera en stad i detta – återigen – containerperspektiv, dvs område för område med fyllig statistik och givetvis också trafiksystem som förbinder dem, är stor. Stadslandskapets indelningar i områden, distrikt, zoner och även administrativa geografiska enheter, det senare inte minst av politiska skäl, har givetvis sin mening. Men dessa särskilda rumskonfigurationer kan likväl aldrig tillfredsställande förstås funktionellt och socialt om de inte ses som delvis sammanflätade, överlappande varandra och beroende av en mångfald olika nätverk, aktiviteter och flöden som samtidigt verkar i olika skalor och på olika nivåer (Graham & Healy 2001, Kärrholm 2004). Att de svenska trafikplanerarnas kunskap om detta märkligt nog släpar efter både bebyggelse- och landskapsplanerarnas insikter beror mycket på att de anförtratts uppgifter av förment entydig teknisk karaktär – att dra vägar mellan målpunkter – utan att behöva reflektera över de sociala konsekvenserna i andra avseenden än dem som direkt berörda parter förväntats påminna om (främst buller, avgaser, utblickar och stadsbildsestetik). De teorier om teknikens och vägbyggandets sociala dimensioner som numera är självklara inom många forskningsdicipliner återstår med andra ord att införliva i kunskapsbasen (Urry 2007). Hos forskarna inom energi- och VVS-försörjningen har kretsloppstanken återuppväckt föreställningen om stadens metabolism och s.a.s. ämnesomsättning, en metafor som begränsad till de system som skall hanteras troligen har sin giltighet. Men den måste naturligtvis läggas åt sidan när också deras inverkan på användarnas sociala liv skall klargöras.

4. Upplösningen av dikotomin offentligt-privat är ett faktum och erbjuder trots mångas motstånd ingen återvändo. Istället konfronteras vi med en utveckling som modifierar och reglerar det offentliga livet i staden genom att dels dra in det i många olika slags privatägda miljöer (gallerior, stormarknader, kulturhus), dels öppnar upp en enorm mängd nya ytor och s.a.s. mellanrum i stadslandskapet för en mångfald

offentliga användningar (Nielsen 2001). Med tanke på de erfarenheter vi troligen värderar i staden (möten, fest, distraktioner, utmaningar) framstår därför den oantastliga målsättningen ”offentliga platser för alla och var och en” – idag är den huvudsakligen förverkligad i myllrande turistiska och kommersiella stadscentra – inte heller alltid som lika framgångsrik som existensen av gator och områden präglade av särskilda grupper, funktioner och kulturer, men öppna för främlingar och besökare (Hajer & Rejndorf 2001). Vistelsen i Chinatown eller på Rinkeby torg ger helt enkelt andra erfarenheter än strögandet på gågatan i city. Mer laddat och lärorikt än det sistnämnda är t.ex. också det möjliggjorda offentliga mötet mellan olika sociala tillhörigheter som vi finner i den av nästan alla befolkningskategorier flitigt använda strandremsan intill lyxbostäderna i Västra Hamnen i Malmö.

Förståelsen av dessa och många andra teman och aspekter av staden och stadslivet är förklarligt nog inte densamma inom de fyra expertkulturena och kompetenserna.

Det är också på sin plats att ge några exempel på hur stadslandskapet i stort betraktas. Först och främst är det lätt att hos alla kompetenser idag finna ett stöd för ambitionen att förstå stadsregionerna som nätverk, ett trevande och välkommet steg mot upplösningen av dikotomin centrum-periferi, men som ännu sällan konsekvent fullföljs, inte ens i Stockholms regionplan, som uttalat siktar mot just en mer polycentrisk stadsutveckling. Många områden och agglomerationer ses i åtminstone de tre svenska storstadsregionerna idag som viktiga noder och knutpunkter, särskilt om de är förbundna med någon form av spårväg, vars möjligheter fortfarande är avsevärt högre värderad än t.ex. busstrafikens, obegripligt nog med tanke på att vi vet så lite om vägtrafikens framtid. Är noderna strategiskt belägna i respektive regioners nätverk kommer deras utveckling till mångfunktionella välutrustade urbana knutpunkter och synkroniserade månsidiga trafiknoder med stor sannolikhet att uppmuntras i alla tänkbara planer och program, om än troligen med olika uppfattningar om hur deras med nödvändighet vertikala disposition av offentliga terminal- och inomhusmiljöer skall lösas.

”Nodalism”, sett som en allmän överambition att uppgradera alla agglomerationer till noder i nätverk var än det är möjligt att urskilja dem som tätare koncentrationer än omgivande områden, är dock i allmänhet inte mer till hjälp än en avläsning av trafiksystemen. Viktigare

är uppmärksamheten på nya framträdande funktionella och i sig själva nätverksbildande rumskonfigurationer.ex., som redan nämnts, trafikledernas bebyggelsekorridorer med förtätningar och koncentrationer, helst också sammanlänkade av effektiva lokala vägnät. Ett bra exempel här finns längs motorvägen genom Upplands Väsby i Stockholm, med möjlighet att bli en effektiv bandliknande och linjär stadsformation av ett helt nytt slag. Lika utmanande är det utvidgade sambandet mellan noder och stadsdelscentra, arbets- och bostadsområden, grön- och fritidsstråk runt Järvafältet i Stockholm. Samlade kring och betjänade av två parallella knippen högkvalitativa transportsystem (motorled, järnväg, tunnelbana) antyder de framväxten av en möjlig egen stadsformation och motvikt till den ensidiga koncentrationen till Stockholms innerstad. Förutsättningarna liknar dem i ett område i Zürichregionen, med flygplatsen i ena hörnet (Kloten) och några välutvecklade högteknologiska och kommersiella agglomerationer i de andra. Där tog man också steget fullt ut för några år sedan och förband dem med en ny spårväg, och med ett nytt urbant sammanhang kallat Glattalstadt som resultat (Bergman & Dyrssen). Vi får heller inte bli förvånade om även de mest diffusa och hybrida kombinationer av samhällen plötsligt reser krav på en viss självständighet i förhållande till de historiska ortshierarkierna och nätverken. Det skedde t.ex. i Lombardiet i Italien, och där spelade särskilt trafik- och landskapsplaneringen en särskild roll för att säkra en adekvat och relativt jämn distribution av tillgängliga funktioner, liksom för det avgörande språnget mot den nya indelningen (Boeri 1998).

För det andra kräver själva kartläggningen av de urbana landskapen en förändring av de konventionella synsätten. I kontrast till, men med hjälp av illustrationsprincipen hos Nollis berömda gamla Romkarta – byggnader i svart och allt övrigt vitt – ser vi genast att större delen av dagens stadslandskap är vitt och tomt. Med detta konstaterat är det givetvis idag till att börja med nödvändigt att lägga in trafiksystemen. Med de träd- och antennlika näten av lokala gator och återvändsgränder lämnade åt sidan, kan vi nu som enbåda avgörande insikt och möjlig ansats karaktärisera de flesta regionala vägarna som både gränssnitt mellan stad och land, mellan det urbana och landskapet, och som aktiverande länkar mellan de två (Juel Clemmensen 2006). Vita ytor bör emellertid här också ses som vilande potentialer och inte bara som platser för exploatering, av vilka det antagligen finns mer än tillräckligt i alla städer. De måste givetvis värderas vad gäller ekologiska villkor, biologisk mångfald, luftföroreningar, etc. Men för

urbana ingrepp kan de i många fall betraktas som mångsidiga till sin användning. Till skillnad från ytor och områden att programmera, t.ex. för parker, piler, stränder, sportfält, provisoriska experiment- och festivalområden, extraordinära landskap osv. de flesta antagligen gärna också förbundna med motorlederna, kan en del av dem med fördel hållas öppna för oförutsedda publika användningar i framtiden. I de flesta städer har de därmed möjligheten att sammanlänka trafiksystem, bebyggelser, övergivna industriområden, natur- och jordbruksområden till både nya aktiverade miljöer och ett nytt slags regionala nätverk, genomkorsade av också genvägar och tematiska rutter. Är det för övrigt egentligen inte hanteringen av den här sortens landskap som för närvarande utgör en av de vanligaste testmiljöerna för "landscape urbanism". Och ser vi enbart till de mer uppmärksammade projekten och tävlingarna i landet med s.k. landskapsplanerare i huvudrollen (Hallemar 2009) verkar det som att vi här också finner den mest radikala svenska stadsplaneringen, och då ofta i stadslandskap som inte har eller kommer att ha mycket med den gamla kvartersstaden att göra.

Slutligen skall vi återvända till startpunkten, de nämnda trafikala stadslandskapen. De är huvudsakligen beroende av den regionala biltrafiken, vilket inte bara påverkar den omedelbara relationen väg-bebyggelse, utan också trafiken i de vägorienterade områdena själva: handels-, logistik- och kontorsområden. I dessa miljöer härskar "väg över plats" och trafikflöden dominerar gatorna på ett helt annat sätt än i många andra områden (omfattning, tillgänglighet). Områdena är ofta tillkomna i bilberoende utkantslägen och som bullriga enklaver med en inte sällan lådliknande och ytkrävande arkitektur, som så ofta i lägen som dessa. Men i större regioner är de numera vanligtvis inringade av andra områden och till sin karaktär mer något som skulle kunna beskrivas som "det interna externa", dock bara så länge deras verkan som barriärer för fotgängare, cyklister och lokal biltrafik inte väsentligt förändras. De flesta områdena, om inte alla, uppmuntrar emellertid just p.g.a. denna "inringning" till många förbättringar, en uppgift som nog skulle kunna förtydliga många skillnader mellan representanter för bebyggelse-, trafik-, landskaps- och den övriga försörjningsplaneringen, förhoppningsvis också de nödvändiga och självklara. För trafikplanerarna skulle det kunna innebära krav på ett ökat antal trafikplatser, korsningar, lokala bryggor, broar och överdäckningar, också bebyggda, men också nya väglösningar, t.ex. sträckor delvis i tunnel med sidofilerna i övre planet eller andra varianter av hastighetsdifferentiering, t.ex. med de snabba filerna i mitten och sidofilerna direkt-

anslutna till bebyggelsen längs vägen. Kollektiva transporter skulle antagligen prioriteras. I de större väganslutna områdena måste bättre tillgänglighet och minskad barrärverkan för all slags trafik vara målet, men då, liksom för eventuella förtätningar genom nya bebyggelser, med en nödvändig anpassning till inflödet av regional trafik, om nu inte platsens ursprungliga funktion skall äventyras (vilket givetvis också skulle kunna vara en målsättning). Att stödja ett mer mångsidigt offentligt liv i externhandelsområden skulle t.ex., om nu inte totala ombyggnader är aktuella, kunna förverkligas genom uppgraderingen av det ofta tydliga gränssnittet mellan parkeringar och butiksentréer, externhandelns egen gata så att säga.

Exemplen ovan är några av de utmaningar som ett stadsbygge som erkänner stadslandskapets urbana karaktär måste anta. Men för att lyckas med det är det inte bara nödvändigt att värdera och reformera de praktiker, diskurser och ideal som har separerat bebyggelse-, trafik-, landskaps- och den tekniska försörjningsplaneringen. Vi måste också utforska vad som har förenat dem, ofta då föreställningar med teoretisk bakgrund inom sociologi, geografi och traditionell såväl som modernistisk stadsplanering. Troligen måste en sådan uppdatering av den diskursiva ramen för stadsbyggande och fysisk gestaltning samtidigt inriktas motsåväl hållbar stadsutveckling som mobilitet i vidaste mening.

Referenser

- Asplund, Eva, Dovlén, Sylvia, Håkansson, Maria & Orrskog, Lars: *Räcker kompetensen?* Byggforskningsrådet.
- Augé, Marc (1995) *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, Verso, London & New York.
- Bergman, Bosse (2008) *E4-staden. Det trafikala stadslandskapet längs E4:an genom Stockholm*. Stockholmia Förlag.
- Bergman, Bosse & Dyrssen, Catharina (2008) ”Flerkärnighet som utvecklingsstrategi”. *Arkitektur* 5/2008
- Boeri, Stefano (1998) ”The Italian landscape: Towards an Eclectic Atlas” i Basilico, Gabriele & Boeri, Stefano *Italy. Cross Sections of a Country*. Scalo, Zürich-Berlin-New York.
- Graham S & Healy P (2001) “Relational concepts of space and place: Issues for planning theory and practice” i *European Planning Studies* 7 (5) 2001.
- Hajer M & Reijndorp A (2001) *In Search of the new Public Domain*, NAI Publishers.
- Hall Peter & Ward Colin (1998) *Sociable Cities. The Legacy of Ebenezer Howard*, John Wiley & Sons.
- Hellemar, Dan (2009) “In i det vilda”. *Arkitektur* 5/2009.
- Houden, Francine & Calabrese, Luisa Maria (2003) *Mobility: Room with a View*. NAI Publishers.
- Juel Clemmensen, Thomas (2006) ”Vejnettet og det urban-rurale landskab”. Konferensen Landskab og Landskabsarkitektur. Aarhus.
- Kärrholm, Mattias (2004) *Arkitekturens territorialitet: till en diskussion om territoriell makt och gestaltning i stadens offentliga rum*, Institutionen för arkitektur, Lunds universitet.
- Nielsen, Tom (2001) *Formlös*. Arkitekturskolens forlag. Aarhus.
- Norberg-Schulz, Christian (1984, 1979) *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, New York.
- Nyström, Louise (2006) *Arkitektur för livet, bildanden (vad avses med detta)*, Karlskrona.
- Söderlind, Jerker (1998) *Stadens renässans*, SNS förlag.
- Urry, John (2007) *Mobilities*, Polity Press.
- Waldheim Charles, ed. (2006) *The Landscape Urbanism Reader*. Princeton Architectural Press.

Social Urbanism och Urbant våld i Colombia – om arkitektur, deltagande planering och kriget som samhällsbyggnad?

Juan Velasquez

Inledning: delaktighetens avgränsning och potentialer

Under senare år har latinamerikansk urbanism stått i fokus för framväxten av deltagande planering. Utvecklingen har dock främst koncentrerats till budgetprocesserna som startades i den brasilianska staden Porto Alegre (Sousa Santos 2004, Aber 1998, Barceló 2003) och som inom några år antogs som standard i över 250 städer i Latinamerika (Cabannes 2004). Mycket mindre har gjorts för att studera vilken roll som arkitektur spelar i sammanhanget, hur deltagande byggs med hjälp av de olika projekt som budgetprocesserna prioriterar och hur olika grupper medverkar lokalt i dessa. Deltagande planering har bäddat för det som har diskuterats som kontinentens vänstervåg. I synnerhet har den gett substans åt devisen att ”en annan värld är möjlig” (Santos 2004). Men det är fortfarande öppet för diskussion huruvida enbart deltagande planering *à la Porto Alegre* ska förändra den obskura fattigdomen som gestaltas i Latinamerikas storstäder. Deltagande planering ses som ett bra exempel på underifrånperspektiv. Men den kan inte utgöra den mirakelkur, som ska komma tillrätta med det omfattande urbana våldet som spirar ur fattigdomen. Till exempel fortsätter det urbana våldet att vara en jätteplåga i Porto Alegre och andra brasilianska storstäder, trots den flitiga användningen av deltagande planering (Santos, Barcellos & Carvalho 2006). Vacker arkitektur diskuteras sällan som ett viktigt element i hantering av sociala orättvisor. Överallt i Latinamerika präglas storstäder av enorma slumområden vars arkitektur sällan lyfts fram för diskussioner om stadsbornas rätt till vackra rum som uttryck för framväxten av ett rättvisare samhälle.

I den colombianska staden Medellín har man satsat på effektiv användning av arkitektur och deltagande planering för att få ner det urbana våldet. I den internationella pressen har fenomenet beskrivits som ett bra exempel på hur det går att överbrygga klyftan mellan god design, som ofta tyngs av bristande kontakt med det verkliga folkets behov och arkitektur för närhet till fotfolket, som dock ofta lider av dålig design. Medellín sägs ha hittat den rätta balansen mellan god design och närhet till fotfolket (Hawthorne, 2010). Men mot denna uppfattning har andra analytiker som Forest Hylton (2007) betraktat arkitekturutvecklingen i Medellín som exempel på en sorts krigsarkitektur från ”den mest konservativa staden i kontinentens mest konservativa land”. Men Hylton hade svårt att visa hur arkitektur och krig skulle hänga ihop annat än genom subjektiva bedömningar om byggnaders estetik.

Den här uppsatsens syfte är att visa hur arkitektur och deltagande planering flitigt används som redskap för att dels hantera det urbana våldet dels försöka hantera stora förändringar som kan legitimera kriget som modell för samhällsbyggnad. Uppsatsen bygger på forskningsprojekt finansierade av forskningsrådet FORMAS ämnade åt dels ”Att utforska urbant våld”¹, dels att studera ”En feministisk hållbar utveckling” med nedslag i La Havanna, Caracas och Medellín, städer som kan betraktas som representativa för olika typer av samtida samhällsbyggnader.²

För denna uppsats’ vidkommande görs varken en närmare beskrivning av alla städer eller de politiska projekt som står bakom dessa. Utan fokus ligger främst på att introducera Medellín som, efter

1 Projektnummer 2006-2213. Projektet leds av Irene Molina, Uppsala universitet, och i forskningsgruppen ingår även Diana Mulinari, Lunds Universitet och Carina Listerborn, Malmö högskolan. Projektet pågick mellan 2006-2009. [Hhttp://proj.formas.se/detail.asp?arendeid=15635H](http://proj.formas.se/detail.asp?arendeid=15635H).

2 Projektnummer 2008-1175. Projektledare Juan Velasquez, Stockholms universitet. [Hhttp://proj.formas.se/detail.asp?arendeid=19095&x=250&y=20&sprak=1&redovisning=0H](http://proj.formas.se/detail.asp?arendeid=19095&x=250&y=20&sprak=1&redovisning=0H).

att ha blivit ökad som våldets huvudstad, på senare år har berömts också för att använda arkitektur och deltagande planering för att ta itu med både sociala orättvisor och urbant våld. Materialet insamlades under våren 2010 och består främst av (5st) deltagande observationer bland lokala planerarens arbete, (6st.) djupintervjuer med dessa, samt djupintervjuer med (19st.) feminister som berördes av det lokala planeringsarbetet. Dock används inte hela materialet, utan bara observationer för att stödja avsnitten om Deltagande planering och *Social Urbanism*. Dessa fältinslag kompletteras med uppföljning av politikerns presentation av sin användning av arkitektur och planering förklarade i pressartiklar eller föreläsningar som kan följas genom Internet.

Arkitektur, deltagande planering och krig

För att reda ut uppsatsens syfte vill jag lyfta in den roll som Areabase-erade Insatser, ABI:s, kan spela för att förändra den politiska dominansen i fattiga områden. Dessa är viktiga för att det är genom ABI:s som olika dominansaktörer, eller maktens operatörer, möter varandra. Jag utgår här från Michel Foucaults (1976) observationer om den västerländska historiens förhållande till begrepp som suverän makt och dominans.. Han observerade att de västerländska samhällenas sociala relationer följer två uppsättningar som kompletterar varandra. Den ena kallar han för *krig-och-repression-modellen*. Här bekämpar olika fiender varandra i öppna blodiga bataljer. Den som har kontroll över statens resurser försöker dominera sin fiende med öppen repression. Den andra modellen kallar han för *kontrakt-oppression-modellen*. Denna modell fryser styrkeförhållandena från sista blodiga segerstrid genom att lyfta in dominansen i lagstiftningen. För att säkerställa dominans över en annan social grupp tar de styrande till juridiken för att i lagstiftningen skriva in sin suveränitet över de andras arbetskraft, territorier och resurser. Denna dominans eftersträvas på olika sätt. Å ena sidan försöker man avvärja opponenter, vare sig de är reella eller potentiella, och genom lagar försäkra sig om monopol över krigsmaktens apparat och därmed över våldets användning. Å andra sidan skapas en diskurs som bannlyser våld genom att göra tabu av begrepp som motstånd, konflikt och konfrontation för att minimera opponenternas möjligheter att lagligt tillgripa dessa medel och ”bara” sträva efter konsensus. Genom att följa dessa två uppsättningar för dominans kommer han fram till slutsatsen att under ”fredstider” är politik ett sätt att föra krig med andra medel. Krig utgör så historiens huvudsämbjekt och förblir ett ständigt kontinuum där dominans antar olika former av legitimitet och

suveränitet, till skillnad från Carl von Clausewitz' ansats där krig ses som historiska undantag genom devisen "kriget är politik med andra medel".

Denna diskussion om dominans låter ganska rå och avlägsen från vacker arkitektur och deltagande planering. Men analysen av dominansförhållandena är grundläggande för att förstå den urbana utvecklingen i ett samhälle pressat av öppet krig. Anledningen är att Foucault också konstaterar att alla stora viktiga maktskiften föregås av att politisk dominans byggs underifrån, och inte ovanifrån som den "dominerande" historiska diskursen om (manlig) suveränitet har gjort gällande.

Mot Foucaults observationer kan arkitektur och planeringsgestaltningar framstå som centrala inte bara för hur dessa kan utgöra en rumslig avspiegling av dominansförhållandena i ett samhälle (se exempelvis Havey 1973, Castells 1973 och Lefebvre 1991). Utan främst i relation till de olika ansatser som görs med hjälp av delaktighet, och där det blir intressant att få veta huruvida deltagande planering utformas för att samla folkligt stöd till politiska projekt som ämnar ansluta till eller bryta sig lös från etablerade politiska dominanser. Att lära av hur det urbana våldet hanteras i de "nya" krig som har växt under de senaste decennierna i samhällen som Colombia, Sudan, Somalia, Kongo, Irak, Afghanistan eller Palestina, utgör därför ett av vår samtids viktigaste projekt om krig/fred och hållbar utveckling. I den riktningen är colombianska städer intressanta därför att de har lyckas hålla en märklig blandning av innovativ modernisering av sin fysiska infrastruktur parad med extremt eftersatta sociala välfärdstrukturer.

Den colombianska politiken som kriget med andra medel

Dominansförhållandena i den colombianska politiken är resultat av decennier av strider mellan olika aktörer. Men för att göra denna utveckling begriplig på bara några rader måste vi gå tillbaka i tiden, åtminstone till 1948, när den vänsterliberala kandidaten Jorge Eliecer Gaitán mördades. Han var på väg att väljas till president och införa omfattande förändringar för att lägga grunderna till en välfärdsstat. Mordet orsakade en enorm ilska bland folkmassorna som försatte Bogotá i lågor. Det var den så kallade *Bogotazo*, som i sin tur utlöste den colombianska inbördeskriget och tiden med *La violencia*, våldets era. Under 1950-talet införs en militärdiktatur och konservativa paramilitära grupper dödar liberaler, som bildar gerillor för att försvara sig. Eliterna inom de liberala och konservativa partierna gör upp om att turas vid makten från 1957. Men under 1960-talet utvecklas de folk-

liga liberala gerillorna till socialistiska och kommunistiska, och det colombianska kriget blir en del av den amerikanska ”kriget mot kommunismen”. Efter 26 år av uppehåll hölls demokratiska val på nytt 1974. Då vinner den liberale Alfonso Lopez. Men kriget med gerillorna fortsätter och intensifieras.

Under 1980-talet börjar det colombianska kriget bli en del i ”kriget mot narkotika” som USA redan för i Peru och Bolivia. Samtidigt använder de dominerande eliterna politiken för att fortsätta föra de pågående krigen. Under valrörelsen 1982 blir fred den centrala frågan och den konservative presidenten Belisario Betancur vinner presidentvalet med löfte om att åstadkomma fred. 1984 sluter hans regering fred med de flesta vänstergerillor, och ett antal nya vänsterpartier bildas. Men partiernas företrädare på regional nivå börjar dödas nästan omgående. Efter presidentvalet 1986 väljs den liberale Virgilio Barco, känd för att ha varit Bogotás bäste borgmästare genom tiderna. Men bara ett år in på mandatperioden skakas landet av en mordvåg mot människorättsaktivister som kulminerar med mordet på presidentkandidaten Jaime Pardo Leal. Samtliga mord utfördes av paramilitära grupper. Pardo Leal hade gjort en mycket imponerande valrörelse trots att han och hans parti *Unión Patriótica*, UP, fick minimal spridning för sin politik i den liberala pressen. Inför valrörelsen 1990 skulle folk få möjlighet att välja president, ledamöter till kongressens första och andra kammare, borgmästare och ledamöter till kommunfullmäktige. Men omfattningen av morderna blev ännu större och råare. Samtliga vänsterliberala kandidater blir dödade. Den första var Luis Carlos Galan som ledde en vänsterliberal fraktion inom det liberala partiet och som förutspåddes bli nästa president. Han argumenterade för en helt ny energipolitik och för en mer demokratisk användning av landets mineralrikdomar, främst olja och kol. Han hade också fört en kamp för att ta itu med knarkmaffians allt större inflytande i landets ekonomi och politik. Han dödades under augusti 1989. Nästa mord äger rum under mars 1990 och drabbar återigen presidentkandidaten för UP, Bernardo Jaramillo Ossa, som med Pardo Leal blir den andra mördade presidentkandidaten bland hundratals andra mördade regionala ledare. En månad senare i slutet av april 1990 mördas Carlos Pizarro Leongómez, presidentkandidat för *Demokratiska Alliansen M-19*, en socialdemokratisk rörelse med stark förankring i storstäderna.

Med alla dessa mord återstår bara kandidater från de traditionella eliterna, och de traditionella partierna (det liberala och det konservativa) att välja mellan. Men studenterna från elituniversitetet mobilise-

rar sig och lyckas få regeringen att gå med på att valmyndigheten skulle räkna ännu en röstsedel under valdagen. Den så kallade sjunde röstsedeln gällde frågan om väljarna ville ha en ny politisk författning. När räkningen avslutades visade sig att rösterna räckte väl för att kalla till en ny församling som skulle anta en ny konstitution. Ironiskt nog var just detta som de vänsterliberala hade förespråkat hela tiden. Den valde presidenten, liberale Cesar Gaviria Trujillo, som hade varit finansminister i den avgående regeringen, tvingas kalla till val av ledamöter i en konstituerande församling (Semana 1990-06-11). Sensationellt nog lyckas *Demokratiska Alliansen M-19* ta 19 av de 55 ledamöterna tack vare stöd från större delen av de vänsterliberala väljarna (El Tiempo 1990-12-11). Under dessa villkor antas så småningom en ny grundlag som fastställer respekt för de mänskliga rättigheterna och som inför ramen för att sträva efter en deltagande demokrati i landet. Längre ner i texten kommer vi in på hur denna ram spelade roll för att starta nya urbana rörelser och hur ansatsen förverkligas i planeringsarbetet på lokal nivå.

De nya urbana villkoren för samhällsbyggnad

Den nya konstitutionen gav inga garantier för att mordvågen skulle upphöra. Vänsterliberalerna var nästan utrotade och de traditionella eliterna ville inte driva förändringar för att lösa det sociala kaos som kriget genererade. Men den nya ram som den politiska konstitutionen föreskrev gav centerliberaler större utrymme att argumentera för sitt alternativ. Just ur dessa villkor växte en sorts ”tredje väg” som undan för undan ger rum för att utveckla de urbana koncept som bildade ram för att modernisera städerna såväl som för att dämpa den sociala oro som växte ur det omfattande våldet som drabbade hela samhället.

Under dessa villkor drivs en betydande modernisering av förvaltningen i storstäderna. Under 15 år i rad omvandlades staden Bogota till ett permanent arkitektoniskt och urbanistiskt laboratorium som intensifieras när Antanas Mockus väljs till borgmästare. Han var en före detta rektor för Universidad Nacional, matematiker och professor i samhällsfilosofi. Hans första mandatperiod (1994-1997) ägnades åt att skapa kongruens mellan lag, norm och praktik. Han drev sin politik mycket inspirerad av Jürgen Habermas teorier om det kommunikativa handlandet (Telegraph 2010-05-23). Enligt Mockus hade colombianerna bland de bästa lagarna i världen. Utöver det fanns en del normativa bestämmelser som också var ganska förträffliga, men ingetdera respekterades. Hans förklaring var att skattemedel försvann utan att

medborgarna kunde veta om pengarna användes korrekt och transparent. Som en konsekvens av omfattande korrupcion bröt stora delar av befolkningen mot alla regler. För att övervinna situationen tog hans administration ett pedagogiskt snarare än ett lagligt grepp om problemet. Meningen var att skapa kongruens mellan lag, normer och social praktik. Gutierrez Sanin *et Al* (2009) räknar in fyra grundaspekter som kom att känneteckna hans arbete. *För det första*, mångdubblades budgeten för stadens kulturinstitut och inbjöds teaterfolk och konstnärer att delta i omfattande kampanjer för att ändra den urbana kulturen i staden. *För det andra*, initierades en omfattande sanering av stadens finanser utifrån deviser som att ”stadens finanser är heliga”. *För det tredje*, ändrade Mockus relationen mellan borgmästare och kommunfullmäktige. Han kom själv till borgmästarposten utan stöd av något majoritetsparti, vilket tvingade honom att satsa allt på samtalsdemokrati genom pedagogiska grepp och strävan efter lärande från båda parter. *För det fjärde*, skillnaderna mellan de enskilda intressegrupperna och stadens intressen lyftes fram i alla samtal mellan borgmästare och fullmäktige. Inom var och en av dessa aspekter var säkerhetstänkandet närvarande. Men här tolkades det inte utifrån den ”nationella säkerhetens” synvinkel som hade rått under det kalla kriget, utan med tanke på medborgarnas egen säkerhet. I denna riktning uppmärksammade han dåliga normer, fascinationen för genvägar och illegalitet samt bristande kompetenser och omodernt tänkande som grogrund för olika dimensioner av våldets praktik.

Med hjälp av dessa fyra grunder initierade Mockus ett arbete för att bygga en ny stadskultur mot det urbana våldet. Han hade inspirerats av det arbete som startades i staden Cali, också en tvåmiljonstad pressad av stora problem med det urbana våldet (Gutierrez Sanin *et Al* 2009). Efter Antanas Mockus valdes Enrique Peñalosa (1998-2000). Han kom också till makten som en oberoende kandidat. Men istället för moraliska uppbyggnader brann han mer för kollektivtrafiken samt för att det offentliga rummet skulle få en central roll i stadens utveckling. Under hans mandatperiod byggdes *TransMilenio*, ett system för urbana expressbussar (Buss Rapid Transport) som tillsammans med ett omfattande och ganska sammanhållet system av cykelvägar omvandlade stadens fysiska strukturer. Bogotás grepp på kollektivtrafiken var inte felfritt men antogs snabbt som standard för dels andra colombianska miljonstörstäder (Pereira, Barranquilla, Cali, Bucaramanga, Cartagena, Cucuta) dels andra städer utomlands från Santiago till Mexico City och New York (Colombia news 2010-03-10). Det lyftes

också fram som ett alternativ till investerings- och tekniktunga spårssystem (Cain *et Al* 2007). Antanas Mockus kom tillbaka ännu en gång (2001-2004) och fortsatte med de projekt som startades under Peñalosas regering. Dessutom byggde han vidare på sina projekt om en ny stadskultur. Efter honom valdes Lucho Garzón (2004-2007) som hade varit den första ordföranden i landets LO och redan hunnit kandidera till presidentposten för vänsterfronten *Frente Social y Politico*. Detta gav honom luft under vingarna för att ganska sensationellt vinna borgmästarvalet med den nya vänsterkoalitionen *Polo Democrático*, PD. Han gav kontinuitet åt de program som föregick hans mandatperiod och startade dessutom program mot urban fattigdom och social exkludering. Garzon inriktade sig mot att bygga värdiga skolor i fattiga förorter och införa ett lokalt försörjningsstöd som ett sätt att diskutera tillgång till mat som en grundläggande rättighet. Garzón avslutade med mycket höga popularitetssiffror, vilket underlättade Samuel Morenos seger i nästa val (för perioden 2008-2011). Moreno liksom Garzón företrädde vänsterkoalitionen PD, och vann valet med löftet att påbörja uppbyggnaden av Bogotás nya metro.

Javier Sáenz (2006) har diskuterat att det under dessa år verkar som om det urbana livet har *pedagogiserats* med hjälp av en sammanlänkning av subjektets intimitet, familjens privata liv, och formativa praktiker på arbetsplatser. Med hjälp av denna sammanlänkning förändrades praktiker som råde för social organisering och därmed för hur människor ”betedde sig i offentliga sammanhang: på trottoarer, gator, på bostadsområdets offentliga platser, i sina egna bilar såväl som i kollektivtrafikens vagnar samt på stadens offentliga platser i övrigt” (Sáenz 2006: 12). Med denna pedagogisering omvandlades staden till en enda stor skola för att bygga *Cultura ciudadana*, eller stadskultur, genom strävan att skapa kongruens mellan sociala praktiker och rådande lagar, normer och bestämmelser. I denna utveckling skulle man kunna säga att borgmästarna lyckades få folk att gå med på en form av kontrakt-oppression-modell för att övervinna moralisk anomi och lägga grund för en socialt sammanhållen stad. Med detta lade man grunden för att dels utföra större infrastrukturprojekt för att ordna stadsrummet dels börja sträva efter större sociala ambitioner mot fattigdom och för att ta itu med det sociala våldet.

Medellíns globala krig och *Social Urbanism*

I Medellin var utgångspunkterna för denna utveckling mycket annorlunda. Staden har idag (2010) ungefär 2,2 miljoner invånare, som till-

sammans med kranskommunerna bildar en storstadsregion på 3,4 miljoner invånare. Den har praktiskt taget dubblat sin befolkning sedan 1980-talet, som i de flesta andra städerna i Colombia, i takt med intensifieringen av det colombianska kriget.

Fram till 1960-talet var Medellín praktiskt taget skonat från det omfattande våld som härskade i landet efter det att inbördeskriget bröt ut 1948. Under de värsta åren av "La Violencia" var staden i praktiken en fredsdyll (Parsons 1967 i Hylton 2006). Den var känd för god förvaltning av *Empresas Públicas de Medellín*, EPM, som står för Medellín's Allmännyttiga Bolag. Det skapades av stadsfullmäktige 1954 när lokalpolitikerna insåg att det var ohållbart för staden att fortsätta ha flera olika tekniska företag för att driva service som kommunen ändå levererade – som el, vatten- och avlopp, allmän belysning, telefoni. För att skapa bättre förutsättningar för finansiering och renodla kvaliteten av var och en av dessa offentligt inriktade verksamheter var det lättare att inlemma alla dessa tekniska förvaltningar inom en och samma organisation. Eftersom EPM var ett allmännyttigt företag gick dess årliga kapitalöverskott direkt till staden, som därefter kunde om- och dirigera det till andra verksamheter i behov av finansiellt stöd, som skolor, parker, och gator. Staden var dessutom säte för landets främsta textilindustrier och finansiellt centrum för kaffenäringen. Sedan började staden genomgå en enorm strukturförändring till följd av det colombianska näringslivets anpassning till den nyliberala globaliseringen. Inhemsk produktion konkurrerades ut av importerade varor, många exportindustrier stängdes och över två miljoner colombianer emigrerade till USA. Där växte så småningom fram också en liten kriminell diaspora som utnyttjade sina lokala kontakter i storstäderna för att distribuera kokain ända ner på kvartersnivå. Detta lade grunden till det kriminella nätverk som Pablo Escobar senare utvecklade till Medellínkartellen (MacCoy 2003, s. 244). I mitten av 1980-talet sluter den centrala regeringen vapenvila med de flesta vänstergerillorna. Detta lägger grunden för den "demokratiska öppenheten" under vilken ett antal nya vänsterpartier bildas. Men under samma period växer Medellínkartellen till ett transnationellt företag. Medellín blir naveln i den olagliga framställningen av kokain som omfattade import och produktion av kokablada ända från Bolivia och Peru för framställning av kokain. Kokainet exporterades sedan via Centralamerika och Karibien in till USA. Under perioden blir kartellen också en nyckelspelare i USA:s "krig mot kommunismen" både i Colombia och i Centralamerika. USA:s regering, på initiativ av vice-president George Bush och

CIA-chefen Willam Cassey, gav grönt tecken för att organisera olika workshops i bland annat Medellín, Zurich och städer i USA för att uppmuntra bildandet av Medellínkartellen (Bucchi, 2000; Stich 2001 i Villar 2007). Mötena ledde så småningom till ett avtal om att använda Medellínkartellen för att leverera vapen till högerextrema paramilitära grupper i Nicaragua, Honduras och El Salvador. I gengäld fick kartellen smuggla in knark till de egna distributionsled som den kriminella diasporan hade på den amerikanska knarkmarknaden (Webb 1999, McCoy 2003). Medellínkartellen uppnådde under dessa år en årlig omsättning på mellan 7 och 8 miljarder USD (MacCoy 2003; El Pais 1988-01-08). Pablo Escobar, kartellens högsta ledare började rikta sig in på en politisk karriär genom att använda delar av sin förmögenhet till att bygga infrastruktur i de fattigaste flyktingförorterna (PBP 1988-02-22). Detta skapade stora spänningar med de traditionella eliterna som vägrade dela med sig av sin politiska dominans över ekonomin eller statsmakterna. Men de tvingas till förhandling. Kokainkartellen förde in så enormt mycket investeringskapital i landet att den colombianska ekonomin undviker att dras med i den skuld- och kreditkris som drabbade resten av Latinamerika (Villar 2007). Under dessa villkor gick de dominerande eliterna med på att samexistera med maffian, och kartellerna tog på sig uppgiften att sköta morderna på viktiga vänsterliberala politiker som höll på att profileras, som starka utmanare till de traditionella partiernas dominans vid den politiska makten, se ovan (Lee 1998, Scott & Marshall 1998 i Villar 2007, s.103).

Denna oheliga allians skapade i sin tur en mängd olika nya förutsättningar för utvecklingen av mordfrekvensen och omvandlar Medellín till ett blodigt slagsfält. Vid detta första borgmästarval 1988 var Hector Abad Gomez en av de mest populära kandidaterna. Han hade bildat Folkhälsofakulteten vid Universidad de Antioquia och hade en stark förankring i den lokala kommittén till försvar för de mänskliga rättigheterna. Han var en topprådgivare hos Världshälsoorganisationen och hade ägnat praktisk tagit hela sitt liv åt nationella och internationella hälsoförebyggande kampanjer för att förbättra fattiga människors levnadsstandard runtom i världen. Abad Gómez var starkt kritisk mot vågen av mord på vänsterpartister och intellektuella som bara i hans universitet hade kostat livet på sex kolleger och lika många studenter (El Tiempo, 1987-12-20). Mordvågen svepte över hela landet och hade intensifierats sedan mordet på juristen Jaime Pardo Leal 1987, se ovan. Vid sidan av sin kritik av mordvågen mot vänsterliberaler var Abad Gómez kritisk mot den typ av *desarrollismo*, eller latinamerikansk

funktionalism, som hade blivit en doktrin för diktaturena i de flesta länder i Latinamerika. Han tyckte att *desarrollismo* skapade ett vackert skal på ett samhälle som inuti höll på att explodera av sina sociala konflikter. Men hans kampanj tog ett abrupt slut den 25 augusti 1987. Luis Fernando Vélez, ordförande av lärarförbundet ADIDA hade blivit mördad av en pistolman på lärarförbundets lokaler. Lärarna hamnade i chocktillstånd och kallade till sorg- och politiska demonstrationer till senare på kvällen. Men sakerna skulle bli ännu värre. Hector Abad Gómez som ordförande för den lokala människorättskommittén begav sig till lärarförbundet tillsammans med Leonardo Taborda, också lektor vid medicinska fakulteten och medlem i kommittén. De båda skulle gå till att vaka över Velez, men hela evenemanget hade flyttas till en av stadens större idrottshallar på andra sidan stan. När lektorerna kom till lärarfackets lokaler dödades båda av en pistolman just när demonstrationerna hade startat vid stadens centrala torg (Abad Faciolince 2007). De brutala mordet satte hela staden i chock och blev en fingerisning om vad de som beställde mordet var beredda att göra för att hindra framväxten av ett stort socialliberalt politisk projekt i staden, och i landet. Samma år mördades 2391 personer i Medellín (Personeria de Medellin 2009)³.

Med mordet på Abad Gómez, och utrotningen av den socialliberala rörelsen blev *desarrollismo* den doktrin som till slut kom att dominera stadens utveckling framöver. Juan Gómez Martínez, en av *desarrollismens* främsta företrädare i regionen, vann första valet 1988. Under sin mandatperiod lyckades han starta en stor kampanj för att alla produkter från industrierna skulle bära sigillan ”*Made in Medellín*”. Detta för att svara på reportage i tidskrifter som *Time* och *The Rolling Stones* som visade Medellínkartellens inflytande i stadens maktkorridorer (Semana 1989-05-22). Men under hans mandatperiod (1988-1990) mördades 12 843 personer.

3 Data om antal mord per år från samma källa om inte annat anges.

Mellan 1990 och 1992 mördas ytterligare 17 654 personer i Medellín. Detta tillsammans med en omfattande våg av kidnappningar bland de allra rikaste familjerna genererar ännu en stor utvandring, denna gång från de industriella eliterna, och mestadels till USA (Semana 1990-12-31). Men borgmästaren Omar Florez lyckades ordna finansvillkoren för att slutföra stadens metro, priset för projektet steg från 650 till 2 200 miljarder USD (Semana 1992-04-27).

Luis Alfredo Ramos valdes sedan för perioden 1992-1994, också från det konservativa partiet. Ramos får igång många infrastruktur-satsningar som en ny industripark, en *maquilla* i närheten av den internationella flygplatsen som specialiserar sig på tillverkning av kläder och mobiltelefoner, en ny bussterminal i södra delen av staden, arbeten för att slutföra Medellín's metro, bygget av EPM:s nya huvudkontor, en omfattande asfaltering av stadens gator och 1 000 nya skolanläggningar. Staden engageras i bygget av en gigantisk vattenpark, kallad för Medellín's "Disneyworld". Ramos startar pionjärsatsningar för att bättra bostadskvaliteten hos 11 000 hushåll i kåkstäderna. Staden underlättar legalisering av olovligt ockuperade tomter och ger klartecken för att EPM kopplar in de "informella" bostäderna till stadens gatunät, såväl som anslutning till el- och vatten. I insatserna ingår också skolbidrag till mat och transporter för 200 000 av barnen på mellanstadiet (Semana 1993-03-29). Staden bygger också en sofistikerad övervakningscentral efter modell från Paris (Semana 1993-10-25). Ramos utnämns till landets bästa borgmästare. Under hans mandatperiod hamnar Medellínkartellen till slut i öppet krig med det colombianska etablissemanget som med hjälp av paramilitära högermiliser dödar Escobar under 1993. Detta leder till att mordfrekvensen minskar. Men det skapar också ett stort maktvakuum och mordfrekvensen förblir ändå mycket hög. Under Ramos mandatperiod mördades 16 174 personer.

Nästa borgmästare blir Sergio Naranjo 1994-1997, känd för att ha haft samröre med Pablo Escobars affärer (Semana 1995-09-18). Men efter mordet på Pablo Escobar återvänder det lokala näringslivet och växer till ett ännu starkare industriellt konsortium bestående av över 100 industrier. En av de viktigaste anledningarna till detta är utvecklingen av stadens infrastruktur, i synnerhet den som tillhandhålls av Medellín's Allmännyttiga Bolag, EPM. Som redan nämnts hade bolaget blivit en central institution för att planera och förvalta stadens strategiska infrastruktur kring el, vatten och telekommunikationer. Sedan lång tid hade bolaget erövat positionen som landets mest effektiva och

utgjort stommen i bland annat landets energiförsörjning utifrån ett antal stora vattenkraftprojekt. Under Naranjos regering fick EPM nya uppdrag, som till exempel att återställa alla vattendrag som tog emot avloppsvatten från bostäder och industrier. Målet blir att Medellín flod ska återupplivas och i det långa loppet göra den till en gigantisk ekologisk park som korsar hela storstadsregionen (Semana 1995-06-12). Visionerna höjer ytterligare stadens attraktivitet som etableringsort. Under denna mandatperiod invigdes Medellín metro, stadens modernistiska projekt *pér excellence*, som blir en referensikon för en snabb modernisering av kollektivtrafiken i landet. Men under hans regeringstid mördas dock 11 159 personer.

Nästa borgmästare blir Juan Gomez Martínez igen, som blir vald för perioden 1998-2000. Han ägnar det mesta av sin mandatperiod åt att försvara EPM:s finanser. Klimatfenomenet *El Niño* hade orsakat en svår torka, och vattenmagasinen var låga i de flesta vattenkraftverk i landet. EPM hade gott om kraft i sina anläggningar som skulle kunna säljas till andra regioner. Men bolaget fick för lite betalt och överskottet som bolaget levererade till staden omvandlades till förlust. Detta begränsade borgmästarens möjligheter att satsa på sina egna projekt. I väntan på på problemets finansiella lösning arbetade borgmästaren mest på att få igång ett integrerat transportsystem för att bussar från kransregionerna inte skulle passera de centrala affärsdistrikten. Det samma gällde restriktioner till taxibilarna. När han avslutar sin mandatperiod har 9 415 personer dödats.

Efter Gómez Martinez väljs Luis Perez Gutiérrez för perioden 2001-2003. Han gick till val på att frysa el-kostnaderna som EPM fakturerade invånarna i de fattigaste flyktingförorterna. Dessutom påbörjar han uppbyggnad av en så kallad *Metrocable*, ett system av linbanor som var standard i bergiga turistanläggningar och som för första gången i världen skulle sättas i bruk för masstransporter i fattiga stadsdelar. Systemet skulle utrustas med 90 gondoler som skulle göra uppehåll i fyra stationer och på så sätt kunna länka stadsdelarna till resten av metrosystemet. Mot slutet av denna mandatperiod går paramilitärerna mot seger över vänstermiliserna i flyktingförorterna. I början av 2002 skiftar USA inriktning i sitt "krig mot narkotika" och vänder det till "kriget mot terrorism". Det urbana våldet i Medellín fortsätter att relatera "kriget mot kommunisterna" till "kriget mot narkotika" och "kriget mot terrorism" till de djupa sociala ojämlikheterna i samhället. Till följd av ett flertal militära operationer mot vänstermiliser som armén iscensätter tillsammans med paramilitärer (Hylton 2007) blir det

offentliga livet nästan strypt i flyktingförorterna. Detta gör att under Perez tid som borgmästare mördas 9 213 personer, något som ändå inte utgör någon större skillnad jämfört med den föregående mandatperioden.

I en studie av kriget i ”Comuna 13” (Aricapa 2006) noterades, att det främst var kvinnor som började demonstrera mot regeringsstyrkornas krigföring bland civila i tätbebyggda områden. Kvinnors arga mobilisering stärkte den opinion som ledde till att Sergio Fajardo kunde segra i borgmästarvalet 2003. Samtidigt som valet avslutas går paramilitärerna med på ett avtal med regeringen för avvapning, demobilisering och återanpassning till samhället vilket Sergio Fajardos förband sig att genomföra. Han startar en rad åtgärder för att dels återanpassa paramilitärerna till ett civilt liv, dels komma igång med spektakulära arkitektoniska satsningar i de mest utsatta förorterna där paramilitärerna också hade stark politisk dominans. *Metrocable* invigs, och puffas på med ett system av biblioteksparker som byggs i de viktigaste flyktingförorterna och i de mest underutvecklade stadsdelarna. Fajardo introducerar *Social Urbanism*, ett sätt att bygga social sammanhållning med hjälp av *Integrerade Urbana Projekt*, PUI:s. Deltagande planering antas som standard. Stora nya torg anläggs, bland annat Botero Torget, med Fernando Boteros skulpturer. Botaniska trädgården görs om, och intill denna byggs en gigantisk vetenskapspark med Sydamerikas största akvarium specialiserat på Amazonas sötvattenfauna. Tack vare vapenvilan och återanpassningen av paramilitärerna till det civila livet under hans mandatperiod sjunker antalet mord till 3 165 personer, en mycket hög siffra som ändå utgör en lägre morderfrekvens än Washingtons eller genomsnittet för latinamerikanska städer. Fajardo blir som Ramos utnämnd till landets bästa borgmästare och slutar med skyhöga popularitetssiffror.

Låt oss göra en parentes i denna uppföljning och ytterligare contextualisera Fajardos gärning. Enligt CODHES, en oberoende kristen NGO som jobbar explicit med att kartlägga flyktingsituationen i Colombia, fanns det 4,9 miljoner interna flyktingar i landet. Regeringen hävdade att antalet uppgick till ”bara” 3,4 miljoner och att 2,4 miljoner har tvingats fly från sina boplatser mellan 2002-2010 (Publico 2010-08-08). Merparten av flyktingarna utgörs av ensamma mödrar och änkor, barn och äldre från etniska minoriteter och fattiga bönder (Alzate 2007). Flyktingsituationen har varit så allvarlig att en lag instiftades 1997 för att hantera flyktingkatastrofen i landet. Lagen skulle följas i alla kommuner. Men då centralregeringen fortsatte med krigföring

blev Colombias Konstitutionella Domstol (hädanefter CC efter sin akronym på spanska) tvingad att under 2004 förklara landet i en allvarlig situation av rättsosäkerhet eftersom så många människor var på flykt. Med domslutet beordrades regeringen att omedelbart återställa den konstitutionella ordningen genom att bygga upp omfattande välfärdsstrukturer som skulle ge flyktingar utrymme för att utnyttja sina rättigheter (CC 2004). Två följande domslut skärpte statens åtagande. Det ena fastställde att hjälpen skulle pågå tills flyktingarna fick tillbaka sina möjligheter att substantiellt uppleva sina konstitutionella rättigheter (CC 2007). Det andra domslutet beordrade regeringen att skydda och påskynda sitt arbete till gagn för kvinnor, flickor och äldre. Tillsammans med etniska minoriteter utgjorde dessa merparten av flyktingarna vilka var särskilt utsatta för våld och sexuella övergrepp från de krigförande parterna, däribland regeringens egna styrkor (CC 2008).

Mot bakgrund av alla dessa domslut blev kommunerna tvungna att leva upp till grundlagen genom att utveckla innovativa planeringsmetoder för att ta emot flyktingar, ibland i strid med regeringens säkerhetspolitik, ibland i en sorts symbios med den. Domsluten kunde också ses som ett sätt att påminna om vilken inriktning som stadsutveckling borde ta. En omfattande modernisering av städerna var redan igång men det syntes inte att städerna ville lägga märke till den enorma flyktingström som de nåddes av. Medellín var inget undantag. Man satt dessutom under hård press via paramilitärernas anspråk på sociala och fysiska investeringar som kunde legitimera deras militära dominans.

Fajardos parentes

Fajardo hade arbetat länge för att bygga en social rörelse utifrån mottot att politiker, oavsett om man gillar dem eller inte, tar de viktigaste besluten i samhället. Detta tvingar individer och grupper att organisera sig för att delta aktivt i det politiska livet. Hans egen väg in i politiken började när han konfronterades med denna verklighet och samlade ett 50-tal personer för att ändra på situationen i Medellín (Fajardo 2009; El Tiempo 2003-10-27). De bestämde sig för att köra en kampanj inför valet till borgmästarposten, att vinna detta och därpå påbörja ett ambitiöst arbete för att förändra staden. I en vanlig demokrati låter detta som en självklarhet. Men mitt under kontinentens största urbana krig var det en stor sensation att han tilläts verka ostört för sin politiska kampanj. Man vann med stöd av en bred koalition som utöver NGO:er

och traditionellt exkluderade grupper bland ursprungsbefolkning, afrocolombianer och feminister fick stöd från det liberala partiet och industrialiteten (El Tiempo 2003-10-10; Gutierrez Sanin et Al 2009).

Under valrörelsen väckte Fajardo uppmärksamhet för sina förslag att bilda en utvecklingsfond med resurser från näringslivet och kapitalöverskottet som det allmännyttiga bolaget EPM genererade. Fondens resurser skulle kunna användas för att göra utbildning till stadens största företag under seklet. Med fonden skulle staden satsa på att förbättra utbildning i språk, matematik och sociala värderingar som enligt de nationella proven utgjorde ungdomarnas främsta tillkortakommanden. För att nå målet ville han ha en integrerad satsning på att förbättra både lärarnas pedagogik och infrastrukturen i de gymnasieskolor som visade de sämsta resultaten. Dessa skolor råkade finnas i de fattigaste stadsdelarna. Han ansåg att man genom en sådan satsning kunde reda ut vilka resurser som varje skola behövde för att förbättra sina resultat. Han utgick också från att arbetet skulle kräva en annan utbildningsorganisation i stadsdelarna. Lokala chefer skulle vara mer inriktade mot att organisera lärarnas möjligheter till fortbildning och uppföljning av kvalitetsmålen. Han uppmanade företagare att starta projekt på universiteten för att etablera studentkontakter med näringslivet på ett tidigt stadium. Men för att nå dit skulle staden satsa större resurser för att bland annat stärka de tekniska yrkeslinjerna i gymnasieskolorna, som hade blivit mycket oattraktiva under senare tid (El Tiempo, 2003-10-17).

Fajardo var också tydlig med att visa hur utvecklingsfonden skulle användas för en sammanhållen ungdoms- och kulturpolitik mot det urbana våldet. Många barn från flyktingfamiljer var tvungna att hoppa av skolan för att söka egna inkomster att försörja sig. Hans förslag var att införa ett skolbidrag för att barnen skulle kunna gå i skolorna. Utöver det ville hans regering att hälsovård och matförsörjning skulle bli avgiftsfri och ha 100-procentig täckning i de fattigaste stadsdelarna. För ungdomar som hade hoppat av skolan och som riskerade eller redan hade anslutit till illegala organisationer ville han göra en särskild utbildningssatsning för att möjliggöra deras återinträde i samhället. Under tiden för valkampanjen genomförde regeringen stora militära operationer i flyktingförorterna som krävde införande av utgångsförbud för ungdomar. Fajardo ansåg att det som staden mest behövde var istället att öka utbudet av fritidsaktiviteter för såväl ungdomar som andra åldersgrupper. Han ville införa en kulturpolitik där det civila samhället skulle använda sig mer av parker, torg och offentliga platser

med bra fritidsaktiviteter under kvällstid. Förslaget hade han tagit fram i samarbete med de mest ansedda lokala NGO:er som arbetade mot våld i staden.⁴ Det var meningen att folk skulle delta i genomförandet av dessa förslag så som de hade gjort för att ta fram förslagen i workshops som NGO:erna organiserade. För att ytterligare stärka ungdomars delaktighet ville han bidra till att skapa ungdomsfullmäktige, demokratisera fritidsgårdarna och bädda för deras politiska delaktighet genom att möjliggöra för ungdomarna att lättare organisera egna stadsdelmöten (El Tiempo 2003-10-17).

Fajardos projekt tog avstamp i erfarenheterna från Bogotá om att bygga en ny stadskultur för att ifrågasätta toleransen gentemot kriminalitet (Gutiérrez Sanin et Al 2009, Saenz 2008). Hans motto var att uppnå dessa mål genom så pass mycket utbildning att Medellín skulle bli känd som den mest bildade staden: *Medellín, La mas educada*. Hans regering disponerade så mycket som 40 procent av hela stadens budget till att stärka kulturförändringarna och bättra utbildningskvaliteten bland befolkningen, i synnerhet de unga i de fattigaste flyktingförorterna. God arkitektur och deltagande planering kom att bli hans viktigaste redskap för att uppnå dessa mål.

Från rädsla till hopp med Integrerade Urbana Projekt

Frågan inledningsvis var hur Fajardo skulle förhålla sig till de dominansförhållanden som rådde i flyktingförorterna efter det att paramilitärerna hade tagit över det offentliga livet med sitt terrorvälde. Det är här som man kan se att under Fajardos regering började staden röra sig från en modell av krig-repression till en modell av kontrakt-opression. I och med paramilitärernas ramavtal hade våldsverkare gått med på att underordna sig statens institutioner om villkoren var gynnsamma. Målet med detta var att legitimera sin territoriella kontroll genom att

4 Till exempel: IPC, Ser Humano, Gente Joven, Escuela de Animación Juvenil, Corporación Región, Picacho con Futuro, Convivamos, Paisa Joven, Pastoral Juvenil, Simón Bolívar.

begära omfattande satsningar i de stadsdelar som låg under deras militära dominans.

Fajardos team utgick från en diagnos om Medellins *Human Development Index*, HDI, för att bestämma i vilka stadsdelar som invånarna fick stå ut med de värsta uttrycken för våld inom familjen, mellan gäng, medverkan i kriminalitet, krigföring, interna flyktingar, m.fl. HDI mäter förväntad livslängd, utbildningsnivå och inkomstnivå *per cápita*. Detta index används av FN:s utvecklingsprogram UNDP, för att jämföra välstånd i olika länder. Det Fajardos team gjorde var att studera hur detta index såg ut på stadsdelsnivå och identifiera de områden där det var som sämst (se Fajardo 2009). Fem särskilda stadsdelar valdes ut där alla förvaltningar skulle koncentrera sig på viktiga projekt. Syftet med insatserna var att vända ”rädsla till hopp” och främst ”ömsa skin”, *Cambiar de piel*, som Fajardo själv brukade utrycka det. Det handlar alltså om samma sociala strukturer eller samma samhällskropp som skulle vårdas för sina yttre skador. Utifrån dessa ambitioner blir lokala insatser grundläggande.

Med en taktik av Area-Baserade Insatser ville han bekämpa sociala orättvisor och det urbana våldet på ett integrerat sätt. När det urbana våldet växte sig till ett stort problem satsade politikern på enskilda projekt som delvis finansierades med tyska biståndspengar. Med tiden utvecklades tvärssektoriella ansatser som lade grund för helt skattefinansierade *Integrerade Urbana Projekt* – PUIs. Dessa driver arbetet mot sociala orättvisor och det urbana våldet med tvärssektoriella och koncentrerade insatser som är både rumsliga och sociala.

Med dessa PUI:s byggs infrastruktur för basala servicebehov i en avgränsad stadsdel – som förskolor, skolor, företagarcentrum, anslutning till kollektivtrafik, vatten- och avlopp, bättring av vägnätet samt anläggande av torg och gröna kilar. Insatserna parerades med stimulanspaket för att höja andelen lokala företag bland invånarna i områdena samt stipendier för högre utbildning på stadens olika universitet (Medellins stadshus 2009-12-01).

Enligt Fajardo (2009) utgjorde det sociala våldet och de sociala orättvisorna två sorters träd vars rötter hade blivit så stora och omfattande att de ingick i varandra. Det gick därför inte att utrota trädet om sociala orättvisor eller våldet hanterades var för sig. Hans regeringskoncept arbetade med att använda PUI:s till det som han kallade för *quita y pone*. Det går ut på att begränsa våldsverkarnas utrymme och så fort som deras våld minskade komma in i områdena med gott om legala möjligheter. Greppet innebär att staden först måste bekämpa

våldets aktörer för att minimera deras inflytande. Dessa insatser drevs redan av den centrala regeringen inom ramen för den mycket ifrågasatta fredsprocessen med paramilitära grupper (se Rozema 2009, Hylton 2006). Paramilitärerna hade fördrivit största delen av de fem miljoner människor som flydde från landsbygden till städerna. När det gäller Medellín hade paramilitärerna fått ett mycket starkt grepp över staden efter att i stort sett ha besegrat de urbana vänstergerillor som hade stor närvaro i några av de största flyktingförorterna (Aricapa 2006). Enligt Gutierrez Sanín et Al (2009, s.12) utmanade Fajardo paramilitärernas makt genom att ta hand om de program som skulle leda till deras återinträde i samhället. Arbetet fick stöd av näringslivets potentater samt bistånd från Organisationen för Americas Stateter, OAS. Projektets totala budget inklusive biståndet uppgick till 5 miljoner USD. Man kan undra hur projektet skulle lyckas med sitt mål mot bakgrund av de ofantliga summor som knarkhandeln fortfarande inbringade. Denna situation innebar ett samarbete med paramilitära baroner som kom att bli ganska kontroversiellt. Men till sin fördel kunde Fajardo räkna att paramilitärerna var verkligen intresserade att hålla våldsnivåerna nere för att bidra till att omvandla Medellín till en föredömlig stad. Utifrån dessa villkor utvecklade stadsledningen en egen modell för vapenvila, demobilisering och återanpassning som kunde reducera antalet våldsverkare från 4000 till 600 personer (Fajardo 2009; se även Rozema 2008).

När staden fick våldsverkarna att ställa upp på återanpassningsprogram var det viktigt att omedelbart komma in med sociala investeringar inom utbildning, samt att använda stadens allmännyttiga företag för att förbättra den offentliga servicen. Goda arkitektoniska inslag skulle genomsyra alla satsningar och koncentreras kring att bygga så kallade biblioteksparker, olika sorts folkets hus med flera funktioner för utställningar, läsesalar, kulturverkstäder, föreningslokaler mm.

Arkitekturens roll var därför central. Fajardo utgick från att arbetet skulle vägledas av devisen ”det vackraste till det enkla ödmjuka folket” – *lo mas bello para los mas humildes*. Enligt honom var inte målet att bara bygga stort utan bygga vackert i de områden mot vilka stadens befolkning hade ”en ackumulerad social skuld” efter år av stigmatisering i den liberala pressen och likgiltighet inför flyktingförorternas fattigdom. Men han var noggrann med att inte tolkas som företrädare för ett vänsterpolitiskt projekt. Däremot gjorde han stor poäng av att han själv hade växt upp i en privilegierad familj och att han skickade sina barn till stadens mest ansedda privata skolor. Men istäl-

let för att förespråka att de fattiga skulle släpas in i privata elitskolor förespråkade han en försoningsdiskurs som lade stor vikt vid att höja kvaliteten i stadens kommunala skolor. Dessa skulle förbättras i grunden såväl när det gällde undervisningen i sig med tillgång till bra lärare som när det gällde nyttjande av fina lokaler. De fattigaste och de rikaste barnen skulle få tillgång till likvärdiga kvalitéer i skolorna. Genom ett sådant förhållningssätt till likvärdighet och rätten till vackra stadsrum till vardags hoppas han, att alla ungdomar skulle bli erkända som lika och värdefulla samhällsmedlemmar.

För de fattigaste ungdomarna var detta väsentligt för att stänga vägarna till både kriminalitet och vänsteraktivism. Hela satsningen topades med ett stort program som erbjöd 10 000 universitetsstipendier till barn från de fattigaste bostadsområdena. Stipendierna täckte kostnader för både ett spartanskt uppehälle och för att betala universitetsavgiften i det universitet som ungdomarna kunde komma in i i kraft av egna meriter. Studenterna fick stipendiet under förutsättning att de visade godkända betyg och att de ställde upp i olika former av samhällstjänst organiserade av staden (se Medellíns stadshus 2010-12-01). På så sätt kunde dessa studenter också utgöra referenser till möjliga karriäralternativ till väpnade vägar.

Biblioteksparker, deltagande planering och Social Urbanism

Låt oss nu fördjupa oss i hur deltagande planering fungerar när det gäller arbete med biblioteksparker som utgör kärnan i de stora PUI:s. Kom ihåg att paramilitärerna var ganska engagerade i att göra Medellín till en föredömlig stad (Gutiérrez Sanin et Al 2009, s.12). Efter 20 år av desarrollismo hade staden bebyggt nästan varje kvadratmeter. Nu påbörjades bygget av den sociala sammanhållningen med början i de lokala gemenskaper som stått ut med det politiska krigets värsta fasor. En av de viktigaste strategierna för att leva upp till ”den mest utbildade staden”, var att bygga i stadens ytterområden. Några av de mest emblematiske byggnaderna placerades dessutom i de fattigaste flyktingförorterna – som paramilitärerna nu dominerade.

Viktigast av allt var att istället för vägar, köpcentra eller sjukhus skulle staden ta fram en strategisk plan för utbyggnad av skolorna och biblioteksnätet. Biblioteken spelar här en mycket central roll. De ses i stadens utvecklingspolitik som arenor kring vilka det lokala samhället ska odla sin nya offentlighet. Men att bygga en stor koloss i en trångbodd kåkstad är en mycket känsligt uppgift. Den nya byggnaden måste spira ur en kompromiss som balanserar alla politiska intressen som

redan finns etablerade i stadsdelarna. Biblioteken ska dels toppa stadsdelens bebyggelse dels bli symbol för den lokala gemenskapens styrka genom att även inrymma lokalinvånarnas vardagliga föreningsbehov.

För att möta alla dessa utmaningar har stadens planerare utvecklat en delaktighetsmetod som tillämpas från projektering till invigning av byggnader och bortom. Man startar med att teckna en diagnos över området. Det första som görs är att kommunicera stadens planer om att exempelvis biblioteksnätet ska utökas med en filial i området. Det kallas till ett öppet möte, genom information som delas ut till varje hushåll. För att få en djupare förståelse för lokalsamhället genomför kulturförvaltningen ibland en urbanantropologisk undersökning. Kommunpersonalen kallar därpå till en rad *anekdotarier*, som är rundabordssamtal där invånarna inbjuds att berätta sina anekdoter kring områdets framväxt. Under dessa samtal berättar invånarna utförligt om områdets bosättare, med exempel på situationer från dess genier, skurkar, martyrer, var de kommer ifrån, hur och varför de kom till denna plats och de problem som präglade deras erfarenhet av migration, exkludering, segregation, exploatering, och rasism. Samtalen sammanställs till ett underlag som senare ska kunna användas till en utställning om områdets egen historia i den projekterade byggnaden. Med denna bakgrund får projektteamet en inledande uppfattning om vilken profil för den nya biblioteksparken, som skulle kunna efterfrågas om lokala invånare finge bestämma. Efter detta bildas arbetsgrupper som med hjälp av olika utskott följer projekten hela tiden.

Arbetet med de olika utskotten medför dynamiska effekter om den sociala nyttan med projektet. I den takt som projektet växer integreras de olika sociala constellationerna i varandra. Ofta innebär det att det lokala samhället upptäcker sig självt. Men vad som diskuteras i utskotten är strikt provinsialt och pragmatiskt. Några djupa politiska diskussioner förekommer aldrig.

Att bygga ett stort hus med höga arkitektoniska värden, och med ett sådant perspektiv på delaktighet lägger grunden till vad stadsledningen har kallat för *Social Urbanism*. Till skillnad från att bara urbanisera, är det viktigaste inte att bygga ett vackert hus mitt i samhället, även om det har de bästa möjliga funktionerna. Det innovativa är att man bygger, stärker och utvecklar nya sociala gemenskaper ur dem som redan fanns på plats och som kanske inte kände till varandra. I många fall har man till följd av alla stridigheterna mellan olika sociala constellationer blivit tvungen att söka konsensus och komplettera varandra för att projektet verkligen ska lyckas. Man kan även lägga märke

till att de fysiska ingreppen i det territorium som byggnaden kräver bärs upp av en etablering av de sociala strukturer som tillsammans bildar den nya lokala gemenskapen. Denna ska använda sig av huset som både en arkitektonisk referent att särskilja och bli stolta över i stadslandskapet, och som den sociala referenten kring vilket det lokala samhället byggde sig självt som en mer sammanhållen och bättre fungerande gemenskap.

Mot bakgrund av den sociala urbanismens grepp blir biblioteket inte bara en byggnad med en uppsättning böcker som läsare väl kan återfinna på andra platser. Det blir också ett ställe där det lokala samhällets historia och kulturella uttryck ska få plats för att bygga på den lokala offentligheten och den nya sociala sammanhållningen. Biblioteket blir så platsen där stadskulturen och den sociala gemenskapen gestaltar sina finaste uttryck.

Att just bibliotek och inte andra platser utgör kärnan i stora PUI:s kan ha en förklaring i att fritiden utgör den viktigaste resursen som folk kan utnyttja för att odla en sorts kulturkapital. De flesta förstår den centrala betydelsen av en fungerande skola i det lokala samhället. Men en sorts ”skola mitt i byn” kompletteras med ett stort folkets hus där invånarna kan bygga en bredare lokal offentlighet. I svenska förorter fick ”skolan mitt i byn” stor genomslagskraft under storstadssatsningarna mot den diskriminerande segregationen mellan 1997-2006. Många tankar gick åt att sätta barnen i centrum för att lyfta hela samhället. I Medellín togs i stället en bredare ansats för att sätta det civila samhällets alla aktörer i centrum. Medan skolan förblir en mycket viktig plats i en persons utveckling under en period av livet kan biblioteket bli en återkommande plats för fortsatt bildning och kulturell tillägnelse parallell med formell skolgång. Biblioteket knyter ihop skolan med fritiden och det lokala samhället med resten av staden. Detta genom att staden decentraliserar sitt kulturutbud till de nya biblioteken för att områdena ska besökas av folk från andra stadsdelar. Biblioteksparkerna blir på så sätt referenser för nya centraliteter som förses med goda förbindelser till stadens kollektivtrafik.

Slut på parenteser?

2008 efterträddes Fajardo av sin statssekreterare, Alonso Salazar. Han är journalist från Universidad de Antioquia, med en bakgrund också i ansedda NGO:er som arbetade mot kriminalitet och gatuvåld. Utifrån det blev han en av landets främsta experter på urbant våld med ett tiotal reportageböcker om kriminella gäng från Medellín på sin meritlista.

Under hans mandatperiod fortsätter infrastruktursatsningarna. Staden rustar sina tävlingsarenor till Sydamerikas mest kompletta idrottskomplex där arkitekturen återigen blir spektakulär. Salazar gick till val på en fortsättning av Fajardos arbete med PUI:s. Utöver fyra nya biblioteksparker i stadens utkanter, startades uppbyggnaden av ett nätverk av stora förskolor och ännu fler urbana innovationer som Metroplus, ett system av expressbussar som ska komplettera Metros spårtrafik, till skillnad från modeller som *TransMilenio* i Bogotá eller liknande från Curitiba i Brasilien. Den första linjen från *Metrocable* utökades och tar sig över hela bergmassivet till ett ekologiskt reservat som icke bilburna kan nå på bara 20 minuter från centralstationen. Dessutom projekteras en ny spårvagn, ytterligare fler linbanor och till och med ett system av rulltrappor, enligt planerna de första i sitt slag i världen, för att komplettera linbanan i Comuna 13 med bebyggelsens labyrintiska karaktär (el Tiempo 2010-08-19). Salazar satsade mycket hårt på att göra Medellín till både en ”solidarisk och kompetitiv stad”. I denna riktning investerade administrationen mycket av sin prestige i att använda uppmärksamheten kring Social Urbanism för att locka utländska företag att etablera sig. Denna marknadsföring av staden skulle visas vid internationella toppmöten, mässor och konferenser. Staden hade aviserat att de Sydamerikanska spelen 2010 skulle visa prov på den Sociala Urbanismens kraft. Ännu en *Metrocable*-linje invigdes i Comuna 13, stadens största flyktingförort med 150 000 invånare. *Metrocablelinjen* går mot en olympisk by som byggs i utkanten av denna. Metron antas som spelens officiella transportmedel. Atleter och turister samåker i gondolerna med invånarna i kåkstaden. Inträden till spelen subventioneras av staden och blir helt avgiftsfria för publiken. Det gör att det till större del är förortsbor, många kvinnor och barn som följer tävlingarna på plats. Stödet till tävlingarna blev superb, och med fullsatta arenor. En riktig folkfest med andra ord, där Colombia för första gången vinner medaljligan före Brasilien. Rio de Janeiros OS-general imponeras och lovar att ta med Medellínns erfarenheter i planeringen av OS-spelen 2016.

Men just under spelen utbröt så våldsamma strider mellan olika gäng i förorterna att staden fick stänga sin emblematiske linbana (eller *metroable*) till Santo Domingos bibliotek och den nyligen öppnade ekologiska parken Arvi på grund av ”årligt underhåll”. Pressen teg om saken för att inte skapa oro.

Mordfrekvensens återkomst hade sin upprinnelse i den centrala regeringens prioritering av det globala ”kriget mot narkotika” och ”kri-

get mot terrorism”. Under 2008 hade regeringen utlämnat till USA fjorton av de ledande paramilitära baronerna, vilka kontrollerade stora delar av kokainexporten, och som också hade mycket att berätta om det politiska våldet inom ramen för ”kriget mot kommunisterna”. De hade gått med på att självmant överlämna sig till rättvisan för att få mildare straff om de berättade sanningen om sin roll i flyktingkatastrofen. Regeringen verkställde utlämningen när dessa baroner började avslöja namn från inhemska och transnationella företag som anlidade dem för att döda fackföreningsmän och vänsterliberaler. Avslöjandena komprometterade vicepresidenten Francisco Santos Calderón, och hans kusin Juan Manuel Santos, då försvarsminister, och senare vald till Colombias president. I och med utlämningen av paramilitärerna till USA uppstod ett politiskt vakuum i Medellíns kriminella värld. Nya ledare försökte ta över deras plats och i striderna fick Medellín återigen den högsta mordfrekvensen i Colombia (Personeria de Medellín 2009, s.4). Redan i mitten av Salazars mandatperiod hade 3 845 personer dödat. Hans mandatperiod skulle pågå till och med 2011.

Arkitekturens och planeringens roll i framväxten av en ny samhällsbyggnad

Syftet med det förra kapitlet var att visa hur arkitektur och deltagande planering används för att hantera sociala orättvisor och olika uttryck för urbant våld som kan legitimera kriget som modell för samhällsbyggnad. Genom att följa de arbeten som borgmästarna har företagit kan man konstatera hur Medellíns *desarrollismo* har utvecklats vidare under de senaste 20 åren. Under alla dessa år lyckas Medellín upprätthålla höga nivåer av effektivitet i sin förvaltning. Medellín utvecklas vidare till en ännu mer innovativ stad. Viktigt att notera är att de omfattande infrastrukturbyggena inte genomförs med samma ambitioner när det gäller välfärdsåtgärder, som får dröja samtidigt som flyktingkrisen växer och det urbana kriget radikaliseras. De styrande eliterna blir av med de politiska krafter som kan föra fram sociala perspektiv. Under alla dessa år lyssnar politikerna nästan bara på näringslivet. Den sociala välfärden är inte tillräckligt utvecklad för att hindra folk från att ständigt söka sig till en extremt lukrativ kriminalitet. Under alla dessa år visas att staden förfogar över de ekonomiska resurser som krävs för att ge sig i kast med nya stora projekt, vilka optimerar stadens portfölj av tjänster. Kokainhandel pågår och med den följer de globala krigerna som länkar det urbana våldet till landets och stadens inhemska sociala problem. Det är också intressant att konstatera att

varje regering överträffar den föregående med egna mastodontprojekt. När Fajardo väljs till borgmästare hade det byggts så mycket att nästan det enda som återstod var att börja kombinera fysiska och sociala investeringar i de fattigaste flyktingförorterna. För första gången blir dessa stadens främsta prioritet, till stor del som resultat av paramilitärernas kontroll i flyktingförorterna. Man skulle kunna fråga sig om inte just paramilitärernas våld spelat en viktig roll för att dessa investeringar överhuvudtaget kunde bli av. Med borgmästarens engagemang blir det klart att paramilitärernas seger tvingar de lokala eliterna att börja se stadens behov utifrån nya sociala perspektiv.

Problemet är att perspektiven inte är tillräckligt djupa. Under Fajardos mandatperiod sjönk den urbana mordfrekvensen till de lägsta nivåerna på tre decennier. Det påstås att denna utveckling var resultatet av arkitektens och deltagande planeringens verkan. Som vi har sett har mordfrekvensen sjunkit stadigt sedan början av 1990-talet i takt med att paramilitärerna skaffar sig dominans över det urbana våldet. Detta kulminerade med att de ingår avtal med den centrala regeringen för att påbörja avvapning, demobilisering och återanpassning till samhället. Men i sitt segertåg hade paramilitärerna också orsakat merparten av flyktingkrisen, vilket tvingade den konstitutionella domstolen att agera för att pressa städerna att bygga upp välfärd. Den började byggas men inte åt de interna flyktingarna utan åt de områden där paramilitärerna hade säkrat dominans. Det innebär att det satsas mer på territorierna än strukturellt på de hushåll som drabbades av våldsverkarna.

Mot bakgrund av dessa nya dominansförhållanden visar social urbanism en extraordinär kapacitet när det gäller att effektivt använda sig av deltagande planering och arkitektur. Det urbana våldet har behandlats med grepp för att skapa starkare sociala gemenskaper genom uppbyggnad av en sorts "tredje väg" i politiken. Men som framgick är ett stort problem att den arkitektur som lyft områdena framstår som förskönande inslag i ett hav av fattigdom som vuxit efter många år av mansdominerade krig och andra uttryck för strukturellt våld. Social urbanism försöker mildra det urbana våldet genom att "byta skinn". Det betyder att inte riktigt gripa sig an de strukturella problem som upprätthåller det urbana våldet, nämligen de sociala orättvisorna och stadens roll i USA:s globala krigföring.

Utveckling i Medellín visar att det politiska våldet används för att reglera vilka projekt som fick regera staden och vilka som uttraderades. Hector Abad Gómez och de människorättsaktivister och vänsterlibe-

raler som ifrågasatte desarrollismo och efterfrågade preventiv folkhälsa och social välfärd blev bokstavligen utsuddade, något som hände just under perioden när Medellínkartellen var involverad i ”kriget mot kommunisterna” både hemma och i Centralamerika. Detta visade två saker. Den första att USA:s globala krigföring gick ända ner till Medellínns gator och torg. Den andra att de som till slut tillskansade sig dominans över våldet, till viss del kartellen och senare paramilitärerna, till viss del de traditionella eliterna, kunde avgöra om inte av vem så åtminstone hur politiken fick styras. De kunde därmed påverka hur arkitektur och planering skulle gestaltas för att motsvara deras modell av samhällsbyggnad.

Just när paramilitärerna hade försäkrat sig om seger och kontroll över våldets utövande i staden påbörjades skiftet från det som man skulle kunna kalla för krig-repression till kontrakt-oppression. De nya förutsättningarna innebar att paramilitärerna skulle underordna sig, men bara om de fick gynnsamma villkor för att återanpassa sig till ett civilt och lagligt liv där de inte behöver återropa användning av samma typ av våld för att hävda sina politiska intressen. Och i Medellín där paramilitärerna hade sin politiska och ekonomiska makt koncentrerad användes arkitektur och planering till att samla det folkliga stödet som kunde göra det paramilitära till ett rumsrent politiskt projekt. Detta innebär att den sociala urbanismens deltagande planering och vacker arkitektur i slutändan kanske omedvetet användes för att möjliggöra ett skifte som kunde legitimera krig som modell för samhällsbyggnad.

Frågan är vad kan denna användning av arkitektur och planering på en perifer plats kan spela för roll i vidare globala sammanhang? James Holston är inne på tanken att de urbana centra som är som mest innovativa växer just från de ställen där de urbana konflikterna är som värst (Holston 2009). Just som i Medellín framgår det hur tekniska innovationer blir det främsta redskapet för lyfta staden till ett internationellt föredöme, utan att problematisera paramilitarismens dominans i staden.

Som framgår av våldets återkomst i Medellín, trots den sociala urbanismens satsningar, skulle man kunna hävda att dominansförhållandena i Colombia fortsatt präglats av avsaknaden av en slutsegrare bland eliterna (se Richani 2008). Under de senaste åren har man i en del studier (Romero et Al 2007, Lopez et 2010) trängt bakom avslöjanden om paramilitärernas strategi för att omvandla sin militära dominans i regioner till en dominans i kongressen. Enligt båda studierna har paramilitärerna haft mycket stor inflytande över president Alvaro

Uribe, som regerade mellan 2002-2010. Ett problem med sådan analys är att forskarna ser kriget som en konfrontation mellan rurala krafter, som artikuleras genom paramilitärerna, för att försvara sig mot kommunistiska gerillor, som också pekats ut som syndabockar i dramat. Till viss del serverar analysen en bild av ett land som har blivit taget av en narko-elit, vilken försöker dominera statens institutioner. Hela kriget analyseras som en provinsial vendetta.

Men författarna missar att ta med i analysen andra dominerande konstellationer som nu verkar ha besekrat paramilitärerna. Problemet är att kokain fortsätter strömma från Colombia, vilket håller landet länkat till de rådande formerna av global krigföring. Enligt Stephen Reyna (2008, 2009) utgör Colombia ett viktigt scenario i ett tillstånd av intensiv global krigföring som spirar ur den enorma ekonomiska omfattningen av USA:s militarism. Han visar hur denna militarism ligger bakom USA:s behov av att hoppa från det ena ”nya kriget” till det andra (se Kaldor 1999) – från ”kalla kriget” till ”narkotika kriget”, och till ”terrorkriget”, etc. Fast Reyna visar att det hela tiden handlar om samma ”gamla krig” om naturresurser och kampen om global dominans och som kopplar kriget i Colombia samman med krigen i bland annat Sudan, Tchad, Somalia, Afghanistan och Irak (Reyna 2008, 2009).

Appadurai (2007) visar hur det globala ”kriget mot terrorismen” kräver att i varje land utvecklas inhemska upplagor för att det ska kunna pågå. Dessa inhemska upplagor skapar två fenomen. Det första är det han kallar för *civider*, eller massförstörelse av städer genom bomber och stora terroråd – exempel finns i alla varianter från Hiroshima och Nagasaki till Bagdad, Tel Aviv, New York, Mumbai, Madrid, London, Nairobi. Å andra sidan förekommer dessa i samband med *ideocider*, utrotning av opponerande ideologier från de segrande makternas sida.

I Medellíns urbana våld uppträder ”kriget mot kommunismen”, ”kriget mot narkotika” och kriget mot terrorism” som inhemska upplagor av den globala militarismen, vilken dessutom gestaltas med starka inslag av både ideocidala och cividala karaktär. Angående ideocidala mönster kan man notera att merparten av flyktingarna i det colombianska kriget utgörs av kvinnor, barn och äldre (CC 2008, Alzate 2007). När det står klart att vänsterliberala projekt nästan utsuddades från den politiska kartan skapades ett nyliberalt dominansmönster som är svårt att ignorera. Finns det andra politiska projekt som skulle kunna råka ut för liknade former av ideocidal praktik? När merparten av flyktingar är

kvinnor kan man ställa frågan hur de dominerande nyliberala krafterna, som håller vakt över desarrrollismen, förhåller sig till den trängda feministiska rörelsen.

Om urbant våld, som fallet i Medellín visar, kan kopplas till inhemska upplagor av globala ideocidala och civicidala krig blir det ganska intressant att följa hur dominans växer underifrån. För om globala dominanser byggs underifrån blir det urbana våldet ett centralt kugghjul för att göra krig till den dominerande modellen av samhällsbyggnad. Därför blir underifrånperspektiv väsentliga för att svara på frågan hur man frigör sig från, eller håller sig kvar i denna modell. Med andra ord hänger det på de lokala aktörer, som iscensätter arkitektur och planering att antingen bistå eller avstå från stödet till dessa krig.

Som framgår blir urbanpolitiken grundläggande för fred eller krig. Vilket också betyder att globalt våld kan regleras av hur den urbana politiken förs i våra storstäder eller små samhällen. I slutändan är det fortfarande vanliga människor och lokala satsningars inriktning som kan bestämma över mycket. För som vi redan vet är det i städerna som vi gör de viktigaste valen om ekologi, arbetsvillkor och välfärd och där vi i praktiken förbinder oss med globala dominansförhållanden vilka bestämmer om vi vill leva i fred eller i krig med varandra.

Med hänsyn till att USA:s globala krigsföring visar sig kunna länka det colombianska kriget till den perifera krigföring som skandinaviska välfärdsstater för i Afghanistan, Irak eller Somalia låt mig avsluta med att citera den mördade professorn Hector Abad Gómez' ord:

“Våldet är ett symptom för djupa sociala ohälsoproblem. Orättvisans åkomma, fattigdomens, fanatismens hat, likgiltighetens, bristande respekt för det mänskliga livet. Det är dessa åkommor som måste bekämpas. Och det är dessa åkommor som måste besegras. Vi måste analysera orsakerna till detta våld, till denna respektlöshet gentemot livet innan vi kan börja tillämpa bote-medlen. Vi bör avsky alla form av våld, särskilt det officiella våldet från statsterrorismen. För, som det står i bibeln, 'om saltet korrumpierar sig', då har vi förlorat allt.

Héctor Abad Gómez (Hectorabadgomez.org 2010-03-19)

Referenser

- Abad Faciolince, H. (2007). *El Olvido que seremos*. Seix Barral biblioteca breve.
- Abers R. (1998). "From clientelism to cooperation: Local government, participatory policy, and civic organizing in Porto Alegre, Brazil". *Politics and Society*. 26(4)pp. 511–537.
- Alzate, M (2007). "The sexual reproductive rights of Internally displaced women: the embodiment of colombia's crisis". *Disasters* Vol.32(1)131–148.
- Appadurai, A. (2006). *Vredens Geografi. Rädslan för de fåtaliga*. Tankekraft.
- Aricapa, R. (2006). *Comuna 13, Crónica de una Guerra Urbana*. Ed. Univesidad de Antioquia. Medellín.
- Barceló S., & Pimentel Z., *Radicalizar la democracia*. Porto Alegre: un modelo de municipio participativo, Libros de la Catarata 2002.
- Cabannes, Y. (2004), "Participatory Budgeting: A Significant Contribution to Participatory Democracy", *Environment & Urbanization*, Vol. 16, No. 1, April 2004: 27–46.
- CC, Corte Constitucional 2004. *Sentencia T-025/04*.
<http://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2004/t-025-04.htm>
 [2010-07-26 09:29:05].
- CC, Corte Constitucional 2007. *Sentencia C-278/07*.
<http://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2007/c-278-07.htm>
 [2010-07-26 09:58:22].
- CC, Corte Constitucional 2008. *Auto 092/08*.
<http://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/autos/2008/a092-08.htm> [2010-07-26 11:50:36].
- Castells, M. 1977. *The urban question: a Marxist approach*. Arnold. London.
- Cain, A., Darido, G., Baltes, M.R., Rodriguez, P., Barrios, J.C. (2007). "Applicability of *TransMilenio* bus rapid transit system of Bogotá, Colombia, to the United States". *Transportation Research Record* (2034), pp. 45–54.
- Foucault, M. (2000). *Defender la sociedad*. Curso en el Collège de France. Originaltitel *Il Faut défendre la société*. Traducción de

- Horacio Ponds Seuil/Gallimard. På svenska 2008. ”Samhället måste försvaras”, Collège de France 1975–1976. Översättning Karl Lydén. Tankekraftförlag.
- Gutiérrez Sanin, F., Pinto, M.T., Arenas, J.C., Guzmán, T., Gutiérrez, M.T. (2009). “Politics and security in three colombian cities”. *Cities and Fragile States*, working paper 44.
- Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. Edward Arnold. London
- Hawthorne, Christopher, (2010). “Medellín, Colombia’s architectural renaissance”. *LA Times* 2010-05-08.
<http://articles.latimes.com/2010/may/08/entertainment/la-ca-medellin-20100509-1> [2010-08-22 21:20:08]
- Hoston, James (2009). “Insurgent Citizenship in an era of global urban peripheries.” *City & Society* 21 (2) 245–267.
- Hylton, F., (2007). “Medellíns makeover”. *New Left Review* 44 Merch-april, pp 70–89.
- Kaldor, M. 1998 (2006). *New & Old Wars. Organised Violence in a Global Era*. Stanford University Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of Space*. Basil Blacwell. Oxford.
- Lopez, C. (red.), (2010). *Y refundaron la patria... De cómo mafiosos y políticos reconfiguraron el Estado colombiano*. Corporacion nuevo Arco Iris, Congreso visible, Dejusticia, Grupo Método, MOE. Bogotá.
- MacCoy, A. (2003). *The Politics of Heroin: CIA complicity in the global drug trade, Afghanistan, Southeast Asia, Central America, Colombia*. Lawrence Hill Books, N.Y.
- Romero, M. (red.), (2007). *Parapolítica : la ruta de la expansión paramilitar y los acuerdos políticos*. Corporación Nuevo Arco Iris. Bogotá
- Reyna, S. (2008). “Global Waring today – maybe somebody needs to explain”. *Social Analysis*. Vol.52(2) 50–70.
- Reyna, Stephen (2009). “Taking place: ‘new’ wars versus global wars”, *Social Anthropology* 17 (3) 291–237.
- Rozema, R., (2008). “Urban DDR Processes: Paramilitaries and criminal networks in Medellín, Colombia”, *Journal of Latin American Studies*. 40: 423–452.

Sáenz, Javier, (2006). "Desconfianza, civilidad y estética: las prácticas estatales para formar a la población por fuera de la escuela en Bogotá (1994–2003)", *Revista de Estudios Sociales* no.23, abril de 2006, 11-22, p.12.

<http://res.uniandes.edu.co/indexar.php?c=Revista+No+23>

Santos, B.S. (2004). *Democracia y participación. El ejemplo del presupuesto participativo*. Traducción de María del Mar Portillo. Ediciones el Viejo topo 2003.

Simone M. Santos, Christovam Barcellos, Marília Sá Carvalho, (2006). "Ecological analysis of the distribution and socio-spatial context of homicides in Porto Alegre, Brazil". *Health & Place* 12 (2006) 38–47.

Villar, O., (2007). "U.S. Narcolonialism? Colombian cocaine and twenty-first century imperialism." *Transitions in Latin America and in Poland and Syria*, Vol. 24, 97–128

Webb, G. (1999). *Dark Alliance: The CIA, The Contras, and the Crack Cocaine explosion*. Sven Stories. N.Y.

Internet

Fajardo, S. (2009). "Del Miedo a la Esperanza". Föreläsning vid *XXIV Reunión de Consejeros del Tecnológico de Monterrey*, febrero 15, 16 y 17. Monterrey, Mexico.

<http://www.youtube.com/watch?v=YBaVbSE5uXg> [2010-08-26].

Tidningar

Telegraph 2010-5-23. "Colombia's Antanas Mockus hopes his Super Citizen past will help make him president".

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/southamerica/colombia/7754170/Colombias-Antanas-Mockus-hopes-his-Super-Citizen-past-will-help-make-him-president.html> [2010-08-17 21:01:25].

Colombia News 2010-03-10. "Bogotá's Transmilenio bus will soon take a New York minute" <http://colombiareports.com/colombia-news/news/8521-transmilenio-ride-will-soon-take-a-new-york-minute.html> [2010-08-17 22:48:26].

El País 1988-08-01. "El gol de la mafia en Colombia".

http://www.elpais.com/articulo/internacional/COLOMBIA/ESTADOS_UNIDOS/Gol/mafia/Colombia/elpepiint/19880108elpepiint_10/Tes/ [2010-08-25 13:30:33].

- El Tiempo 1987-12-20. “U. de Antioquia, duro y a la cabeza”.
<http://hectorabadgomez.org/hector-abad-gomez/archivo-de-prensa>
[2010-08-25].
- 1990-12-11. “Debate sobre el poder de la constituyente”.
<http://news.google.com/newspapers?id=9-UhAAAIAIAJ&sjid=iGUEAAAIAIAJ&pg=6423%2C4317>
[2010-08-26].
- 2003-10-10. “Liberales, perder o adherirse”.
<http://www.eltiempo.com/archivo/documento/MAM-1020499>
[2010-08-25 15:14:55].
- 2003-10-17. ”Compromiso: Mejorar la educación.”
<http://www.eltiempo.com/archivo/documento/MAM-1023451>
[2010-08-17 15:50:58].
- 2003-10-27. “Sergio Fajardo.”
<http://www.eltiempo.com/archivo/documento/MAM-1023812>
[2010-08-17 17:38:28].
- 2010-08-19. “Medellín tendrá el primer barrio del país con escaleras eléctricas.”
http://www.eltiempo.com/colombia/antioquia/escaleras-electricas-para-barrio-de-medellin_6683409-1 [2010-08-20 23:15:04].
- PBP, The Palm Beach Post 1988-02-22. “Medellin: The town that drug money built”. p.1, 10A
- Publico 2010-08-08.”El Gobierno de Uribe es el que más personas ha desplazado”.
<http://www.publico.es/internacional/331282/gobierno/uribe/persona/s/desplazado> [2010-08-12 10:55:37].
- Semana 1989-05-22. ”Hecho en Medellín”.
<http://www.semana.com/noticias-nacion/hecho-medellin/26744.aspx> [2010-08-23 09:26:54].
- 1990-06-11. “La revolución de los sardinos.”
<http://www.semana.com/noticias-especiales/revolucion-sardinos/25885.aspx> [2010-08-26]
- 1990-12-31. ”El éxodo antioqueño.”
<http://www.semana.com/noticias-especiales/exodo-antioqueno/27631.aspx> [2010-08-23 13:32:03].

- 1992-04-27. “Antioquia”. <http://www.semana.com/noticias-especiales/antioquia/51057.aspx> [2010-08-23 13:04:00].
- 1993-03-29. ”Medellín vive”. <http://www.semana.com/noticias-especiales/medellin-vive/52345.aspx> [2010-08-23 11:09:35].
- 1993-10-25. “Camara escondida”.
<http://www.semana.com/noticias-vida-moderna/camara-escondida/54405.aspx> [2010-08-23 12:29:25].
- 1995-06-12. ”La consagración de la primavera”.
<http://www.semana.com/noticias-economia/consagracion-primavera/42011.aspx> [2010-08-23 14:19:05].
- 1995-09-18. “El Autogol de Naranjo.”
<http://www.semana.com/noticias-nacion/autogol-naranjo/42899.aspx> [2010-08-23 14:53:19].
- Hectorabadgomez.org 2010-03-19. “Análisis de la seguridad en Medellín”.
<http://hectorabadgomez.org/catedra/analisis-de-la-seguridad-en-medellin/> [2010-08-20 11:14:12].

Myndigheter

- Medellin, stadshus 2009-12-01. ”programa/proyecto.”
<http://www.medellin.gov.co/irj/portal/ciudadanos?NavigationTarget=navurl://79b41db045f7cacd9bd79d31e8c0a55a> [2010-08-25]
- Personeria de Medellín 2009, Informe ejecutivo de derechos humanos 2009.
http://www.personeriamedellin.gov.co/index.php/documentos/view_download/62/455 [2010-08-25].

Fastigheter och Byggnade¹

Hans Lind

Inledning

Strategin i denna uppsats är att först diskutera hur ”ytor” är indelade i olika kategorier utifrån vem den är tillgänglig för och vad olika personer kan göra på denna mark (avsnittet *Översikt av rättigheter och regler*).

Nästa fråga är förstås varför ytorna är indelade på detta sätt, och min utgångspunkt är att det finns en rationalitet i denna indelning som kan återföras på hypotesen att en viss organisatorisk struktur tenderar att dominera om den är ”effektivare” än alternativa organisatoriska strukturer. I avsnittet *Hur ska vi förklara de rådande rättigheerna* skissas några argument av denna typ i relation till vissa av de indelningar som beskrivs i avsnittet *Översikt av rättigheter och regler*.

Fokus förskjuts sedan mot förändringar när det gäller tillgänglighet hos olika ytor. Portar i flerfamiljshus är numera låsta. De traditionella gatorna och torgen där varje affär hade en egen entré från en allmän gata eller torg övergår i högre grad till att bli slutna köpcentra med stråk och torg inomhus. Hur ska vi förklara dessa förändringar? Vad är det som - givet att teorin är rätt - gör att detta är ett rationellare sätt att använda och avgränsa ytor?

Uppsatsens perspektiv innebär att det inte är meningsfullt att se bakåt - det är inte en slump att saker förändras i en viss riktning. Försök att återskapa gamla strukturer är dömda att misslyckas.

¹ Jag vill tacka Alexander Stähle för synpunkter på en tidigare version.

Till sist argumenteras för att nya begränsningar av det offentliga rummet inte innebär några problem utifrån möjligheten att driva politisk opinionsbildning.

Det behöver kanske inte sägas att det är en spekulativ uppsats och att mer direkta empiriska referenser med stöd för de argument som förs fram lyser med sin frånvaro!

Översikt av rättigheter och regler

Som startpunkt för diskussionen görs här alltså ett försök att klassificera olika ”ytor” utifrån vem som har rätt att vistas där och vad man har rätt att göra. Ordningen nedan mellan dessa är godtycklig. Det finns också andra ytor som jag inte kommenterar närmare, t. ex. ytor för transporter.

1. Privat eller offentligt ägd mark med allemansrätt

Oavsett vem som formellt äger så har alla rätt att vistas på denna mark. Det är också tämligen klart vilka rättigheter man har, t. ex. bärplockning, tältning e. dyl.

2. Egen ägd privatbostad

Grundprincipen är att den som äger bostaden bestämmer vem som får vistas i huset. Det finns dock som alltid vissa undantag, t. ex. hälsovårdsregler, brandfara e. dyl. där myndighetsrepresentanter har rätt att gå in i huset mot ägarens vilja eller utan tillstånd.

3. Tomtmark kring privatägt egnahem

Här gäller i princip samma sak som för egen ägd bostad. Fastighetsägaren bestämmer vem som har rätt att vistas på tomten. Den som äger ett stort markområde har dock inte rätt att hävda att allt är tomtmark utan delar av det som en enskild ägare hävdar är tomtmark kan vara mark med allemansrätt. (Om det finns en olåst grind verkar dock få klaga om en försäljare går över gården och fram till huset och ringer på.)

4. Hyreslägenhet och lägenhet i bostadsrätt

Utgångspunkt är att den som hyr/disponerar den aktuella bostaden bestämmer vem som får vistas där. I detta fall är undantagen mer omfattande än i föregående fall eftersom fastighetsägaren/bostadsrättsföreningen har rätt att gå in och åtgärda vissa typer av fel i bostaden. Ordningsregler av olika slag är också mer omfattande.

5. Gemensamma ytor i hyreshus och bostadsrättsföreningar

Vi behöver inte gå mer än 40 år tillbaka för att hitta en period där portar till hyreshus och bostadsrättshus inte var låsta. Steg för steg slöts dessa hus, först på nattetid och sedan dygnet om. Det är ett sätt att markera att de enda som har rätt att vara där är de som bor där eller släppts in av de som bor där.

6. Gemensamma ytor runt ”hus i park”.

Alexander Ståhle (2008) har i en intressant uppsats lanserat begreppet ”ambiterritory” som benämning på markytor som det är oklart vad de egentligen är och vem som kan nyttja – motsägelsefulla (ambivalenta) territorier. Han syftar på vissa ytor som ligger kring flerfamiljshus byggda som ”hus i park”, i huvudsak byggda efter 1930. En gräsmatta eller en lekplats som formellt hör till en bostadsrätt eller ett hyreshus – vem har egentligen rätt att nyttja den? I regel finns inga fysiska avgränsningar, men vissa anser säkert att det bara är de som bor där som får nyttja ytorna. Kontrasten till ”ambi-territory” är den traditionella kvartersstaden där slutna innergårdar hörde till dem som bodde där på ett tydligare sätt, samtidigt som det fanns parker som hörde till alla. ”Gated communities” av olika slag kan ses som moderna exempel på en tydlig avgränsning mellan vad som hör till en viss grupp och vad som är till för alla.

7. Parker i städer

Dessa parker kan vara av olika slag. I Sverige är de i regel inte inhägnade och man behöver inte betala för att gå in i parken. I andra länder finns både parker som är inhägnade och stängda vissa delar av dygnet och sådana att man dessutom måste betala en avgift för att få vistas i parken. I detta fall kan det både vara privatägd mark eller offentligt ägd mark.

8. Torg, (gå)gator

Här har vi den klassiska bilden av den centrala stadskärnan – gator och torg från vilka man direkt går in i affärer av olika slag. Torg och gågator var öppna för alla dygnet om, på samma sätt som parkerna i Sverige.

9. Affärslokaler längs gata: den klassiska bilden

Från gator och torg gick man in en affärslokal och grundprincipen är att affärsinnehavaren kan ställa upp vissa regler, men att dessa regler inte får bryta mot diskrimineringslagar – det kan vara generella förbud mot t. ex. att ta in glass i klädbutiker, att bete sig störande och enskilda personer kan också portas efter upprepade störningar.

10. Inomhusgator och inomhustorg i privatägda eller offentligt ägda kommersiella fastigheter.

Det typiska med denna miljö är att det finns en mellanform mellan en ren affärslokal och den typ av torg och gågator som nämndes under punkt 8. Dessa ytor är nu en del av ett slutet affärskomplex där det kan finnas gångstråk och öppna platser – även om det på dessa också finns kaféer och matserveringar som inte har andra lokaler än de som ligger på stråken. I dessa komplex finns i regel väktare, och komplexet öppnar och stänger vid en viss tid. Reglerna för dem som vistas i komplexet skiljer sig en del från dem som gäller i en affärslokal, t. ex. att man kan ha det som träffpunkt utan att handla något, samt t. ex. gå omkring och äta glass. För övrigt gäller liknande regler – störande personer kan avhysas eller portas. Den som äger komplexet bestämmer vilka som får bedriva verksamhet i anläggningen – t. ex. ha tillfällig försäljning eller gå omkring och sälja tidningar.

Hur ska vi förklara de rådande rättigheterna?

En ekonomisk utgångspunkt (se t. ex. Milgrom & Roberts, 1992) är att man kan försöka förklara ett existerande regelverk utifrån att det är det regelverk som är ”*effektivast*” i den mening som förklaras nedan. Det finns tydliga beröringspunkter mellan denna tanke och tankar hos Hegel och Marx. Den förstnämnde har ju uttryckt uppfattningen att ”The real is the rational” (Hegel 1821), dvs att det kan inte vara en slump att ett samhälle är organiserat på ett visst sätt. I Marx variant är de dominerande produktionsförhållandena (ägarförhållande, institutioner etc) de som bäst tar tillvara de rådande produktivkrafterna, dvs institutionerna är sådana att denna teknologi kan användas och utvecklas på ett effektivt sätt.

Effektivitet som det tolkas i den ekonomiska traditionen speglar både vad vi till vardags tolkar som effektivitet - att få ut mer varor och tjänster med en given tillgång på produktionsfaktorer - och ett nyttoperspektiv. Om en förändring ökar nyttan för en aktör så mycket att denne skulle kunna kompensera förlorarna så mycket att de också

tycker att det blir en förbättring; i så fall är förändringen motiverad utifrån ett effektivitetsperspektiv. Om vi antar att nyttan kan mätas och summeras skulle situationen efter förändringen innebära högre total nytta, högre välfärd.

Här ska jag bara diskutera några av de typer av ytor som beskrevs ovan ur ett effektivitetsperspektiv.

Allemansrätten (ytor av typ 1) kan t. ex. motiveras ur ett snävt ekonomiskt perspektiv. Det som motiverar allemansrätten ur ett ekonomiskt perspektiv är kombinationen av:

- tillgångar (som blåbärs- och lingonris) som inte kräver någon skötsel
- tillgångar som är svåra att förstöra
- tillgångar som finns i sådan omfattning att människor vågar vänta tills skörden nått högsta kvalitet
- avkastning som är rumsligt utspridd och som det ofta inte är företagsekonomiskt lönsamt att skörda.

Allemansrätten skapar också en nytta i form av rekreation och friluftsvärden utan att skapa mätbara kostnader för markägaren, givet ett normalt nyttjande av marken. Om nyttjandet ökar och kanske blir mer organiserat så att slitaget ökar så ska vi räkna med att lagstiftningen preciseras och att mer och mer kräver tillstånd.

Att vem som helst får plocka bär och svamp utan att betala för det eller betala skatt för värdet av det man plockar leder, givet egenskaperna listade ovan, rimligen till att det totala värdet ökar, särskilt som det handlar om en begränsad del av året så det knappast leder till överströmning av resurser från andra delar av ekonomin i märkbar grad. Kombinationen av egenskaperna ovan förefaller tämligen unik och det är då lätt att förstå att allemansrätten sällan förekommer i andra länder.

Hur kan vi förklara att det finns *privat tomtmark*? Varför har inte alla rätt att gå ända fram till vilket hus som helst?

Här finns rimligen ingen direkt förklaring i snäva ekonomiska termer utan det måste rimligen tolkas som att "den mänskliga naturen" är sådan att många värderar denna typ av mark högt samtidigt som de allra flesta inte tycker att det är så viktigt att kunna gå ända fram till andras hus. "Vinnaren" som får sin privata mark skulle kunna kompensera dem som inte längre får gå fram ända till huset.

Stadens parker speglar då den andra sidan av den mänskliga naturen. Vi vill ha möjlighet att se och träffa andra människor och göra saker tillsammans med andra. Vi gillar sammanhängande stråk av

grönska att promenera i. Givet dessa värderingar så ökar de totala fastighetsvärdena i en stad om det finns ett lämpligt antal tillgängliga parker i staden. En rationell vinstmaximerande privat markägare som ska planlägga en stad på ett obebyggt markområde skulle avsätta en del av marken till parker. Även om en del av marken då inte kan säljas som tomtmark, kommer parkerna att göra att det går att ta ut ett så mycket högre pris av de kvarvarande tomterna att det lönar sig för markägaren att planera in parker i staden.

Varför finns det så mycket *"ambi-territory"* i den modernistiska förorten? Vi antar för diskussionens skull att påståendet om *"ambivalenta territorier"* är sant. Svaret måste rimligen vara att planerarna inte varit medvetna om människors önskan om tydlighet och klara gränser mellan det privata, det som hör till en viss grupp och vad som är allmänt. Uppstår osäkerhet utnyttjas inte marken och bidrar inte till ett högre värde på fastigheterna. Den paradoxala följden av teorin om *ambiterritory* är att den yta som formellt är gemensam kan krympas utan att de boende upplever att de förlorat något. Om den kvarvarande mindre ytan får en tydlig funktion kan det alltså vara så att man upplever sig ha större ytor till sitt förfogande.

Hur ska vi förklara observerade förändringar?

Låt oss fokusera på två förändringar: Att dörrar i flerfamiljshus numera är låsta och att vi har alltmer slutna affärscentrum och mindre av klassiska torg och gator.

Innan vi går in på tänkbara specifika förklaringar så kan man rimligen se dessa förändringar som en tillämpning av *"the tragedy of the commons"*. Den fria tolkningen av detta skulle helt enkelt vara att ytor som är gemensamma inte kommer att användas på det sätt som maximerar det *"allmänna bästa"*. Det krävs regler som begränsar vissas frihet för att den samlade välfärden ska kunna maximeras.

Lämnas portar olåsta så blir det vandalisering och tillhåll för människor som skapar oro för andra. Både fastighetsägare och de boende kommer i en sådan situation att föredra ett hus med låsta portar.

Ett klassiskt torg eller park kan bli ett tillhåll för A-laget och för vissa grupper som kanske inte vill att andra befinner sig alltför nära. Det klassiska offentliga rummet blir också en arena för brottslighet t. ex. i form av drogförsäljning. I marxistisk terminologi kan man säga att de offentliga ytorna tas över av trasproletariatet. *"Vanligt folk"* kan i dessa lägen inte utnyttja dessa ytor på ett sätt som ger en välfärdsökning. Torgen undviks allt mer och därmed sjunker naturligtvis också

fastighetsvärdena. Affärer i närheten stagnerar när hushållen hellre söker sig till ett tryggt köpcentrum.

Affärsinnehavare som får allt större problem med inbrott och vandalisering kommer också att leta efter strukturer som är lättare att försvara än den klassiska butiken med skyltfönster mot gatan. Slutna gallerier med ett litet antal entréer är lättare att skydda och lättare att bevaka och minskar därmed företagets kostnader. Att sitta på ett fik och snacka med vänner och bekanta inne i en Galleria där man vet att det finns vakter i närheten känns tryggare för många och också lugnare än att sitta på ett klassiskt torg där ”vem som helst” kan röra sig i närheten.

Slutsatsen av detta är rimligen att politiker som företräder majoriteten av medborgarna, och fastighetsägare som vill maximera sina fastighetsvärden har gemensamma intressen av att i allt högre grad skapa slutna gallerior och kvarter. Tydliga spelregler och tydlighet om vem som upprätthåller spelreglerna skapar attraktivitet, och tillsammans med de direkta kostnadsänkningar som skissades ovan i form av lägre bevakningskostnader, leder detta till totalt sett högre fastighetsvärden.

Det offentliga livet sker alltså mer och mer under privat beskydd på caféer och uteserveringar. Samma bakomliggande faktorer kan bidra till att en stad investerar i ett litet antal fina promenadstråk, där mängden av andra människor i kombination med ett tätt utbud av t. ex. serveringar skapar trygghet.

Man kan naturligtvis fråga sig varför dessa förändringar inträffade under de senaste 30–40 åren? Går det att hitta en koppling till urbanisering, storstäder, att människor är anonymare för varandra, allt mer heterogen befolkning, och med en snävare krets av medmänniskor som ”räknas”? Och att värderingar som innebär att man får respekt genom att förstöra för andra fått ökad spridning?

Frågan är dock om förändringarna är globala i den meningen att överallt där dessa förhållanden föreligger så uppträder dessa förändringar i tillgång till ytor. Min gissning är att det går att hitta undantag och att det i så fall krävs ytterligare omständigheter för att egenskaperna ovan ska leda till ett mer begränsat offentligt rum. Varför tycks t. ex. allmänna grönytor utnyttjas mer i förorter där en större del av de boende har utomnordisk bakgrund än i förorter där andelen med svensk bakgrund är högre?

Går utvecklingen åt fel håll?

Kanske feltolkar jag den allmänna debatten, men det tycks som ett antal debattörer ser de förändringar som diskuterades i föregående avsnitt som negativa. Jag ska här bara fokusera på förändringar från öppna torg och gator. Hypotesen skulle då alltså vara att när färre ytor blir allmänt tillgängliga så minskar möjligheten att uttrycka politiska åsikter, t. ex. genom tidningsförsäljning och demonstrationer.

Innan vi går in på om det verkligen är något negativt kan det noteras att de förändringar som skissades ovan också ligger i linje med observationen att demonstrationer idag tycks attrahera vissa grupper som främst är på plats för att kunna förstöra egendom och slåss med andra. Krossade rutor i samband med ”Reclaim the city” demonstrationer/fester, slagsmål mellan rasister och antirasister, ”professionella” uppviglare som bränner bilar, etc. Allt detta gör att intresset för att stödja ökade möjligheter till demonstrationer och allmänna möten sjunker. En slutsats av detta är rimligen också att den som vill ägna sig åt seriös politik och opinionsbildning har fått ett extra problem på halshalsen: Hur hålla de politiska huliganerna borta?

Själv brukar jag tänka i termer av dialektikens tes, antites och syntes. Det öppnare rum som fanns i Sverige på 50- och 60-talet ska vi då se som ”tesen” som pga av samhällets utveckling ersattes av ett slutnare rum som bättre speglar olika bakomliggande samhällsförändringar.

Framtiden ligger enligt detta synsätt inte i att försöka återskapa det förflutna utan att se vilka möjligheter som finns idag, ta tillvara dessa och sedan räkna med att vi får nya förändringar som bättre kommer att spegla framtidens situation och värderingar.

En reaktion på det alltmer slutna rummet är förstås att istället vända sig till det virtuella rummet på nätet. Opinionsbildning sker allt mer via Internet.

En annan tänkbar reaktion är att helt enkelt försöka kringgå reglerna, på liknande sätt som August Palm gjorde när han döpte om sin förbjudna demonstration till en söndagspromenad. Om nu, för att tillspetsa det, alla människor finns i köpcentrum är det ingen mening att demonstrera ute på gator och torg. Demonstrationer och politiska möten är i regel förbjudna i köpcentrum - men sådant behöver inte hindra kreativa personer som vill föra ut olika åsikter. För vad är egentligen en demonstration? Är det en demonstration om ett antal personer med varukassar som det står en bokstav på ställer sig på rad och tittar på varorna - och att de råkar ställa sig så att bokstäverna på kassarna bil-

dar meningen ”Krossa kapitalismen”? Dessutom har det väl alltid varit nödvändigt med lite civil olydnad om man vill försöka förändra samhället? Det krävs ju tillstånd för möten och demonstrationer även på de ”öppna” gatorna och torgen...

Referenser

- Hegel G F W, (1821). *Philosophy of right*. Citerat efter <http://www.gwfhegel.org/hegelbio.html>.
- Milgrom P & Roberts J, (1992). *Economics, organization and management*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1992.
- Ståhle, A, (2008). “*Compact sprawl: Exploring public open space and contradictions in urban density*”, diss. Kungliga Tekniska Högskolan.

Våld i staden

Vardagsrasism och maktutövning i offentliga rum

Carina Listerborn

”Om de spottar och så, då blir jag väldigt ledsen. För jag har ju inte gjort någonting. Jag förstår inte varför de gör det” (Muslimsk kvinna, 49 år, Malmö)

”Det var sommar, jag gick ut med mitt barn i vagnen. Det var mitt första barn, han var bara två år. Då kom en kvinna cyklande, hon kanske var 50-55 år, hon saktade ner och jag trodde att hon skulle fråga efter någon adress eller så för hon tittade på mig och jag tittade tillbaka på henne. Men hon frågade inte efter någon adress. Utan hon sa, [ber om ursäkt], ”jävla muslim-fitta” så jag... Det tog några sekunder innan jag fattade att ...och hon cyklade så fort. Och det var så här, jag kunde inte prata så bra svenska då så det blev automatiskt engelska. Jag sa ”du stanna, vi måste prata”. Men hon cyklade jättefort och jag sprang efter med vagnen och jag ville att hon skulle titta mig i ögonen och säga det.” (Muslimsk kvinna, 30 år, Malmö)

Vad händer egentligen i stadens offentliga rum? Frågan väcks när man tar del av de nitton intervjuer som genomfördes under 2008 med muslimska malmö-kvinnor som bär slöja (hidjab). Kvinnorna återgav erfarenheter av, och känslor kring, hur de blir bemötta i Malmö. Diskriminering, hot, trakasserier och fysiska kränkningar utgör en del av de händelser av hatbrottskaraktär som riktas mot muslimska personer. Islamofobiska hatbrott¹, som kvinnorna återger i intervjuerna, riktas mot dem på grund av deras religion. Flera av dem har bott hela sitt vuxna liv i Sverige, några är nyligen invandrade och ett par är ”svenskar”, så kallade konvertiter. Under 2007 gjordes nationellt 206 anmäl-

1 Islamofobiska hatbrott kategoriseras som brott som begås på grund av rädsla för, fientlighet eller hat mot islam och muslimer och som aktiverar en antiislamisk reaktion mot islam, muslimsk egendom, dess institutioner eller den eller dem som är eller uppfattas vara muslimer eller representanter för muslimer (BRÅ 2008:64). I Otterbeck & Bevelander (2006) framkommer att begreppet islamofobi rymmer många olika tolkningar och fokus, och således ett problematiskt begrepp.

ningar med islamofobiska motiv.² Olag hot/ofredande är den mest vanligt förekommande brottstypen, oftast sker hoten på distans via brev, mail, sms och telefon, men 16 % av anmälningarna involverar fysisk kontakt av olika grad. I 55% av ärendena är gärningsmannen en okänd/obekant person. Till skillnad mot andra hatbrott, riktas islamofobiska brott mest mot kvinnor (BRÅ 2008). I intervjuerna med kvinnorna i Malmö framkommer att ”gärningsmannen” ofta är en kvinna och att medelåldern på ”gärningsmännen” är hög. Det framkommer också att de intervjuade kvinnorna inte anmält de hot eller fysiska kränkningar de har utsatts för. Man kan alltså anta att det finns ett stort mörkertal.

Intervjuerna i denna studie har gett ett rikt och tankeväckande material. Inte minst väcker det funderingar om vilka konsekvenser dessa händelser får på ett personligt, socialt och samhälleligt plan, och om hur globala konflikter landar i den lokala vardagen på specifika individer/kroppar. Ur ett genusperspektiv blir kvinnors historiskt komplexa relation till offentliga rum ytterligare förstärkt, där kvinnors klädsel – för mycket eller för lite tyg, alltid är ett diskussionsämne kopplat till acceptabla sociala normer. I denna artikel kommer dock fokus att ligga på de *våldsamma möten* som sker i det offentliga rummet mellan muslimska kvinnor som bär slöja och självidentifierade svenskar. Avsikten är att teoretiskt utveckla våldsbegreppet så att det blir relevant i relation till dagens urbana offentliga rum. Syftet är att problematisera synen på, och kunskapen kring, konflikter och våldet i staden, genom det empiriska material som utgörs av intervjuerna.

Det offentliga rummet – en spänningsfylld plats

Offentliga rum är viktiga för ett urbant liv. Offentliga platser, framställda som demokratiers allmänna mötesplatser och sociala motor, är en omskriven idé hos urbanforskare. Att skilda samhällsklasser, kön, sexualiteter, etniciteter och religioner blandas har dock inte alltid betraktats som oproblematiskt från en del maktbärande och medborgare. I staden kommer å ena sidan en strävan efter gemenskap till uttryck, ibland beskrivs denna gemenskaps tillåtna anonymitet som ett värde sig (Jacobs 1961, Lofland 1973)³. Å andra sidan skapar anonymiteten

2 Statistiken går bara tillbaka till 2006 och då gjordes 18 % fler anmälningar än under 2007 (BRÅ 2008).

3 *“The city may be harsh, but it is exciting. It may be cruel, but it is tolerant. It may be indifferent, but it is a blessed indifference.../To live in a city is, among*

och urbanitetens oklara sociala normer en oro och känsla av otrygghet. Den tidiga modernismens filosofer och författare som George Simmel, Chicagoskolans Robert Park, Louis Wirth, m.fl. har försökt att förstå hur den anonyma storstadsmiljön skapar en specifik sorts urban människa. Den föreställda urbana otryggheten och bristen på social och geografisk anknytning förväntades etablera nya behov och sociala företeelser. Erving Goffman (1971) och Lynn Lofland (1973) har studerat hur urban offentlighet fungerar och där både tillit, och urbanitetens anonyma spänningsfält, utforskas. Balansen mellan mångfald och igenkännande, tilliten och anonymiteten, spänningen/kreativiteten och det trygga, återkommer hos författarna. Jane Jacobs (1961) var tidigt, tillsammans med Lofland, en av de centrala förespråkarna för storstadens kvaliteter och lockelse, till skillnad från många som såg hot och faror i staden. För Jacobs var anonymiteten en resurs och i staden utvecklade människor sin sociala förmåga och sin kreativitet. Jacobs talade också om en urban trygghet, där själva närvaron av andra människor, är viktig. Den urbana offentligheten ska här förstås som den rumsliga och byggda miljön, men den hänger diskursivt och praktiskt ihop med den abstrakta offentligheten i t.ex. medierna och politiken i en Habermansk mening (1992). Som Mats Franzén påpekar finns en likhet mellan Jacobs och Habermas förståelse av den urbana offentligheten som ”en slags politisk basresurs” (Franzén 2004:43) och i enlighet med den tanken kan den urbana offentligheten (staden, distriktet eller gatan) bli ett organ för självstyre, med en social förutsättning för politisk mobilisering (Franzén 2004).

I den postindustriella stadens framväxt har de offentliga rummen väckt ytterligare intresse, inte bara som en arena för möten, utan också som en arena för specifikt konstruktiva och kreativa möten som gynnar den urbana ekonomiska tillväxten, vilket hos forskare som Richard Florida (2005), å ena sidan, har resulterat i ett nytt fokus på urban offentlighet och kreativa klasser (urbana ekonomiska värden som Jane Jacobs talade om redan på 60-talet). Det ökade intresset för innerstadsmiljöer som lett fram till gentrifieringsprocesser, har å andra sidan, fått kritiska urbanforskare som Sharon Zukin (1995), Neil Smith (1996), Don Mitchell (2003) och David Harvey (2009) att peka på hur städernas tidigare befolkning både ekonomiskt, och socialt, exkluderas

many other things, to live surrounded by large numbers of persons whom one does not know. To experience the city is, among many other things, to experience anonymity” (Lofland 1973:vii).

till att bosätta sig i de mindre attraktiva områden som oftast ligger längre bort från centrum eller blir hemlösa. Post-funktionalismens vurm för äldre bebyggelse har gjort att sekelskiftsmiljöer har uppvärderats och blivit attraktiva boendemiljöer i innerstäderna. I New York blev denna utveckling tydlig under 1980-talet och resulterade i ett antal studier kring hur innerstäder sanerades för medelklassens behov, dvs. attraktivt, lagom spännande, tryggt och socialt homogent, och på så sätt en kreativ miljö för just medelklassen (Smith 1996, Zukin 1995).

Parallellt med utvecklingen av de centrala urbana offentliga rummen, har ytterstadsområden vuxit sig större i förorterens å ena sidan lugna villakvarter, å andra sidan de funktionalistiskt uppförda höghusområdena. ”Förorter” är det begrepp som associerar till höghusmiljöerna i svenska ytterstadsområden. Liknande miljöer finns, med egna begrepp även i USA, där de kallas för ”the Projects”, i Storbritannien ”the Estates” eller i Frankrike ”Banlieues”. Sverige och Frankrike har likheten med att dess miljöer är byggda i stadens periferier, vilket skapar en specifik rumslig organisation av innerstad – ytterstad. Och där vissa grupper p.g.a. socioekonomiska och rasifierade samhällsstrukturer hamnar i en exkluderande och ibland konfliktfylld relation till innerstaden (jfr. Sernhede 2002, Dikeç 2007, Hallin, et.al. 2010). Den segregerade och Duala staden, som Malmö är ett bland flera exempel på, utgör en grund till de urbana konflikter som de muslimska kvinnorna blir offer för. Ur deras berättelser framkommer en tydlig geografi över var man går, respektive inte går, som muslimsk kvinna. Deras rumsliga tolkningar baseras på egna erfarenheter, men även på föreställningar om andra platser där de inte förväntar sig att känna sig hemma, på samma sätt som många självidentifierade svenskar inte rör sig i miljonprogrammets bostadsområden. I ”förorten” känner sig dock de intervjuade kvinnorna trygga som muslimer. Även en del av de kommersiella rummen och köpdistriktet kan vara tillåtande platser för denna grupp (se Sixtensson 2009).

I en allmän betydelse är offentliga rum de platser som man har gemensamma med andra medborgare och som upplevs som tillgängliga ur fysiska, visuella och symboliska aspekter, dvs. att de är lätta nå, att överblicka och inte utesluter specifika grupper genom sitt symbolspråk. Dessutom bör de upplevas som lättpåverkade, demokratiska och meningsfulla platser (Carr 1992:18, Marne 2001). Deltagandet och närvaron i det offentliga rummet beskrivs ofta som en demokratisk rättighet där utbytet av åsikter och etablerandet av konsensus betraktas

som ett grundläggande villkor för återskapandet av ett demokratiskt samhälle. Dessa antaganden utgör ofta grunden för mycket av den etablerade politiska retoriken och dominerar också politisk och filosofisk demokratiteori, inte minst planeringsteori (t.ex. Healey 2005) som utgår från Habermas filosofi. Här argumenteras för vikten av att synas, mötas och ta plats i det offentliga rummen och frånvaron tolkas ett uttryck för marginalisering och ett begränsat handlingsutrymme. Den Lefebrevianskt influerade ansatsen om rätten till staden, förmedlad av David Harvey (2009), Don Mitchell (2003), Neil Smith (1996), m.fl. pekar på privatiseringen av offentliga rum och bostäder som en central problematik för att uppnå denna likhet i det offentliga. Den feministiska kulturgeografiska ingången om rätten att få ta plats och rädslan för sexuellt våld i de offentliga rummen pekar mot maktrelationer mellan könen som bidragande exkluderingsfaktor gentemot kvinnor (Bondi & Domosh 1998, Listerborn 2002). Ibland kontrasteras dessa kritiska ansatser, bland annat kring vad som uppfattas som tillåtande och öppna offentliga rum (Listerborn 2003). Utifrån en postkolonial kritik har en rasifierad och etnifierad exkludering belysts (Andersson 1998, Molina 1997, Koefoed & Simonsen 2010, Sixtensson 2009). Därtill finns forskning som visar på marginalisering av grupper utifrån sexualitet och ålder (ungdomar, barn och äldre). Vad som inte synliggörs i dessa studier är att det också kan ligga en maktfaktor i att *inte* vistas i de offentliga rummen, utan att istället dra sig undan i ett exklusivt bostadsområde eller agera utifrån esoteriska miljöer. De konflikter och det våld som sker i det offentliga drabbar inte alla grupper och samhällsklasser. De som har resurser och möjligheter att inte behöva vistas i det offentliga rummet behöver inte heller utsätta sig för potentiella hot. De önskvärda kvaliteterna som ofta tillskrivs offentliga platser uppfylls inte för alla. Detta väcker funderingar om vilken betydelse offentliga rum egentligen har för att påverka samhällsutvecklingen i en demokratisk anda. Nedan följer exempel på erfarenheter av våld i staden utifrån den intervjustudie som genomfördes med 19 muslimska kvinnor i Malmö, i åldrarna 21-60 år.⁴

4 Kvinnorna har olika nationella bakgrunder (12 Mellanöstern, 3 Somalia, 1 Balkan, 1 Indonesien, 2 Sverige) och skilda sysselsättningar, där en del studerar, andra arbetar, någon är hemma med barn och några går på språkundervisning. De bor i olika delar av Malmö. Det enda de har gemensamt är att de definierar sig som muslimer och att de bär eller har burit hidjab. 18 av 19 bär hidjab, som

Våldsamma möten

Alla möten mellan muslimska kvinnor, av olika nationaliteter, och svenska icke-muslimska personer är förstås inte våldsamma. Intervjuerna ger ett rikt material kring hur möten uppstår och när fördomar förbyts mot en begynnande vänskap. Flera kvinnor påtalar att de vägrar vara offer och att de ser det som sin roll att förmedla en mer nyanserad bild av muslimer. Deras ansats är att med vänlighet och spridandet av information bemöta fördomar. Det tycks trots allt finnas en begynnande tendens till ökad acceptans av muslimer i samhället, vilket återges i samtalen. Dessa aspekter kommer jag dock av utrymmesskäl inte att fördjupa här. De berättelserna dominerar inte heller intervjuerna. Ett återkommande mycket intressant tema, som inte heller fördjupas här, är att muslimska kvinnor ofta berättar att de måste framhärda att de ”också” kan önska jämställdhet, vara feminister och ha en profession som kräver självständighet.

När det gäller sin rörlighet i Malmö, nämner flest kvinnor Rosengård som den tryggaste platsen i Malmö, men även andra miljonprogramsområden ingår i trygga miljöer. Utöver bostadsområdena så ingår de närmaste affärsdistrikten och Möllevången med sin torghandel som platser de besöker. Ju längre bort från miljonprogrammet desto mindre säkra känner de sig. Minst trygga är de i relation till villaområden och välbärgade ”svensk-områden”. Restaurangområden som Lilla Torg och Västra Hamnen ingår inte heller i de områden de gärna besöker. Deras geografi är tydligt relaterad till var det känns accepterat att bära slöja. Det finns en skala av olika händelser och bemötanden där en del upplevs direkt hotfulla och som kategoriseras som *våldsamma*. Dessa händelser sker oftast i de centrala offentliga rummen, i butiker och i relation till kollektivtrafiken, mer sällan i ytterstadsområdena.

Så faktiskt en annan händelse var på Caroli city, jag skulle handla och jag skulle hämta en korg. Och det var ganska tomt bland korgarna så jag gick in mellan långt in och det var en gammal man 75 år kanske och han började sparka sin vagn mot mig [visar, skjuter vagnen mot hennes sida]. Inte bara en gång. Om det hade varit en gång kanske det inte hade varit meningen men det var många gånger och jag sa ”nej, nej, stop it, what? vad gör du, vad gör du?” (2)

Ja, en gång, det var en kvinna också. Hon lät sin hund springa efter oss: vi bara sprang. Min dotter var femton år gammal. (12)

täcker hår och axlar, vid intervjutillfället. Deras familjesituation varierar också; med eller utan barn, gifta, skilda eller ensamstående. En är rullstolsbunden.

Verbala kränkningar är det mest vanligt förekommande och det sker i många skilda sociala sammanhang; på gatan, i affärer, på bussar, på arbetsplatser och skolor. De kan dels vara hotfulla, dels vara nedlåtande kommentarer eller förväntningar:

Det var nästan varje sommar. En gammal dam som typ kanske en sjuttioåring eller så. Jag gick med min son och det var en väldigt fin sommar och solen sken och hon, alltså det var ganska tidigt på morgonen kanske klockan tio och hon gick hitåt och hon sa ”åk tillbaka till ditt land” och ”usch, fy” eller något sådant. Jag stannade och tänkte ”sa hon till mig eller” och jag tittade tillbaka och jag stannade och tänkte på vad jag skulle göra. /.../. Men det var ganska tungt och det sitter ganska djupt i mig. (2)

Ja det var mest i början när jag kom. Då var det inte så många invandrare i Sverige och ibland när jag gick omkring ute så tittade de på mig. Och ibland spottade de på marken. Och sa ”jävla” och sådant. Ja, de sa fula ord ibland. Men sedan har det kommit många fler invandrare till Sverige och nu känner jag inte så längre. (3)

Ibland så säger människor fula ord. Igår exempelvis så gick jag på sjukgymnastik på Värnhem och sedan gick jag till Caroli city. Det var mycket folk. Jag satte mig på en bänk och åt en smörgås som jag hade med mig. Det kändes som folk tittade på mig. Och en gammal man han tittade så [visar med blicken] och sa fula ord och sedan spottade han på marken. Ibland blir jag trött på det. Jag sitter på soffan i Caroli city och jag äter och jag säger eller gör ingenting. Det finns människor som tittar och de har hat i blicken. Jag tror att de tror att alla muslimska människor är samma, att de inte är bra. Men alla människor är ju inte samma, inte svenskar heller och inte invandrare. (4)

Det händer var som helst. I parken, eller i stan. Ett par går och så går du mitt emot och så slänger de ur sig någon skit ... (7)

Det har hänt flera gånger när jag har varit ute med mina flickor. Och barnen kan svenska så de förstår vad de säger till oss. De kastar ur sig ord.../när vi gick till Pildammsparken så kom en man och började säga fula ord utan anledning. Han sa ”åk tillbaka till ert hemland”. Vi var rädda för han var så arg (12)

En gång var jag med en flicka. Jag körde min [elrull-]stol och hon var bakom mig. Vi mötte en kvinna som var full och hon sa många fula ord och skrek mycket till flickan. Flickan blev väldigt rädd och hon grät mycket. Men jag sa till henne att kvinnan druckit mycket och är full. Jag sa åt henne att inte ta åt sig. Men därefter ville flickan inte gå på den vägen mer. (6)

Men det handlar också om det **visuella** – om blickarna. De hårda och fördömande blickarna som man egentligen inte vet om de betyder något, men som skapar stor osäkerhet:

Alltså, jag undviker medvetet Lilla Torg. Det är ju säkert förutfattade meningar jag har. Det är ju restauranger och så men det är väldigt lätt när man går förbi, jag känner det som om folk tittar. Men kanske är det bara en känsla.

MAKTEN ÖVER RUMMET

Men jag undviker det, ofta om jag ska gå till lekparken nära biblioteket så går jag en annan väg. (2)

Jag skulle gå och träna en gång när jag var lite yngre, på ett träningscenter i Limhamn. När vi skulle in så var det många som stirrade. Som ”kommer hon med slöja” och därför vill jag inte gå dit mer. Jag kände mig helt så... jag ville gå dit för att slappna av och så men jag kände mig bara så instängd. Jag vill vara mer öppen. (8)

En gång var jag på Ullared, ja det är ju utanför Malmö men, då såg jag de som brukar åka på moped. De är väldigt så... jag vet inte om de är rasister. Men i alla fall de stirrade på mig riktigt mycket. Deras blickar var väldigt aggressiva. Jag blev jätterädd då. Men det är enda gången jag blivit rädd av att vara på ett ställe. De bara stoppade och tittade på mig (8)

I stan är det ju affärer och sådant och på fiken. Om man går ut och fikar så kan det vara så att folk tittar. Och att om en stol är ledig är det ingen som vill komma och sitta./.../Men det kanske är så att svenskarna inte vill vara nära någon som de inte känner. Det kanske är så det är. Men jag vet inte...(9)

Utöver den direkta känslan av att bli kränkt på gator och torg så är svårigheten att komma in på arbetsmarknaden ett återkommande tema. Här är den uttalade uppfattningen av att bli *diskriminerad* på grund av slöjan tydlig:

Jag har studerat på komvux i tre terminer och sedan har jag haft många praktikplatser, på restauranger och med städning. Och på kafé och på Myrorna där man arbetar med att sortera gamla kläder. Men sen får jag aldrig jobb. Jag känner det som om det är på grund av att jag har sjal och så. Ibland säger de ”åh, du är jättefin. Men har du hår? Varför har du sjal?” /.../. Jag flyttade från Örebro för att här finns många muslimer och här finns moskén och så där. Och ja, det har blivit normalt här. Men det är svårt för jag vill jobba.(4)

Det var faktiskt en chef som sa till mig en gång, jag har alltid slöja och kjol på mig, inte byxor, han sa att ”så länge du inte har byxor och cyklar så kommer du inte att få fast jobb här”. /.../ ett tag så jobbade jag med akutrekrutering du vet, de ringer på morgonen om de behöver någon akut. Då när de skulle beskriva mig, så sa de inte mitt namn utan ”hon med slöjan”. Det var lite jobbigt. Så de ringer mig och säger att du ska vara på det och det stället och sedan när jag kommer dit så säger jag att jag är vikarien och så säger de ändå ”hon med slöjan”.... fast jag har presenterat mig och mitt namn står där på tavlan. (9)

Vissa kan ju inte dölja vad de känner. Så det blir så ”usch ja, hon har slöja, vad gör hon här?”. När man jobbar i hemtjänsten så går man ju hem till dem och man går in i deras lägenheter och så säger man ”hej, hej och god morgon” och så säger de så ”usch” och kallar en ”den här” och ”vad är du för något, varför har du så?” (9)

Resultaten från intervjustudien visar samstämmighet med de få svenska studier som finns på temat. Genom Integrationsverket (nedlagt

2007) genomfördes en enkätundersökning med 90 muslimska kvinnor med slöja där kvinnornas egna erfarenheter av diskriminering var i fokus (Englund 2006). År 2003 utkom resultat från samtal med religiösa organisationer och föreningar, samt en enkätstudie som omfattade 176 muslimer om hur de upplevde tiden efter den 11 september 2001 (Larsson 2003). Göteborg stad genomförde 2005 en studie med elva intervjuer med muslimer, varav sju med kvinnor där sidofokus blev bemötande i samhället (Högfeldt 2005). De redovisar att kvinnor tror att de blir sämre behandlade på grund av slöjan i offentliga rum och på gator, och i relation till arbetsplatser. De flesta har inte anmält händelserna då de inte tror att det gör någon skillnad. Det framkommer ur alla rapporterna att situationen förvärrades efter 11 september 2001. Då studierna huvudsakligen är genomförd genom enkäter framkommer inte händelsernas kontexter och konsekvenser, vilket samtalsintervjuer i narrativ form kan belysa.

Konsekvenserna för kvinnorna är flera. En konsekvens är att man blir bärare av geopolitiska händelser och stereotypa uppfattningar om muslimer som grupp:

Jag vill gärna vara en person som behåller tålmodet och lugnet men det är inte alltid så lätt och det är ju lite som när man har slöja på sig det blir ju inte bara att man representerar en grupp, det blir ju också att man vill vara ett gott föredöme, man vill ju inte att folk ska tro att en tjej som bär slöja är si eller så. Det blir liksom dubbel press. Så jag tänker ”jag måste vara trevlig nu”, så jag inte går igång på alla fördomar för då kan det bli att jag ångrar mig lite efteråt. /.../Det är tröttsamt att man alltid måste vara beredd på försvar, man kan inte slappna av. (1)

Media har ju påverkan, det finns massor från hela världen om terrorister och sådant och det gör påverkan ju /.../om att de som har slöja måste vara så där eller så där. Det är tråkigt. (2)

Jag är rädd att folk ska ha fördomar mot mig för att jag har slöja så det är kanske därför jag inte är bland andra folk. (10)

De tror att vi är terrorister. Kanske. De tror kanske att vi är som bin Laden (skrattar). Men vi är ju inte som honom. /.../Jag är inte rädd för min skull men jag är rädd för att någon ska göra något mot min dotter.(3)

Och sen, en gång var det ett fyllo faktiskt. Han skrek efter mig att jag borde åka hem till mitt land och det var ju ganska skrattretande, vadå jag är ju född i Sverige liksom och är helsvensk (skrattar). Men det blir ju bara pinsamt liksom. /.../ Jag kan ju snacka ner det där fyllo om jag vill men jag gick bara där ifrån för det är ingen idé att diskutera med en sådan människa ju. Men det som var jobbigt, som en frustration, var att folk såg mig som något som jag inte är. (1)

MAKTEN ÖVER RUMMET

Muslimerna är ju inte farliga, som Bush säger (skrattar). Bush säger ”vi ska ha krig mot muslimerna” men varför? Han satte igång krig i Afghanistan, Irak och problemen i Palestina är från början ett sådant krig. Vad gör han? Alla är ju mot varandra nu. Alla är i krig mot varandra. Varför? Om han hade använt de miljarderna som han använt i krig i Afghanistan eller i Irak... Om han använt dem för att bygga samhällen här eller där hade världen varit bättre nu. Men han vill ha krig överallt, (6)

Ibland lyssnar jag också på skånsk radio och de ringer in och säger mycket fula saker om invandrare och muslimer. Som sagt, jag tror de är psykiskt sjuka.(6)

Det finns olika *strategier* för att hantera fördomar och kränkande handlingar. Många kvinnor stålsätter sig.

När jag satte på mig slöjan [för 2 år sen] så tänkte jag att något kommer att hända någon gång. För jag vet att det är så. Men när det händer ska jag inte lyssna. Jag ska skratta och bara gå. Jag vill inte lyssna. (5)

Så jag tar initiativet att vara lite mer aktiv, att ta kontakt. Det kan vara att jag säger hej först eller sådant. Så det är lite så att jag är lite mer aktiv för jag vill att de ska lära känna mig, jag vill ju också lära känna dem men jag vet att de är lite ovana med sådana som mig som har slöja och sådant. Sen finns det ju det som handlar om personkemi och så, man kan ju inte passa med alla. Jag menar det är inte alltid på grund av att jag har slöja. (2)

En ibland ofrivillig synlighet och att bli definierad efter sin religion skapar *upplevda förväntningar* på muslimska kvinnor:

...om man har slöja på sig, ”titta där går hon med sina barn, och hon har säkert tio barn, stackare, varma kläder också”. (1)

På sommaren känner jag mig lite mer... man ser ju tydligt att jag använder slöja och de andra inte, så det blir mer tydligt, färgen också och modellen. Man ser tydligt. Då känner jag mig lite, lite att jag känner mig medveten. Jag går inte ut så mycket då på dagen/.../att gå ut på pick nick eller något sådant med mina barn det är okej. Men att bara gå ut på staden det gör jag inte så mycket då. Det är också en erfarenhet jag har, det händer något varje sommar. (2)

Som när jag handlade på Ica Maxi, det var mycket folk och jag kom emot en mans axel och jag sa ”ursäkta”. Och då sa han ”varför slår du mig”? (4)

Kvinnorna tror att deras *synlighet* som muslimer gör att de råkar ut för påhopp, men också att många inte vågar ge sig på männen:

En gammal tant ska hon slänga skit till en kille, då får hon tillbaka direkt ju. De vågar inte. (7)

Få berättar om att svenskar avbryter en hotfull situation, däremot hjälper ibland muslimska kvinnor varandra i sådana situationer:

En gång på bussen så var det någon som började skälla på mig helt oprovoceerat, alltså busschauffören när jag bara frågade om det var buss 34 (skrattar) och jag upplevde det som att han pratade med mig som om jag var korkad. Många trodde ju inte att jag var svensk, och att jag inte kunde svenska. Han pratade med mig som om jag var en idiot./.../jag blev helt chockad, det var faktiskt en tjej bak i bussen som tog mig i försvar och undrade vad han höll på med. Hon var ju också muslim så klart, det är ju ofta andra muslimer som hoppar in för de vet hur det är liksom. (1)

När kvinnorna själva reflekterar över varför de som kvinnor utsätts för dessa hot så anger de sin synlighet som muslimer, men också att många hellre ger sig på kvinnor än män. Paradoxalt nog upplever många att de blir betraktade som offer, medan muslimska män är betraktade som förövare. Flera kvinnor säger att de upplever att de främst är betraktade som muslimer, inte som kvinnor och därför att hoten riktade mot dem är i egenskap av att vara muslim. En kvinna påpekar att hon är svart, kvinna, muslim och invandrare och därför inte vet vad som är vad i frågan om attityder gentemot henne. De två konvertiterna i studien säger att genom att ha levt både som ”svensk”, och som muslim har de blivit medvetna om att rasism och diskriminering finns. De långsiktiga känslomässiga effekterna har enligt informanterna lett till att man blir frustrerad, utanför, trött, sårad, arg och kall. Någon berättar att hon numer undviker ögonkontakt med människor hon möter och att hon inte längre är naiv och tror människor om gott. Dock avslutar många med att säga att det blir bättre och att ju fler muslimer som syns i samhället, desto lättare är det för dem att leva här. Flera säger att Malmö trots allt är en ganska bra stad, i jämförelse med andra kommuner de bott i.

Ovan har kvinnornas röster fått utrymme för att ge en bild av de erfarenheter som är deras i offentliga rum och sammanhang. Dessa röster är viktiga för att förstå vad det innebär att leva som muslimsk kvinna i Malmö idag. Samtidigt är forskningsprojektet och denna texts teoretiska fokus egentligen inte de muslimska kvinnorna, utan de offentliga rummen och det svenska samhället. Så, vem är våldsutövaren? Är det kvinnan på cykel, mannen i affären, ”fyllot” som skriker efter dem, den som stirrar på dem på bussen, eller ska ansvaret flyttas upp i övergripande strukturer? Vilken roll spelar segregationen och förortens stigma? Ligger makten över våldshandlingarna i de offentliga rummen ens i den stad som studerats? Är Malmö och dess invånare bara en bricka i ett geopolitiskt spel? Här finns inte utrymme att svara på alla frågorna, men genom en begreppslig diskussion vill jag avslutningsvis

belysa möjliga teoretiska utvecklingar som kan lyfta frågan från kvinnornas erfarenheter till en fråga rörande offentliga rum.

Våld – mer än fysiska sammandrabbningar

Med våld avses vanligen en handling som innebär att en eller flera personer medvetet tillfogar en annan person eller personer [smärta](#) eller [kroppsskada](#) med hjälp av fysisk beröring dvs. att slå någon. I de allra flesta länder är det olagligt att tillfoga en annan människa skada med hjälp av våld. Inom juridiken omfattar de olika [våldsbrotten](#) i allmänhet brott som [misshandel](#), [mord](#), [dråp](#), [våldtäkt](#), [rån](#) och [våld mot tjänsteman](#).⁵ Våld är det brott som flesta personer är mest rädda att utsättas för. Våldet är också starkt normerat som negativt och att hantera våldsuttryck i olika former är centralt för demokratier, där polis och militär har våldsmonopol. Vad som definieras som våld förändras dock över tid, där våld mot barn tidigare kallades uppfostran och våldtäkt inom äktenskapet tidigare betraktades som sexualitet. Den juridiska definitionen visar alltså snarare hur olika individers rättigheter ser ut än vad som per definition kan *upplevas* som våld, dvs. kränkande.⁶ Allt våld är inte heller lika synligt. De våld som återspeglas i media är beroende på vilken typ av våld som skrämmer mest och som passar våra övriga föreställningar om individer och samhället i stort. Idag är fokus på ungdomsvåld stort, med ungdomar både som förövare, och offer.

I detta sammanhang är våldets etymologi en lämpligare ingång och närmare den våldsproblematik som denna text beskriver. Ordet våld härstammar från ordet välde, dvs. till kraft, makt och rättigheter. Även ordet vålla, i betydelsen makt och rättighet, urskiljs från fornsvenskan.⁷ Våld blir då tydligt kopplat till makt och till rättigheten att utöva den makten, vilket t.ex. genusforskningen har visat inom studier av våldtäkt där makt är synliggjort som den främsta drivkraften för övergreppen. I detta fall handlar det om makten över de offentliga rummen och där våldet fungerar som en exkluderingsprocess.

5 Brottsförebyggande rådets våldsdefinition (2010-05-03):

http://www.bra.se/extra/link/?module_instance=7&action_link_show.94.0.=1

6 Allt våld behöver förstås inte vara kränkande eller ofrivilligt. Dessa aspekter utelämnas dock här.

7 Svensk etymologisk ordbok (2010-05-03):

<http://runeberg.org/svetym/1240.html>.

De beskrivningar som de muslimska kvinnorna återger kan beskrivas som en form av *vardagsrasism* som händer på dagtid och, för omgivningen, i ganska odramatiska situationer; på parkvägen, i matvaruaffären, etc. Vardagsrasism karaktäriseras av 1) marginalisering av dem som identifieras som rasmässigt eller etniskt annorlunda, 2) problematisering av andra kulturer och identiteter och 3) symbolisk eller fysisk repression i form av förödmjukelser eller våld (Essed 2005) och som Mino Alinia påpekar har vardagsrasismen också en rumslig dimension där människor "hänvisas" till vissa områden i staden (2006). Vardagsrasismen är det som syns i anmälda hatbrott vilka Brottsförbyggande rådet registrerar. Dessa händelser kan ske när som helst och var som helst, samtidigt är de marginella ur en juridisk våldsdefinition och sällan uppmärksammade i media eller politiken. Många av de muslimska kvinnor som beskrivit dessa händelser i intervjuerna förväntar sig att vardagsrasistiska händelser ska komma att hända – de tar det nästan för givet, även om de anser det kränkande. Ingen av de intervjuade hade anmält händelserna, vilket visar att man inte tror att något skulle ändras ifall man anmälde, och att man inte tror att det omgivande samhället tar händelserna på allvar. De ger uttryck för en bristande känsla av makt över de sociala relationerna i de offentliga rummen.

Vardagsrasismen är uttryck för vad som händer i offentliga rum och mellan individer, men signalerar samtidigt att det finns en mer djupgående kontext som dessa händelser är ett uttryck för. Den större situationen gör de enskilda händelserna möjliga och de som utövar våldet legitimerar sitt våld med det hot som muslimer förväntas utgöra på västvärlden och Sverige. Pensionären, den berusade, arbetsgivaren och arbetskamraten tror att de har rätt. Var har de fått denna föreställning ifrån? Paulina de los Reyes och Masoud Kamali rapporterar hur diskriminering och rasism, främst gentemot invandrare från utomeuropeiska länder och i synnerhet från de muslimska länderna, förekommer inom flertalet institutioner och myndigheter, något de benämner strukturell rasism (de los Reyes & Kamali 2005). Denna diskursiva dimension av vardagsrasismen (Essed 2005) som omger dessa enskilda händelser och våldsuttryck kommer nedan att belysas utifrån ett våldsperspektiv som relaterar de muslimska kvinnornas erfarenheter till en bredare förståelse av våld, och användande av, det urbana offentliga rummet.

Våld är uttryck för *något* och måste därför förstås, tacklas och bearbetas bredare än att bara fokusera det synliga, subjektiva våldet, ar-

gumenterar Slavoj Žižek (2009), som problematiserar våldsbegreppet i ett triumvirat av *subjektivt*, *symboliskt* och *systemiskt våld*. Det direkt synliga *subjektiva våldet* ('subjective' violence) är det fysiska våld som har en tydlig aktör men också ett tydligt offer, *symboliskt våld* finns inbäddat i språket och i meningsskapandet, och *systemiskt våld* är följderna av ett ekonomiskt och politiskt system. Žižek menar att det subjektiva våldet först kan förstås mot bakgrund av det symboliska och systemiska våldet. Utifrån en sådan definition utövas våld på flera olika sätt, men det är först när det subjektiva våldet inträffar som det uppmärksammas och debatteras, dock nästan undantagslöst utan relation till de andra våldsformerna. Även Philippe Bourgois antropologiska analys av våld som drabbar människor i fattiga bostadsområden leder till en vidare definition där han finner fyra dominerande våldsmönster; *politiskt*, *strukturellt*, *symboliskt* och *vardagsvåld*. Det politiska våldet är administrerat av myndigheter och ibland av militärer, och utgörs av riktat våld mot vissa grupper. Strukturellt våld utgörs av kroniskt, historiskt förankrat, politiskt och ekonomiskt förtryck och social ojämlikhet, vilket kan utgöras av till exempel exploatering i arbete. Den symboliska våldsdimensionen handlar om förnedring och legitimering av ojämlikheter och hierarkier utifrån rasism, sexism eller klassrelationer. Missaktning är centralt här. Vardagsvåldet handlar om det interpersonella och personligt erfarna (Bourgois 2001).⁸

Om vi använder oss av dessa analytiska nivåer så blir våldet mot de muslimska kvinnorna synliga i en större kontext. Det politiska våldet kan man inte säga drabbar dem i Malmö utifrån de intervjuerna som gjorts, däremot är det en global kontext som gör att de är medvetna om vad muslimer utsätts för i andra delar av världen. De erfår att de själva uppfattas som terrorister, fastän de i flera fall själva är just politiska flyktingar undan våld mot muslimer. Det strukturella våldet avspeglar sig i den rumsliga segregering som de lever genom dagligen i Malmö, samt den exkludering från arbetsmarknaden som de uppger. Den rumsliga segregeringen skapar också en situation där deras livsmiljö i utsatta bostadsområden ibland *kan vara* en hotfull miljö, men inte i jämförelse med de hot de upplever att det omgivande samhället utsätter dem för. På så vis återverkar det strukturella våldet, eller systemiska våldet, på flera plan för individerna och "låser in dem" i spe-

8 Iris Marion Young fem förtrycksmekanismer som har väsentliga analytiska likheter med Žižek och Bourgois våldsbegrepp; *exploatering*, *marginalisering*, *maktlöshet*, *kulturell imperialism* och *våld* (Young 1990).

cifik kontext och rum. Det symboliska våldet utgörs av de verbala och visuella förnedrande, och kränkande handlingarna, som gör dem medvetna om sin synlighet och utsatthet, något som också återverkar på förväntningar och möjligheter i samhället. Ofta ser deras barn dessa händelser, vilket förmodligen påverkar deras syn på "svenskar". Vardagsvåldet och det subjektiva våldet är det som är lättast att återberätta och handlar i de fall som har beskrivits här om knuffar, spott, hundar som bussas på dem eller att med våld försöka dra av slöjan. När vi hamnar på denna nivå blir förövarna tydligare, men frågan är om just vardagsvåldet är den grävsta formen av våld?

Žižek uppmanar oss att distansera analysen av våldet från de personliga trauman som våldet orsakar. Trauman är viktiga att förstå, hantera och förebygga, men för att förstå komplexiteten och möjligen kunna hantera problemen på ett mer varaktigt sätt måste vi se vidare förbi det subjektiva våldet som är synligt och spektakulärt. Det är inte det subjektiva våldet som är svårt att hantera, utan relationen mellan de tre våldsformerna utgör det komplexa. Bearbetningen av våldet är kanske i första hand att studera relationerna av sammanhangen. Våld kan i sig också väcka hopp om möjlighet till förändring (Žižek 2009) och där är flera av kvinnorna i intervjuerna mycket aktiva i att motarbeta det våld som drabbar dem. De framstår inte som offer, utan som aktörer som är centrala i att bryta ner dessa våldsstrukturer.

Varför är då ett breddad våldsbegrepp relevant? Det material som presenterats ovan visar att våldet, som i sig kan te sig "marginellt" utfört av några udda islamofober, är en del i vidare strukturer som gör det möjligt att uttala hot och förakt mot slöjbärande kvinnor. Den diskursiva och rumsliga situationen, i staden och samhället i stort, skapar detta utrymme. Om vi inte ser hur dessa olika våldsuttryck är länkade så blir förståelsen för problemen fragmentariserad. Våldsbegreppet sätter också fokus på individernas erfarenheter och jämför detta våld med andra våldsuttryck i samhället.

Referenser

- Alinia, Mino (2006). Invandraren, "förorten" och maktens rumsliga förankring. Berättelser om vardagsrasism, i Kamali, M. (red.) *Den segregerade integrationen. Om sociala sammanhållning och dess hinder*, SOU 2006:73.
- Andersson, Roger (1998). Socio-spatial Dynamics: Ethnic Divisions of Mobility and Housing in post-Palme Sweden, *Urban Studies* 35: 397–428.
- Bondi, Liz & Domosh, Mona (1998). On the Contours of Public Space: A Tale of Three Women, *Antipode* Vol. 30(3).
- Brottsförebyggande rådet (BRÅ) (2008). Hatbrott 2007. En sammanställning av anmälningar med främlingsfientliga, islamofobiska, antisemitiska och homofobiska motiv, Rapport 2008:15.
- Bourgois, Philippe (2001). The Power of Violence in War and Peace. *Ethnography*, 2, 5–34.
- Carr, Stephen (1992). *Public Space*, Cambridge university press, Cambridge.
- De los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom vi och dom*. SOU 2005:41.
- [Dikeç, Mustafa \(2007\). *Badlands of the republic: space, politics and urban policy*, Blackwell Pbl.](#)
- Englund, Cecilia (2006). Att leva med huvudduk i Sverige 2005. Muslimska kvinnors upplevelser av diskriminering och rasism, Integrationsverket.
- Essed, Phiomena (2005). Vardagsrasism, I de los Reyes, P & Kamali, M (red) *Bortom vi och dom*. SOU 2005:41.
- Florida, Richard (2005). *Cities and the Creative Class*, Routledge.
- Franzén Mats (2004). Jane Jacobs och den urbana offentligheten (Jane Jacobs and the Urban Public), i Johansson, Thomas & Sernhede, Ove (red.): *Urbanitetens omvandlingar. Kultur och identitet i den postindustriella staden*. Göteborg: Daidalos.
- Goffman, Erving (1971). *Relations in Public: Micro-Studies of the Public Order*, Basic Books.
- Habermas, Jürgen (1992). *On the Pragmatics of Communication*, MIT-press.

- Hallin, P.O., Jashari, Alban, Listerborn, Carina & Popoola, Margareta (2010) *"Det är inte stenarna som gör ont."* Röster om stenkastning och bränder, MAPIUS, Mah (kommande).
- Harvey, David (2009). *Social Justice and the City: Revised Edition*, Univ. of Georgia Press.
- Healey, Patsy (2005). *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*, 2nd Edition, Palgrave Macmillan.
- Högfeldt, Katarina (2005). *Bland sjalar och skägg. Intervjuer med troende muslimer*, Enheten för mångkulturell utveckling, Göteborg Stad.
- Jacobs, Jane (1961). *The death and life of great American cities*, Vintage, New York.
- Larsson, Göran (2003). *Muslimer i Sverige ett år efter den 11 september. Diskriminering, mediebilder och alternativa informationskanaler*, Integrationsverket.
- Listerborn, Carina (2002). *Trygg stad. Diskurser om kvinnors rädsla i forskning, policyutveckling och lokal praktik*. Chalmers, Göteborg, akad.av. 2002:(A).
- Listerborn, Carina (2003). "Prostitution as 'Urban Radical Chic'? A Note on the Silent Acceptance of Female Exploitation." *CITY: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*. CCIT Vol.7, no. 2, pp. 237–245.
- Lofland, Lyn (1973). *A World of Strangers: Order and Action in Urban Public Space*, Basic Books.
- Marne, Pauline (2001). *Whose public space was it anyway? Class, gender and ethnicity in the creation of the Sefton and Stanley Parks, Liverpool: 1858–1872*, *Social and Cultural Geography*, 2(4), 421–443.
- Mitchell, Don (2003). *The Right to the City: Social Justice and the Fight for the Public Space*, Guildford Press.
- Molina, Irene (1997). *Stadens rasifiering : Etnisk boendesegregation i folkhemmet*, diss. Uppsala universitet.
- Sernhede, Ove (2002). [*Alienation is my nation: hiphop och unga mäns utanförskap i Det Nya Sverige*](#), Daidalos.
- Simonsen, Kirsten & Koefoed, Lasse Martin (2010). *"Den fremmede", byen og nationen: om livet som etnisk minoritet*, Roskilde universitetsforlag.

- Smith, Neil (1996). *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, Routledge.
- Sixtensson, J. (2009). *Hemma och främmande i staden. Kvinnor med slöja berättar*, Mapius 4.
- Otterbeck, Jonas & Bevelander, Pieter (2006). *Islamofobi. En studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*, Forum för levande historia.
- Žižek, Slavoj (2009). *Violence*, Profile Books.
- Zukin, Sharon (1995). *The Cultures of Cities*, Blackwell Pbl.

Studien av muslimska kvinnors erfarenhet av våld och hot i urbana miljöer ingår som en delstudie inom ramen för det FORMAS-finansierade projektet ”Att utforska urbant våld: en studie av rum, makt och social hållbarhet” som syftar till att bidra med innovativa teoretiska perspektiv för studiet av våldet i staden, både i diskurs och i praktik. Projektet har sin bas på Institutet för bostads och urbanforskning, IBF, Uppsala universitet med Irene Molina som projektledare. I forskargruppen ingår även Diana Mulinari, Centrum för genusvetenskap, Lunds universitet och Juan Velásquez, CEIFO, Stockholms universitet. För genomförandet av intervjuerna i denna delstudie anställdes fil.mag IMER Johanna Sixtensson, Malmö högskola, som också har skrivit en rapport under handledning av Carina Listerborn; Sixtensson, J. (2009) *Hemma och främmande i staden. Kvinnor med slöja berättar*, Mapius 4. Rapporten beställs eller laddas ner på <http://www.mapius.se/>.

Teknisk upprustning utan social turbulens

Eva Öresjö

Miljonprogrammets bostadsområden närmar sig nu ett nytt kapitel i dess omdiskuterade och turbulenta historia. Med 40 år på nacken närmar sig den tidpunkt då olika tekniska och fysiska komponenter i detta byggnadsbestånd måste ses över och i vissa fall bytas ut. Stambytten står högt upp på denna agenda men även energifrågor liksom sociala aspekter som anpassning till nya behov och efterfrågan. Det växer fram en problembild som inte bara berör själva omfånget av den byggnadsvolym, som behöver rustas upp utan även hur detta arbete ska kunna genomföras utan att det ovanifrånperspektiv som ständigt vidlåter dessa områden ytterligare förstärks. Storsamhällets negativa bild av rekordårens byggande är som hugget i sten. Något som inte sällan leder till drastiska åtgärder: Nu om inte förr ska dessa områden lyftas tekniskt och fysiskt såväl som kulturellt och socialt. Nu ska vi bygga det hållbara samhället. Som övergripande vision kan detta vara ett fruktbart förhållningssätt för att stimulera till nytänkande i den omfångsrika upprustning som nu står för dörren. Men om detta visionsarbete inte kopplas samman med varje områdes unika karaktär är risken stor att vi upprepar 80-talets i många stycken okänsliga förnyelseverksamhet förlagt till områden byggda under 40- och 50-talen liksom i de så kallade turn-around-projekten som rörde ett antal storskaliga miljonprogramsområden. Det uppstod en diskrepans mellan ideal och verklighet liksom mellan olika parter i denna process; inte minst mellan boende och planerare som starkt påverkade de förras syn på såväl samhället som bostadsföretagen. Det utvecklades en slags välviljans förtryck vars huvuddrag kort ska återges.

80-talets förnyelsepolitik inom bostadssektorn

80-talets stora bostadspolitiska satsning var det s.k. ROT-programmet. Det var tänkt att löpa under tio år och omfatta 275.000 lägenheter i flerbostadshus samt 150.000 lägenheter i småhus, i synnerhet i hus äldre än 30 år. På dagen nästan fem år efter riksdagens beslut avblåstes

plötsligt ROT-programmet med omedelbar verkan. De förmånliga räntesubventionerna till ombyggnader av bostäder försämrades radikalt. Räntan höjdes från 2,6% till 5,26%, vilket i praktiken betydde tvärbroms i den pågående ombyggnadsverksamheten.

I en artikel i tidskriften Bygg- och fastighetsnotiser nr 4 1988 förklarade den dåvarande statssekreteraren på bostadsdepartementet att man visserligen aldrig skrivit att ROTen skulle vara en konjunkturregulator, men att man kunde se det så och nu fanns det behov av att styra över resurserna på nybyggandet.

De förmånliga räntesubventionerna till ombyggnader av bostäder som försvann tillsammans med ROT-programmet var emellertid inte någon produkt av just 80-talets bostadspolitiska satsning inom förnyelseområdet. Dessa hade införts redan i början av 70-talet för att stoppa en omfattande rivningsverksamhet. Under rekordårens årtionde revs inte mindre än 90.0000 lägenheter medan endast några tusentals byggdes om. Med hjälp av förmånliga ombyggnadslån ändrades detta under 70-talet, särskilt under årtiondets senare del. Mot den bakgrunden är det lätt att förstå den oro som växte fram i det sena 80-talet att rivningsverksamheten åter skulle komma att ta fart men också att den yrkeskunskap som börjat växa fram inom ombyggnadsområdet skulle slås i spillror.

Men det fanns också de som menade att försämrade räntesubventioner kunde ge en välbehövlig andhämtningspaus i 80-talets stora ombyggnadsrusch. Det skulle ge möjlighet att begrunda vunna erfarenheter och se över det hittillsvarande statliga lånesystemet vid ombyggnad. ROT-årens ombyggnadsverksamhet av helt moderna om än något nedslitna bostadsområden hade visat sig vara långtifrån problemfri; inte minst för de boende som alltför ofta hamnade i svåra situationer. Själv har jag utifrån mångårig forskning inom detta ämnesområde beskrivit förnyelseprocessen i 40- och 50-talens bostadsområde som ett konfliktfyllt möte mellan två världar, planerarnas och de boendes, där de boende många gånger fick dra det kortaste strået. Särskilt för de äldre blev konsekvenserna av en ovarsam ombyggnadsprocess allvarliga och kunde lite tillspetsat beskrivas som vår tids ättestupa. Detta kan kännas extra tragiskt då motivet ”äldres möjlighet till kvarboende då krafterna sviktar” lyftes fram som ett av de bärande idéerna bakom denna typ av områdesförnyelse. SOU-rapporten ”Bo på egna villkor” liksom bostadsdepartementets ”Bättre bostäder” var de två ben som bar upp 80-talets ombyggnadsverksamhet.

Gapet mellan idé och genomförande

Glidningar i ordvalörer liksom glidningar mellan olika målsättningar är vanliga företeelser i många stadsförnyelseprojekt. Ordet kvarboende kom t.ex. att betyda flera olika saker i 80-talets förnyelseverksamhet. Bo kvar tolkades av vanliga människor – dvs de boende – att få ”behålla sin lägenhet – sitt hem”. För planerare och bostadsföretag kom det ofta att stå för ”bo kvar i samma område” och för personer knutna till äldreomsorgen vidgades uttrycket till att gälla ”bo kvar i det ordinarie bostadsbeståndet och slippa bo på institution”. När man så gick från ord till handling uppenbarades dessa ordglidningar. De boende upplevde att bostadsföretag och myndigheter talade med dubbla tungor, medan de senare upplevde att de aldrig hade lovat de boende att de skulle få bo kvar i just den lägenhet som de bodde i före upprustningen.

Samma problem uppstår i de glidningar som finns mellan olika målsättningar i en förnyelseprocess, då man går från ord till handling. Det är inte ovanligt att sociala, kulturella och fysiska mål blandas om varandra, ibland i ett kort perspektiv, ibland i ett långsiktigt, ibland i samklang med varandra, ibland i konflikt utan att någon på ett mer ingående sätt preciserar var tyngdpunkten egentligen ligger. I ett stadsförnyelseprojekts diskussionsfas behöver detta inte ställa till problem men så fort man övergår till genomförandet blir situationen en annan. Då kommer vissa frågeställningar att hamna överst i en prioriteringsordning medan andra försvinner helt – hur vackert de än har omtalats i målbeskrivningarna. De som definierar vad som är väsentligt och vad som är oväsentligt är självklart de parter i förnyelsesituationen som har störst möjlighet att hävda sina intressen.

När det gällde förnyelseverksamheten på 80-talet fick bostadspolitiska mål som varsamhet, boendeinflytande, förnyad äldreomsorg etc inte högsta prioritet, trots att de intog en central position i det visionsarbete som förekom. I de starka parternas föreställningsvärld dominerade istället nybyggnadstänkandet liksom en syn på förnyelse som en tidsbegränsad engångsföreteelse. Stora steg och omfattande ingrepp blev därmed följdriktiga val. Det framgår av den sammanställning av forskningserfarenheter Boverket lät göra och som finns presenterad i rapporten ”Bättre bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt” (1990). Erfarenheterna från de ombyggnadsprojekt som ingår i denna studie, och som omfattar både 40-/50-talsområden och miljonprogramsområden, är med några få undantag negativa. Om och om igen framkommer att de åtgärder som vidtagits var onödigt

omfattande, och att de boende har känt sig maktlösa och överkörda, när kvalitéer de upplevt i sin bostadsmiljö saklöst offrats vid förnyelsen.

80-talets turn-around-ombyggnader

I de miljonprogramsområden som omfattades av de förmånliga ROT-subventionerna var naturligtvis problembilden en annan än i 40- och 50-talsområdena. Här försökte man lösa sociala problem med hjälp av fysiska åtgärder, som stundom var så omfattande att de ledde till en total omgestaltning av den byggda miljön. Tanken bakom detta var att man därmed snabbt skulle kunna höja dessa områdens attraktivitet och locka till sig mer resursstarka hushåll i de genom ombyggnaderna frigjorda och nyupprustade lägenheterna.

Den forskning som bedrevs kring dessa så kallade turn-around-ombyggnader, visade att detta inte var en framkomlig väg varken ur ett ekonomiskt, ett socialt eller ett etiskt perspektiv.

Ekonomiskt blev turn-around-ombyggnaderna ofta mycket kostsamma. I vissa fall till och med *för* kostsamma såsom till exempel i Brandbergen, där hela Haninge kommun drabbades ekonomiskt på grund av ett alltför vidlyftigt ombyggnadsprogram. Men även i de fall, där de ekonomiska konsekvenserna blev mindre dramatiska, tyder forskningsresultaten på att ombyggnadskostnaderna inte stod i rimliga proportion till vad som uppnåddes. ”Attraktiviteten har förbättrats” skrev till exempel Cecilia Jensfelt i en utvärdering av Formators omvandlingar av miljonprogramsområden. ”Dock ännu inte tillräckligt mycket för att områdena ska kunna anses attraktiva på bostadsmarknaden”. (Jensfelt, 1991)

Socialt ledde denna typ av ombyggnader till att man genom utflyttningen av oönskade hushåll egentligen bara exporterade områdets problem till andra näraliggande områden som i sin tur fick överta rollen som minst attraktivt. Det var nu i dessa områden det var lättast att få lägenhet och som i sin tur behövde extra hjälp och stöd.

Etiskt är det en fråga om respekt för enskilda människors hem och livssituation. Att man som bostadsföretag och planerare ska vara medveten om att man i en ombyggnadssituation klampar rakt in i människors innersta domäner, deras hem, vilket - hur välmenande åtgärderna än må vara - kan få oanade konsekvenser för de människor som drabbas. Och då inte bara i känslan av maktlöshet - att inte kunna försvara sitt hem - utan rent ekonomiskt. Det visar Tapio Salonens studie av en turn-around-ombyggnad i Södertälje.

Den hushållsekonomiska delstudie som Salonen genomförde visade på två intressanta resultat. För det första att den föreställning som fanns och som var en del av motiveringen till ombyggnaden - att hushållen i detta område var hårt belastade med socialbidrag - under perioden före ombyggnaden inte stämde. Tvärtom var socialbidragsnivån under kommunnivån för dessa år. För det andra att en förvånansvärt hög andel av hushållen tvingades söka socialbidrag under ombyggnadsperioden och att en stor del av dessa blev kvar i ett mer långvarigt socialbidragstagande även efter evakueringsperioden. I vilken utsträckning detta bidragsmönster var en direkt följd av den påtvingade flyttningen kunde forskarna i detalj inte utröna. Detta kommenterar Salonen på följande sätt: "Detta statistiska resultat kompletterar och stärker utsagorna från intervjuerna med evakuerade hushåll. I uppföljningsintervjuerna beskrev många evakuerade hushåll sin försämrade ekonomiska situation till följd av en påtvingad flyttning från sitt ursprungliga boende på det "gamla" Saltskog". (Salonen, 1997)

Det finns ingen dunderhonung eller.....?

Forskningsresultaten från 80-talets förnyelseverksamhet fick mig att vända åter till det område, som stått i fokus för mitt avhandlingsarbete; miljonprogramsområdet Råslätt i Jönköping. Utifrån en mycket svår- bemästrad situation under de första 10 åren i Råslätts historia hade man genom en kombination av nya angreppssätt och samarbete över olika förvaltningsgränser vänt utvecklingen utan att man tagit till så drastiska åtgärder som ovan beskrivits. Det var detta jag önskade beskriva och analysera med hjälp av en retrospektiv studie. Men föga anade jag vid planeringen av detta forskningsprojekt att jag skulle hamna mitt uppe i en av de svåraste perioderna i Råslätts historia. 80-talets positiva utvecklingsspiral med växande självkänsla bland de boende och verksamma i området höll på att brytas. Precis som många andra bostadsområden av Råslätts karaktär drabbades området av 90-talets ekonomiska kris liksom av en ny och mycket problematisk invandrarsituation. Det var under denna period som begrepp som Delade Städer blev en realitet, vilket bl.a. avspeglar sig i SOU-rapporten 1997:118 med just den titeln.

Den viktigaste lärdomen från min 90-talsstudie blev därför insikten att det i de mest utsatta stadsmiljöerna inte finns någon "dunderhonung". Det finns ingen lösning med stort L, som i ett trollslag löser stadsbyggandets problem. I denna typ av miljöer tycks ständigt nya

faror ”lura runt hörnet”. Beredskapen måste därför vara ständigt hög och angreppssätten flexibla. Istället för att hemfalla åt ett lösningstänkande typ ”gör vi så här löser vi problemet” måste man utveckla ett processtänkande, där man hela tiden försöker stärka de positiva krafter som finns i ett område och motverka de negativa.

Det är detta som de i Råslätt genom åren varit så duktiga på. Genom god lokalkännedom, flexibilitet och mångfald i angreppssätten, lyhördhet och respekt för de boende har man gång på gång lyckats att mobilisera positiva krafter och skapa framtidsoptimism genom att förmedla känslan av att Råslätt är ett område, där något positivt ständigt är på gång. Detta gäller inte bara för utvecklingen i området under 80-talet utan i minst lika hög grad för de senaste 10 åren.

År 1996 startade Jönköpings kommun med öronmärkta kommunala medel ett 10-årigt integrationsprogram ”Åtgärder för integration och delaktighet i Jönköpings kommun” direkt underställt kommunstyrelsen. Huvudinriktningen var arbete och sysselsättning. Men även utbildning och språk liksom kultur, grannskapsarbete och boendeinflytande samt sport och fritid var verksamhetsområden som fick stöd av kommunens särskilda integrationssatsning. Parallellt med detta genomförde det allmännyttiga bostadsföretaget fysiska upprustningar och nysatsningar i Råslätt bland annat i form av en omfattande centrumförnyelse.

Än en gång befann sig Råslätt i en positiv utvecklingsspiral. Det framgår av den intervjuundersökning som genomfördes våren 2004 inom ramen för det EU-finansierade forskningsprojektet ”Restructuring Large-Scale Housing Estates in European Cities” (Restate). Råslättsborna hade inte bara uppmärksammat de nysatsningar, som gjorts i området, utan såg även framtiden an med tillförsikt. I den jämförande analys av de 29 bostadsområden som ingick i studien lyftes Råslätt fram som ett positivt exempel på hur man genom ett långsiktigt och gränsöverskridande arbete kunde vända utvecklingen och skapa framtidstro bland de boende. En nyckelroll i denna utveckling har bostadsföretaget. Med oförminskat engagemang jobbar de vidare med nya åtgärder och upprustningar i området, där byte av energisystem nu finns i händelsernas centrum.

Men Råslätt skulle inte ha vara det Råslätt som det är idag om inte bostadsföretaget backats upp av ett starkt kommunalt engagemang på såväl central som lokal nivå. Och Råslätt skulle heller inte ha varit det Råslätt som det är idag om inte den kommunala verksamheten backats upp av ett ambitiöst och lokalt välorganiserat bostadsföretag. Man har

lyckats med konsten att dra åt samma håll, vilket inte är liktydigt med en harmonisyn. Det är viktigt att understryka. Istället har jag benämnt det som ett dynamiskt konfliktperspektiv. Genom åren har det inte saknats konflikter mellan de olika parterna. Men det samarbetsklimat som utvecklats tycks ha gett utrymme för saklig kritik utan att man har slutat att tala med varandra.

Bostadsförnyelse på de boendes villkor

Måste då förnyelse och förbättringar av redan byggd miljö vara ett negativt ingrepp i vanliga människors vardagstillvaro? Måste det vara en situation som medför utslagning och ohälsa bland dem som drabbas? Svaret är givetvis nej! En förnyelse och en förbättring av en specifik boendemiljö kan istället utvecklas till en process som stärker en positiv utveckling i ett område. Det visar exemplet Råslätt ovan. Men goda exempel finns även att hämta från upprustning och förnyelse i 40- och 50-talsområdena. På flera håll utvecklade progressiva bostads- och byggföretag nya metoder vad gällde stambyten, hissinstallationer och successiva lägenhetssammanslagningar med de boende kvar i lägenheterna eller korttidsevakuerade.

Men att bo på en byggplats och bygga på en boplats är inte bara en fråga om teknik utan en i allra högsta grad fråga om organisation vad gäller såväl planering som styrning av genomförandefasen för att situationen för de kvarboende hyresgästerna inte ska bli outhärdlig. Ett intressant exempel att lyfta fram i detta sammanhang är förnyelsen av 50-talsområdet Elineberg i Helsingborg. Bostadsföretaget inte bara *pratade* om boendemedverkan utan *handlade* även i överensstämmelse med detta. En arbetsgrupp av boende – vald på ett bostadsmöte – arbetade tillsammans med bostadsföretaget fram ett upprustningsförslag som framför allt var inriktat på en modernisering av lägenheter, källare och trapphus samt upprustning av tekniska system och i två av husen lägenhetssammanslagningar med åtföljande hissinstallationer. Via en utställning presenterades förslaget för övriga boende, som genom en enkät fick säga ja eller nej till de föreslagna åtgärderna (majoritetsomröstning).

Trots färsk erfarenheter från två liknande ombyggnadsprojekt lyckades dock de ansvariga vid förnyelsen av Elineberg inte helt med själva genomförandefasen. På grund av en serie olyckliga omständigheter samt bostadsföretagets önskan att öka takten i ombyggnadsarbetet uppstod förseningar som satte elinebergsbornas tålamod på hårda prov. Medan elinebergsborna med påfallande jämnmod tolererade

störningar som de var mentalt förberedda på, vållade arbetsmoment de inte var beredda på starka negativa reaktioner. På det hela taget fungerade dock relationerna mellan hyresgäster och byggnadsarbetare bra. Dessutom intensifierades kontakter och samtal grannar emellan. Inte så få av de boende blev upplivade av ombyggnaden och de händelser som omgav den.

De boende uppfattade hela tiden att förnyelsen av boendemiljön både den fysiska och den sociala utgick från deras behov och önsningar och inte från någon abstrakt framtida befolkning. Man hade som boende blivit sedd, respekterad och tagen på allvar. Bostadsföretaget drog heller inte in de boende i några övergripande, abstrakta resonemang kring hela stadsbygdens utveckling, där kopplingen mellan ord och handling ofta försvinner. Istället arbetade man utifrån en ganska pragmatisk steg-för-steg-filosofi. Man var mån om att så snabbt som möjligt omsätta ord till praktisk handling. Detta får dock inte tolkas som att bostadsföretaget saknade visioner och idéer kring boendets framtida utveckling. För så var inte fallet! Men dessa framtidsdiskussioner fördes fortlöpande inom den ordinarie verksamhets ram och inte enbart i speciella försöksprojekt

Att hitta sitt eget språk

På tröskeln till ett omfattande upprustningsbehov står vi alltså inför ett bostadsbestånd med en rad motsägelsefulla bilder

- Dels finns en mörk bild, som avspeglar sig i den offentliga statistiken i termer av befolkningssammansättning, inkomstnivåer, socialbidragsberoende och arbetslöshetssiffror.
- Dels finns en ljus bild, som handlar om trivsel, närhet till släkt och vänner och ett varierande socialt liv.

Denna tudelning gäller även för det ovan beskrivna bostadsområdet Råslätt i Jönköping. Genom årtiondena har dock området på ett framgångsrikt sätt balanserat mellan dessa två bilder. Problembeskrivningarna finns där, men också förmågan att fortlöpande mobilisera positiva motkrafter. Genom i stort sett hela Råslätts historia har det funnits en tilltro bland de verksamma i området till att det med förenade krafter är möjligt att skapa goda livsbetingelser i ett område med de karaktäristiska som Råslätt representerar.

Därmed är jag framme vid den svårbemästrade frågan: Vad kan vi lära av Råslätt och hur kan vi överföra dessa erfarenheter till andra områden?

Låt mig till en början konstatera att man aldrig kan kopiera ett sätt att arbeta från ett område till ett annat. Visserligen finns det gemensamma karaktäristika hos många av våra storskaliga miljonprogramsområden i städernas utkanter. Men varje område är samtidigt unikt med sin egen utveckling och sin egen historia.

Detta visar bland annat Anders Törnqvist i sin avhandling ”Till förortens försvar. Utveckling och organisering i tre stadsdelar 1970-1995”. Där behandlas tre miljonprogramsområden i Göteborg – byggda under samma period och belägna inom samma stadsdelsförvaltning. ”Trots dessa likheter”, skriver Anders Törnqvist, ”har de ändå utvecklats olika med stora skillnader i lösningar och i social organisering”.

Det gäller alltså att hitta sitt eget språk, sitt eget sätt att organisera förändringsarbetet. Varje område har sin berättelse och sina identitets-skapande karaktäristika. Att var lyhörd inför detta, men samtidigt inte fastna i gamla synsätt och tänkesätt, är de förutsättningar som krävs för att på sikt bygga upp den tillit och det förtroendekapital som krävs för att skapa framtidstro bland de boende i hårt segregerade bostadsområden.

Här kan erfarenheterna från Råslätt tjäna som inspirationskälla, just genom att visa att det är fullt möjligt att skapa framtidstro hos de boende och samtidigt anpassa området såväl tekniskt som fysiskt till en ny situation. Det finns ingen ”dunderhonung”, skrev jag ovan, som i ett trollslag löser de storskaliga miljonprogramsområdenas problem varken fysiskt eller socialt. Det är den viktigaste lärdomen från min mer än 30-åriga forskning i området Råslätt.

Men det finns möjligheter – det är mitt budskap i denna uppsats.

Referenser

- Öresjö, Eva (1979). *Fritiden i bostadsplaneringen – resurs eller räddningsplanka?* Byggforskningsrådet T12:1979, diss. Almqvist & Wiksell international, Stockholm.
- Öresjö, Eva (1993). *Att förnya bostadsförnyelsen*, Byggforskningsrådet R10:1993, Stockholm.
- Öresjö, Eva (1996). *Råslätt. Igår – idag – imorgon. En retrospektiv studie i ett storskaligt miljonprogramsområde*. Högskolan Karlskrona/Ronneby Forskningsrapport 5/96, Karlskrona.
- Öresjö, Eva (1996). *Att vända utvecklingen. Kommenterad genomgång av aktuell forskning om segregation i boendet*. SABO utveckling rapport nummer 57, Enskede.
- Andersson, Roger, Öresjö, Eva, Pettersson, Lars, Holmqvist, Emma, Siwertsson, Christina, Solid, Dennis (2005). *Large Housing Estates in Stockholm and Jönköping, Sweden. Opinions of residents on recent developments*. Restate report 4i, Faculty of Geosciences, Utrecht University, The Netherlands.
- Öresjö, Eva (2006). *Konsten att dra åt samma håll. En rapport om Råslätt i Jönköping*. SABO, Blekinge Tekniska Högskola, Bostads AB Vätterhem, Jönköpings kommun. Stockholm.
- Jensfelt, Cecilia (1991). *Förbättringar av bostadsområden. Formators omvandlingar i miljonprogrammet. En tvärvetenskaplig utvärdering*. Byggforskningsrådet, R64:1991, Stockholm.
- Musterd, Sako, van Kempen, Ronald (2005). *Large Housing Estates in European Cities. Opinions of residents on recent development*. Restate report 4k, Faculty of Geosciences, Utrecht University, The Netherlands.
- Salonen, Tapio (1997). *Folkförflyttning, Bostadsförnyelse och Socialtjänstens Agerande. Exemplet Saltskog*. Ingår i Denvall, Verner, Henning, Cecilia, Lieberg, Mats, Salonen, Tapio, Öresjö, Eva *Välståndens operatörer. Social planering i brytningstid*. Boréa Bokförlag och Byggforskningsrådet. Umeå.
- Törnquist, Anders (2001). *Till förortens försvar. Utveckling och organisation i tre stadsdelar 1970–1995*, diss. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete, Göteborg.

Vidén, Sonja, Blomberg, Ingela, Hurtig, Eva, Schéele, Annika, Öresjö, Eva (red.) (1990). *Bättre bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt*, Boverket, Allmänna Förlaget AB, Stockholm.

Hem för miljoner. *Förutsättningar för upprustning av miljonprogrammet – rekordårens bostäder*. (2009), SABO, Stockholm.

Miljonprogrammet och makten över det förestående förnyelsearbetet

Johnny Kronvall

Mer än hälften av alla Sveriges lägenheter är byggda under åren 1950-1975. Under det politiskt initierade så kallade miljonprogrammet 1965-1975 byggdes cirka 900 000 lägenheter i flerbostadshus. Av dessa är cirka 840 000 kvar och i bruk i dag, medan resten är rivna, sammanslagna till större lägenheter eller har fått annan användning. Den stora merparten av lägenheterna är ägda av den så kallade allmännyttan, i allmänhet kommunala fastighetsbolag. Lägenheter med två eller tre rum och kök dominerade och produktionen av större lägenheter än tre rum och kök var av tämligen begränsad omfattning. Man kan också konstatera att ett stort antal bostäder i småhus producerades under den här tiden: under 1960- och 1970-talen totalt 850 000 sådana. Också många offentliga byggnader, skolor, daghem, kontorshus och sjukhus är byggda under efterkrigstiden.

Byggnaderna från miljonprogrammets tid är naturligtvis av varierande standard i dag och den ursprungliga kvaliteten är inte helt jämn. Renoveringsbehovet totalt sett är i varje fall stort i dag och osäkerheten är relativt stor bland fastighetsägare och förvaltare kring hur man i praktiken ska bära sig åt för att åstadkomma hållbara förbättringar i husen och i husens närmiljö. Problem som berör många byggnader gäller onödigt hög energianvändning, utslitna byggnadskomponenter och installationer som behöver renoveras – vatten- och avloppsstammar, tak, fönster, ventilation, fuktskadade badrum med mera. Till detta kommer behov av en mer generell genomgripande förnyelse som tar sig uttryck i förbättringar och trivselfrämjande åtgärder när det gäller utemiljön i bostadsområdena, åtgärder mot etnisk och socioekonomisk segregation och förbättrad tillgänglighet för personer med funktionshinder.

Denna uppsats hämtar inspiration och erfarenheter från ett antal källor av olika slag. Den viktigaste har varit rapporten *Förnyelse för*

hållbar utveckling i olika boendemiljöer, utgiven av Boverket 2005. Jag har valt att utforma texten snarare som ett debattinlägg än som en vetenskaplig rapport, vilket innebär att en del attribut som utmärker den senare saknas, framförallt gäller detta avsaknaden av referenser i texten. I en eventuell kommande omarbetning av texten i en mera vetenskaplig riktning blir det självklart naturligt att tillföra relevanta referenser.

Planmässiga förutsättningar

Möjligheterna till en hållbar förnyelse av miljonprogramsområdena påverkas naturligtvis av en lång rad faktorer. Några av dessa handlar om vilka planmässiga förutsättningar som finns, hur områdena fungerar att leva i idag, områdets sociala förutsättningar, miljö- och energifrågor och, självklart, fastigheternas och bostädernas skick.

De planmässiga förutsättningarna för miljonprogramsområdena innefattar bland annat sådant som principen om grannskapsenheter vilken i sin tur byggde på att områdena gjordes så fria från biltrafik inom området som möjligt, att byggnaderna omgavs av ibland mycket spatiösa grönområden och att allt grupperades kring en så kallad centrumanläggning. Områdena lokaliserades ofta till platser relativt långt utanför tätortens centrala delar och variationen mellan områdena var liten. Separationen av trafik- och trafikantkategorier från varandra: buss-, bil- och cykeltrafik respektive gående var mycket långt driven. Dessa övergripande planeringsaspekter ledde till en trafikföring som oftast innebar återvändslägen, det vill säga att man från en matarring nådde bostadsområdets inre med matargator i en trädstruktur. Bussarna kör ofta i utkanten av områdena. Separata cykelvägar anlades ”på tvären” i områdena. Dessa vägar blev ofta blåsiga och ensliga och upplevs därför av många som otrygga. Tidigare stadsplaneringsideal från 1940- och 1950-talen som innefattade torgbildningar fick ge vika för nya ideal som favoriserade inåtvända centrumanläggningar, ”köpcentrum” av ensartad karaktär. Områdenas faktiska användning som ”sovstäder” ger begränsade förutsättningar för handel och företagande. Själva byggnaderna visade på föga variation sinsemellan, i synnerhet i varje enskilt område, men också mellan olika områden och mellan olika städer. Möjligheter till optimalt rationell produktion av byggnaderna gjorde att, för områdesplanering normalt väsensskilda faktorer, som hur banorna för byggnadskranarna kunde anläggas för att utnyttja dessa optimalt, fick stort, för att inte säga avgörande inflytande på placeringen av husen i området. Under miljonprogrammet byggdes

många hus som lamellhus, byggnader som ligger parallellt orienterade efter varandra. De högre byggnaderna (högre än ca fyra våningar) av denna typ kallas skivhus. Också gruppering av hus kring spatiösa innergårdar var vanlig.

Att bo och leva i miljonprogrammet

Generellt brukar en god boendemiljö karaktäriseras av faktorer som att det är rent och snyggt i området, att man kan känna stolthet, och framförallt inte skämmas, över var man bor, att man kan känna sig trygg och säker, att bli behandlad med respekt av förvaltningspersonalen, att ha närhet till service av olika slag och att ha tillgång till bra kommunikationer. Många boende i miljonprogramsområden kan i dag uppleva en torftig utemiljö, en föga stimulerande känsla av upprepning och storskalighet, som lätt upplevs som ett personligt främlingskap i miljön, en ”avskalad” och banal arkitektur, asfalt och sten i stället för grönt; allt accentuerat av eftersatt skötsel. Å andra sidan är det gott om utrymme mellan husen för olika aktiviteter även om omfattningen av sådan användning är föga undersökt. Det är ofta nära till natur, vilket uppskattas av många. Miljön för barnen, speciellt de allra minsta, kan säkert uppfattas som trafiksäker av många boende och tillgången till gemensamhetslokaler är ofta god. Det är dock tämligen självklart att miljöförbättringar som rör den yttre miljön i många miljonprogramsområden både är möjliga och starkt önskvärda.

Andra aspekter på boende i miljonprogramsområden innefattar upplevelser av monoton och att skalan förskräcker; ”Ögat letar förgäves efter något nytt att upptäcka”, som någon uttryckt det. Gåendes spridda rörelsemönster i områdena – känslan ”man ser inte folk” – ger upphov till en bristande känsla av trygghet; något som också cyklisterna som befarar de ensliga cykelvägarna med buskage kring vägen ofta upplever. Den lokala servicen i centrumanläggningarna har ofta utarmats med åren på grund av bristande lönsamhet hos verksamheterna. Trångboddhet är vanlig till följd av bristen på större lägenheter än tre rum och kök för hushåll med många medlemmar. Planlösningarna i bostäderna är däremot påfallande funktionella och genomtänkta och tillgängligheten för funktionshindrade är i allmänhet bra inuti lägenheterna men begränsad till lägenheterna. Socialt utgör miljonprogramsområdena ofta våra vanligaste ”problemområden”, med trångboddhet, segregation, kriminalitet och andra sociala problem. Hyresnivån är däremot idag tämligen låg och i många, speciellt mindre storskaliga, områden trivs de boende bra, vill gärna bo kvar men ser gärna

att deras lägenheter upprustas och att skötseln av området och engagemanget och kommunikationen från hyresvärdens sida förbättras.

Många som idag är involverade i miljonprogrammets hållbara omvandling gör sig till tolk för uppfattningen att de tre traditionella hållbarhetskomponenterna, ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet alla och inbördes utgör förutsättningen för ett framgångsrikt resultat, en uppfattning som således innebär till exempel att teknisk upprustning enbart inte är framgångsnyckeln utan måste kombineras med andra hållbarhetsfrämjande åtgärder, inte minst inom det sociala området (och vice versa). Ett belysande exempel på detta sammansatta synsätt utgörs av den av MKB Fastighets AB renoverade delen i kvarteret Herrgården i stadsdelen Rosengård i Malmö. Byggnaderna i detta kvarter var i ett tillstånd av kraftigt förfall och ägdes av privata fastighetsföretag med mindre seriös profil. För att tillståndet skulle förbättras initierade Malmö stad olika åtgärder. För en del av området använde kommunen sig av myndighetskrav inom miljöområdet, riktade mot de försumliga fastighetsägarna, kombinerat med vitesföreläggande. För en annan del vände man sig till kommunens fastighetsbolag, MKB, för att via kommunens ägardirektiv uppmana/tvinga MKB att förvärva en del av kvarteret. Renoveringsinsatser har kombinerats med radikal förbättring av utemiljön och sociala insatser i samarbete med kommunen. Resultatet, som det kan avläsas idag, innebär god ekonomisk avkastning på insatserna, kraftigt minskad grad av åverkan och skadegörelse på byggnaderna och en stolthet hos de boende över sitt kvarter, manifasterad bland annat i det faktum att de boende i MKB-delen av Herrgården, i samband med förra årets ”upplopp” och förstörelsevåg, barrikaderade och skyddade ”sin” kvartersdel från oroligheterna och dess följder.

Vad krävs för en hållbar utveckling?

För att uppnå en hållbar utveckling av miljonprogrammets bostadsområden krävs troligen insatser inom en mångfald områden som spänner från infrastruktur och boendemiljö, trivsel, social integration samt tekniska förbättringar och miljöanpassning.

Utveckling av boendemiljön och infrastrukturen

Infrastrukturmässigt handlar det om att revitalisera stadsdelscentra och förbättra förutsättningarna för handel och företagsamhet generellt. På en del håll har man byggt så kallade bokaler, där boende och näringsverksamhet flyter samman. Det skall bli intressant att följa resultatet

av sådana satsningar. Det kan till exempel innebära att man förtätar området genom ny-, till-, eller påbyggnader som dels kan förbättra underlaget för handel och service, dels innebära att nya mera köpstarka boende kan komma in i området och förhoppningsvis bidra till en förbättrad social integration. En förbättrad och grönare utemiljö som hålls ren, sköts och vårdas långsiktigt kan öka trivsel och stolthet över området hos de boende. Möjligheter till odling för de boende kan också frigöra kreativitet och bidra till bättre hälsa och trivsel. Fastighetsägare och kommun behöver samarbeta bättre inte minst för att förstärka medborgarnas inflytande över sin egen livssituation som boende och kommunmedlem. Ungdomsomsorgen behöver förbättras och lokal vård, kultur och handel prioriteras.

En hel del anpassningar och kompletteringar för att möta nya behov behöver genomföras: en förbättrad tillgänglighet, upprustning av lekplatser, en förändrad fördelning av lägenhetsstorlekar med betoning på ökad andel fyrrumslägenheter och uppåt samt att skapa mindre homogena boendeformer, det vill säga en blandning av hyres- och bostadsrätt.

I många fall behöver kollektivtrafiken förbättras, trafikföringen förändras och gaturummet utnyttjas bättre genom samutnyttjande mellan fotgängare, cyklister, bussar och bilar. Den senare måste naturligtvis med hjälp av tekniska anordningar och trafikregler förhindras från att hålla höga hastigheter. Ett målkonfliktproblem kan dock vara att kollektivtrafikens huvudmän (kommunala eller regionala bolag, med egna prioriteringar när det gäller trafiken) är fristående från kommunens regionala planering.

Kommunernas ansvar när det gäller att utveckla boendemiljöer och infrastruktur i miljonprogramsområden ligger på en relativt övergripande, men fördenskull inte oviktig nivå. Sålunda kan kommunen utnyttja möjligheten att råda över ett eventuellt kommunalt bostadsbolags verksamhet via de så kallade ägardirektiven, som i princip kan ändras, normalt årligen, när behovet av en sådan förändring är påkallad. Det finns exempel på kommuner där sådana förändringar varit starkt drivande i hållbarhetsriktning för det kommunala bostadsbolaget. I Alingsås är det till exempel sedan ett antal år inskrivet i ägardirektivet att det kommunala bostadsbolaget aktivt och ständigt skall arbeta för att energieffektivisera fastighetsbeståndet. Att bolaget för närvarande bygger om ett helt bostadsområde från sjuttioalet, Brogården, till passiv husstandard är i stor utsträckning en följd av denna skrivning, i kombination med att företagsledningen i bolaget är ex-

tremt pådrivande och aktiv när det gäller energifrågor och inomhusmiljö.

Genom så kallade bostadsförsörjningsprogram som tas fram i kommunerna ges vissa möjligheter att planera och påverka bostadsbyggandet och ombyggnadsverksamheten. Påverkansmöjligheterna är förmodligen dock små. Kommunerna råder inte över exploatörerna. Vidare har ju kommunerna naturligtvis ett generellt ansvar för sina invånare, vilket inte minst kan ta sig uttryck i prioriteringar och fördelningspolitik inom det sociala området och på skolans område. Genom konsekvensanalyser av olika slag finns det möjligheter för kommunerna att skaffa sig bra beslutsunderlag.

Ökad trivsel och social integration

Många stadsplanerare, politiker med flera menar att insatser för ökad trivsel och social integration skall innefatta en planering för ökad urbanitet eller stadsmässighet, till exempel genom att (åter)skapa möjligheter och anledning för människorna till att vistas och röra sig i stadsdelens offentliga rum och möta andra på ett naturligt sätt. Också olika former av förnyelse och bättre skötsel av det offentliga rummet liksom skapandet av arenor av olika slag för att skapa interaktion mellan människor är återkommande element i debatten.

För att knyta de idag ofta isolerade miljonprogramsområdena närmare till staden kan tomrummen mellan dessa ytterområden och stadskärnan behöva bebyggas och ges en överbryggande roll. Man brukar också anföra att förtätning av olika slag inom miljonprogramsområden och uppblandning med bostadsrätter, där hyresrätt i dag dominerar, kan bidra till social integration, men fantasin när det gäller denna viktiga integration - den kanske helt avgörande framtidsuppgiften - är besvärande begränsad hos de flesta beslutsfattare, forskare med flera.

För att en framgångsrik sammanlänkning mellan ytterområdena och stadens kärna skall kunna komma till stånd behöver troligen kollektivtrafikens, skolornas och hälsovårdens kvalitet ökas. Att ge invånarna i utsatta områden samma livschanser som andra är trots allt den ultimata utmaningen och den är med största sannolikhet intimt förknippad med möjligheten till arbete och egen försörjning, den kanske mest avgörande faktorn för att skapa trygghet och självkänsla hos människor.

Erfarenheter från förnyelsearbete i miljonprogramsområden pekar också relativt entydigt på att boendeflyttande och känsla av att vara delaktig kan vara avgörande för förnyelseprojektens framgång. Bo-

stadsföretagen och förvaltarna har här naturligtvis en nyckelroll, till exempel i form av decentraliserad förvaltning med husvärdar som har täta och informella kontakter med de boende.

Tekniska förbättringar

Energi- och miljömässigt utmärks miljonprogrammet idag av relativt, men långt ifrån katastrofalt, låg energieffektivitet. En vanlig nivå på energianvändningen är något under 200 kWh/m²,år, som kan jämföras med 110 kWh/m²,år, vilket värde gäller för nybyggnader idag. Det finns alltså, åtminstone teoretiskt, en stor potential för energieffektiveringande åtgärder. Nästan 400 000 lägenheter saknar hiss. Rörsystem, ”stammar”, badrum, kök och tvättstugor behöver förr eller senare rustas upp. Ventilationssystemen är omoderna, med ineffektiv funktion och är dyra i drift. Elledningar håller på att bli uttjänta, många, speciellt låglutande, tak är otäta och behöver renoveras radikalt. Vanligen behöver fönster och balkonger bytas eller renoveras.

Slutord

Om miljonprogramsområdenas problem skulle kunna beskrivas i sjukdomstermer är nog de flesta överens, i varje fall i huvuddrag, om diagnosen, men vilken är den lämpligaste behandlingen? Om detta är enighet kanske mindre, även om det politiskt nog inte råder så särskilt stor oenighet om vad som behöver göras. Det är när frågan ställs på sin spets om hur det ska göras som det blir riktigt besvärligt. Olika intressenter har olika agendor och ingen har veterligt presenterat mer än fragmenterade lösningar på hur alla inblandade aktörer kan samarbeta kring den viktiga omställningen av miljonprogrammets bostadsområden till hållbara miljöer för människor att leva ett gott liv i och som samtidigt innebär att staden som helhet berikas.

Det är uppenbart att det kan anläggas åtskilliga maktperspektiv på dessa frågor. Intressenterna/aktörerna är många, liksom sätt är olika att utöva eller uppleva vanmakt. Att bringa reda i denna komplexa verklighet, som i många avseenden har med makt att göra, utgör en central utmaning i en diskussion om makten över stambytena.¹

¹ Som bilaga till denna uppsats återfinns en debattartikel med titeln ”Stoppa stambyteshysterin”, som Dagens Industri publicerade på DI Debatt den 14 september 2009. Artikeln är skriven av författaren tillsammans med fastighetschefen vid AF Bostäder i Lund, agr. dr. Bengt Persson. Artikeln illustrerar en del av vad vi skulle kunna kalla ”Makten över stambytena”.

Stoppa stambyteshysterin

Byte av avloppsstammar och vattenledningar i flerbostadshus som byggdes fram till 1970-talet är på väg att bli en miljardindustri. Bostadsrättsföreningar och fastighetsbolag sanerar i så hög takt som ekonomin tillåter

Renoveringarna är i de flesta fall inte betingade av reella tekniska problem utan styrs av en närmast tvångsmässig upprustningsfilosofi.

I bostadsrättssektorn finns en viss logik i det haussade stämningläget. Lägenheter i en fastighet där rörstammarna inte blivit utbytta eller renoverade värderas lägre vid försäljningar, eftersom köpare inte vill drabbas av olägenheterna vid ett stambyte.

Det är svårare att finna en sådan logik hos allmännyttan och de privata fastighetsägarna. Inte sällan genomförs åtgärderna områdesvis, oberoende av om de enskilda fastigheternas rörssystem visar behov av renovering eller inte. Det kan vara rationellt, men innebär att den praktiska livslängden för en hel del av rörsystemen inte är uppnådd vid renoveringen.

Det är i princip omöjligt att bedöma det tekniska skicket hos en avlopps- eller vattenledning i en enskild fastighet. Det enda säkra skadekriteriet är när läckor och skador blir alltför frekventa. Då är det ekonomiskt och tekniskt försvarbart med tekniska åtgärder. Men det kan skilja från en stam till en annan i ett och samma hus, det skiljer mellan olika byggnader i samma område och det är stora skillnader mellan områden byggda vid samma tid och med till synes samma teknik och material.

I stället för att kräva att rörbran-

Johnny Kronvall

professor, byggteknik, Malmö högskola, EU-projektet Ekologisk omställning av efterkrigstidens bebyggelse

Bengt Persson,

fastighetschef, AF Bostäder, Lund, EU-projektet Ekologisk omställning av efterkrigstidens bebyggelse

schen och konsulter utvecklar teknik för att ställa diagnos på rörsystems skick och bedöma den återstående livslängden, har bygg- och fastighetsbranschen utvecklat en myt om en livslängd på 40 år för rörstammar i hus. Inget kan vara mera felaktigt – ingen har kunskapsbaserad täckning för att ange en sådan livslängd.

Det finns bara ett skäl för att rättfärdiga resursslöseriet att byta stammar innan den praktiska livslängden uppnåtts: en allmän upprustning av våtrummen i huset gör det naturligt och ekonomiskt att samtidigt åtgärda rörstammarna.

Att tvärtom låta åtgärderna på stammarna diktera behovet av att renovera alla våtrum i förtid är huvudlöst. Den bästa ekonomin och det miljömässigt bästa är alltid att låta en byggnadsdel användas så länge som möjligt, tills reparationskostnaderna säger något annat. Rabatterna vid en större mängd byten äts snabbt upp av försämrad ekonomi för förtida byten.

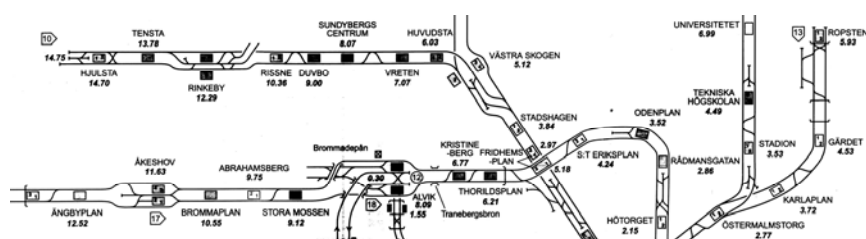
Att sträva efter god hållbarhet är centralt i dagens miljömedvetna samhälle. Det är inte förenligt med god hållbarhet att byta ut material innan det är uttjänt, att i förtid producera byggavfall i stor mängd, i vissa fall också farligt avfall, att transportera och ta hand om, eller att i onödan utsätta boende för förtida hyreshöjningar och annat obehag.

Vi behöver metoder för att professionellt och kostnadseffektivt bedöma rörsystems återstående livslängd och att branschen sedan använder sig av dessa för att anpassa åtgärderna i fastigheterna. Det skulle vara hållbart.

Förortslinjerna korsar hela staden

Om begreppet ”utanförskap och det falska utpekandets politik

Jesper Meijling

Figur 1. Förortslinjerna korsar hela staden. Utsnitt av diagramkarta över Stockholms fasta försörjningstrådar, vilka t ex förbinder Rinkeby med Östermalmstorg. (Publicerad av Quail Map Co., 2004.)

Den här artikeln handlar om risken med att förväxla hus med människor: en risk både för människorna och för husen. Ett begrepp som används för att åstadkomma en sådan förväxling och sammanblandning är ”utanförskap”. Jag menar att detta begrepp, så som det används idag, bygger på vantolkningar av verkligheten och därför leder vilse. Det finns ingen särskild, avgränsad ”förortsproblematik”: får denna insikt tränga igenom, kan det frigöra möjligheter att se problemen där de verkligen finns. Då har man insett de större sambanden – att ”förortens” linjer korsar hela staden, hela samhället.

Jag försöker föra ett resonemang, med vissa få, nödvändiga hänvisningar. Läsaren får själv förhålla sig till detta resonemang och bedöma det – det går alltså inte att slå på autopiloten och gå rakt till slutsatser byggda på det eller det undersökningsmaterialet. Jag har försökt att tänka, och tänka om, hur anspråksfullt det än kan låta.

”Förorten”

”Förorten” har kommit att bli ett eget tema, en alltmer uppmärksam-
mad egendomlighet i den moderna kulturen, som traderas i en mång-
fald uttrycksformer: journalistik (omfattande reportage, kultursidesde-
batter), socialforskning (antologier, fältprojekt), bebyggelsehistoria
(bevarandeprogram, kulturarv), arkitektur (ombyggnadslösningar, nya
planeringsstrategier), osv. Jag har själv utövat temat som journalist,
med serier i radio, och en del tidnings- och tidskriftsartiklar. Till den
redan strida strömmen fogar sig numera också politikens bekymrade
intresse för denna särskilda företeelse. Men oavsett mängden av kri-
tiska och välgrundade synpunkter – det kan vara problematiskt och till
och med vilseledande att tala om förorten som ett avskilt fenomen.

Vad är ett bostadsområde? Oavsett vilket perspektiv man har –
journalistens, politikerns, arkitektens, bebyggelseantikvariens, eller
något annat – verkar det lätt att bedra sig i sina slutsatser. ”Förorten”
tycks så förföriskt lätt att iaktta: ”se, där ligger den”, avgränsad, tydlig.
Just detta leder till flera (paradoxala) missförstånd. Blicken låser sig
gärna, och har inget emot det: att se det avgränsat passar bra ihop med
avgränsning av uppdrag för exempelvis arkitekter, eller med avgrän-
sade åtgärdsprogram och politiska insatser. Det passar också bra för
tystnad: de avgränsade områden, de genomsnittliga förorter som *inte*
uppvisar några problemsymptom, kan framflyta i sin tillvaro i all obe-
märkthet, utan att inverka det minsta på någon omgivning.

Varför förvillar läsningen av blicken förståelsen? Därför att yt-
tringar av samhällsfenomen som av olika anledningar *kommer till synes*
inom ”förorten”, kopplas ihop med den. Yttringarna kopplas ihop med
den plats där blicken fastnat, som om där funnes ett direkt och evident
samband. Det är numera vedertaget inte bara att associera, utan att det
till och med skulle finnas ett rakt och oupplösligt samband mellan
”förorten”, ”fattigdom” och ”integrationsproblem”. Eftersom jag me-
nar att det är ett missförstånd, och ett missförstånd som dessutom har
vunnit stort opinionsmässigt och politiskt stöd, tror jag att det kan vara
bra att fundera över hur det är sammanfogat och konstruerat, vem som
har bidragit, och med vad.

”Utanförskap”

Projicerandet av problem och illvilja på ”förorten” har en mycket lång
förhistoria (Per Wirtén belyser det i sin nya bok, *Där jag kommer*

ifrån¹). Ett nytt och viktigt skede i detta projicerande, kommer jag att hävda här, kan emellertid ringas in ganska precist. En huvudaktör kan iakttagas: Folkpartiet är det politiska parti som inom det borgerliga blockets interna arbetsfördelning har kommit att engagera sig i kombinationen ”förorten” och ”integration”. Och kanske inte bara engagerat sig, utan varit direkt medskapande i denna kombination. En serie skrifter från Folkpartiet framstår som avgörande bidrag i vidareutvecklandet av traditionen, bidrag som lett traditionen från debattvinklingens och diskursens nivå till att uppfattas som verklighetsbeskrivning. Jag uppfattar det också som en övergång från det lösa projicerandet till något mer låst, en strålkastarkägla som lagts fast i sitt läge på ett objekt som saknar möjligheter att röra sig för att undkomma. En låst blick som institutionaliserats. Men med hjälp av vad? Det spår jag vill visa fram tar sin början inte i ”förorten”, däremot i integrationspolitik som först är *utan förorts nämnande* – vid en tid när ”integration” och ”förorter” ännu kan uppfattas som två skilda ämnen.

En första publikation presenteras av folkpartiet 2001.² Idéerna i den är ännu vaga och trevande på många sätt; förstås med påpekanden om socialdemokratins skuld även i detta sammanhang (liksom i alla andra sammanhang), men i övrigt osorterad och med vissa motsägelser – ett litterärt försök. Så händer något. I slutet av 2004 hade ur försöken en idé nått mognad och fått färdig form. Idén ger sig tillkänna i titeln på den nya rapport som folkpartiet nu gav ut: *Utanförskapets karta – en kartläggning över utanförskapet i Sverige*.³ Här hade författarna hittat ett begrepp som medgav ett suggestivt sammanfogande av skilda yttringar, i en enda anslående bild, möjlig att belysa i en enda ljuskägla: ”utanförskap”. Och därmed fanns nyckeln till en ny politik.

Men varifrån kom detta begrepp ”utanförskap”? Det hade flutit upp till ytan från ett avlägset, flummigt 1970-tal, där det uppträder för första gången. Bildat till ”främlingskap”, men för en ny social situation: ”Vi har ingen lokal!”, ”storsamhällets alienation”, osv. Begreppet faller i glömska, men kommer tillbaka och blir frekvent på 1990-talet –

1 Wirtén, Per: *Där jag kommer ifrån*, Albert Bonniers 2010.

2 ”Integrationspolitik – bryt bidragsberoende och utanförskap! En delrapport i arbetet med folkpartiet liberalernas integrationsprogram”. April 2001 (huvudförfattare Nyamko Sabuni). Ett uppföljande dokument, ”En ny integrationspolitik”, presenterades i augusti 2002 (sammanställt av Johan Pehrson).

3 Rapporten ”Utanförskapets karta – en kartläggning över[*sic*] utanförskapet i Sverige”, folkpartiet 05.12.2004.

och riktigt frekvent parallellt med (tack vare?) folkpartiskrifterna.⁴ Diskussionen och begreppsanvändningen underhålls med nya, uppdaterade upplagor av *Utanförskapets karta*.⁵

Hur får man något att bli en ”rapport” eller till och med en ”kartläggning”? Man skaffar rätt medverkande. Avgörande är att blanda in ett tillräckligt mått av faktauppgifter, som ska kunna kopplas ihop med det geografiskt avgränsade området i fråga. Sifferuppgifterna i Folkpartiets text har tagits fram med hjälp av Statistiska Centralbyrån. Men inte bara som abstrakta kolumner: det mesta av SCB:s statistik kan attribueras geografiskt. Här finns en fenomenal möjlighet att etablera en läsning till utpekade platser, till ”förorten”.

SCB:s avgränsade *mätområden* i samtliga svenska kommuner har således kommit till en speciell användning, på ett lika enkelt som innovativt sätt. I stället för att bara använda tal från dessa områden som delsummor till samlade, generaliserade beskrivningar (till exempel regionsvis, inkomstgruppsvis, åldersvis osv) har folkpartiets rapportförfattare vänt på kikarsiktet. De använda statistikområdena sammanfaller nämligen med de enklaver som städer rent bebyggelsemässigt är uppbyggda av: bostadsområden, eller till och med delar av bostadsområden.

Kartläggningsmotivet bygger författarna upp med hjälp av ett ”index”. De konstruerar detta index för sammanhanget och tillfället, och har för detta syfte valt en kombination av tre statistiskt åtkomliga mått på människors prestationer och aktivitet: sysselsättning, skolresultat och valdeltagande. Om resultaten i ett mätområde understiger ett förutbestämt gränsvärde – exakt var gränsen är satt låter jag bero, eftersom den är godtycklig, bestämd av Folkpartiets författare – avslöjas därmed enligt rapportförfattarna ett missförhållande: *i det området råder utanförskap*. Författarna har alltså noga avvägt sina gränsvärden för när ”utanförskapet” sätter in – inte för högt, inte för lågt (pejlat in en lämplig nivå så att resultatet blir det rätta för berättelsens syften). Men när detta väl är gjort skriver rapporten sig själv i stort sett. Med hjälp av de av SCB redovisade, namngivna mätområdena, som alltså sammanfaller med bostadsområden, framträder en kartbild: punkter som stråkvis strör eller klungar sig på Sveriges yta. Att mätområdena

4 Detta är en sammanfattning av uppgifter som lämnats mig av en medarbetare vid SAOB-redaktionen i Lund, på min förfrågan.

5 Den senaste genomgående revideringen är från 2006, återpresenterad 2008. Se Folkpartiets hemsida, www.folkpartiet.se.

(bostadsområdena) där statistikuppgifterna är hämtade namnges och redovisas ett och ett gör det möjligt för folkpartiets författare att skapa ett fullständigt definierat objekt: *utanförskapsområde*.

Ett "utanförskapsområde" kan alltså identifieras genom vissa mätvärden som härrör från människor: värdena är kopplade till människorna, men de "realiseras" genom deras bostadsadress, d.v.s. den punkt som är det statistiska observationssnittet för vad det vara må. Oavsett vilka disparata yttringar vi studerar – folkbokföringsadressen råkar vara statistikens enklast hanterliga "avtappningsställe". Men vad som kommer farande i dess kran kan vara upptaget från de mest avlägsna källor. Dock: genom att utnyttja detta enkla, "serverade" förhållande, kan *människorna* och *adressområdet* utan större svårighet smältas ihop till *ett enda objekt*. Det som presenteras som en "kartläggning" är således egentligen närmast det motsatta: en skapelseakt, där ett nytt objekt uppstår, och med ens materialiserar sig på en mängd platser. Enligt undersökningens "utanförskapsindex" fanns år 1990 endast tre "utanförskapsområden" i hela Sverige. År 2002 hade antalet ökat på ett häpnadsväckande sätt till 136. Följande mätperiod var det ännu fler.

Man kan fråga sig: vad är det som visar sig i SCB:s siffror? Vad är det som kommer upp till ytan? En möjlighet vore att författarna nöjde sig med att se dessa utpekade objekt med deras bekymrande indexvärden som ett *utslag* av någonting större. Och således letade vidare. Men okularet är alltså vänt, och enskilda mätområden fyller synfältet.

Uppmärksamheten stannar *inom ramen för området*, inom gränsen för ett definierat koncept av område och "dithörande" människor. Greppet går hem, det fungerar, därför att det anspelar på en allmän föreställning – som också arkitekter och planerare delar: att bostadsområden i allt väsentligt kan ses som slutna enheter. "Utanförskap" associeras framgångsrikt ihop med "förortens" geografiska belägenhet: "utanför". Framgångsrikt inte därför att det är sant, men för att det ser just så ut.

Vad betyder detta "utanförskap"? Är det en orsak? Eller en följd? Det mesta förblir höljt i dunkel. Poängen är kanske just att (äntligen) kunna sluta ställa sig frågor om verkliga orsaker och följder, bara hålla kvar strålkastarljuset på en mycket liten yta, och försäkra sig om att allt framgent bevara möjligheten att beklaga sig över detta "utanförskap" i dessa "utanförskapsområden". Rapportförfattarna skriver bekymrat att de iakttar ett Sverige som delar sig. Huruvida de reflekterar

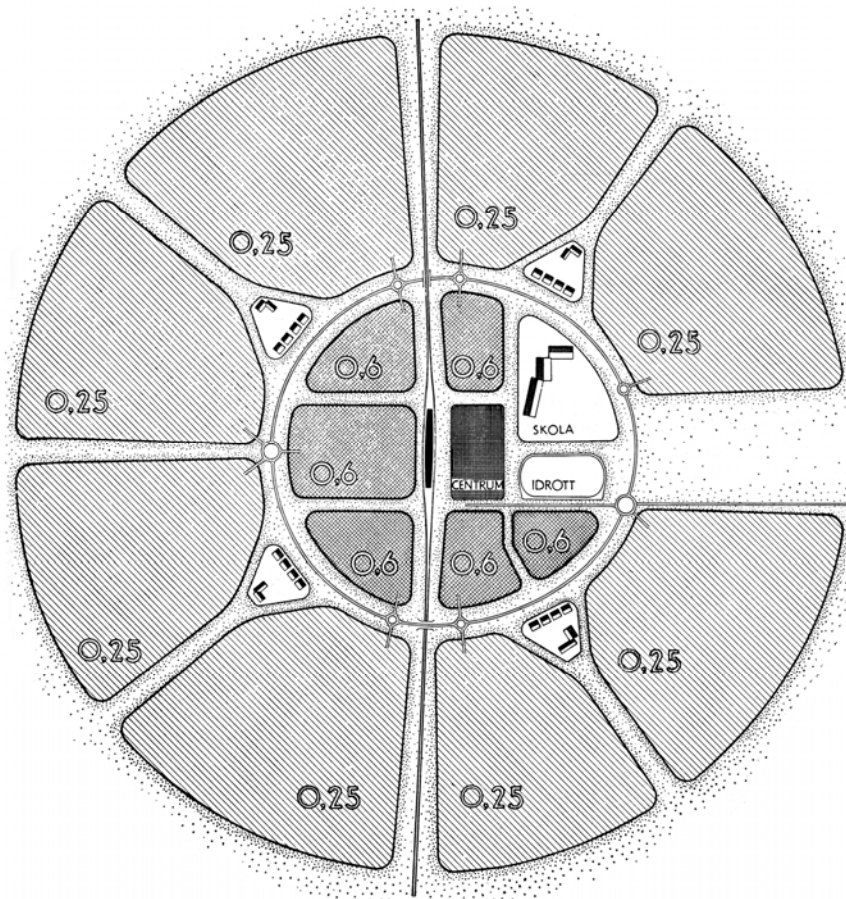
över det faktum att de själva medverkar till detta delande genom sina beskrivningar framgår inte.

Att fokusera på mätområdena rymmer en viktig politisk poäng: det inger en känsla av att man ”tar itu med problemen där de finns” (det vill säga, där vissa problem råkar komma till en synlig yta och där dessa yttringar tycks kunna avgränsas). Men produkten ”utanförskapsområde” kan också väcka intresse och sympati hos dem som är särskilt beroende av ”objekt” för sitt arbete, och som kanske dessutom ser ett plus i att det är just ”verkligheten” man får tillfälle att ”konfrontera”. För nyhetsjournalister är det mycket användbart. Men det lockar också in forskare i en ny sorts verklighetsbeskrivning, till exempel kan det vara till nytta för socionomer.⁶ Även arkitekter kan ha glädje av att stora och komplicerade problem egentligen beror på en grupp hus, och att man därför skulle kunna åtgärda dessa stora och komplicerade problem med arkitekters synpunkter och tjänster.

Marknaden

När vi idag betraktar ”förorten” glömmet vi att den är planerad och uppförd som något annat. Den går inte att förstå med den fastlåsta blicken, som ett objekt: den får då en huvudroll den inte kan leva upp till och inte gärna kan önska. För den har ingen huvudroll: den är del av ett större skeende, den ingår i ett större sammanhang, varje ögonblick. Och på det sättet är den lik alla andra delar i samhällsbygget – varför skulle just ”förorten” vara ägnad att skiljas ut? Den är, på gott och ont, ansluten till en marknadssituation, där den själv bara utgör ett utrymme av flera. En del i en konfiguration.

6 Ett sådant exempel hittar jag i Metro 16 maj 2006, säkerligen inte unikt: i nyhetsartikeln med rubriken *Socionomer utbildas på plats* kan man läsa att Göteborgs universitet hösten det året har startat en särskild, som man säger, *fältförlagd* socionomutbildning. Socialhögskolan flyttar en del av sin utbildning till den invandrantäta miljonprogramsstadsdelen Biskopsgården, som är försedd med, som det står i texten, *RIKTIGA FALL – studenterna kan utgå från autentiska fall i ett område präglad av utanförskap*. Den ansvarige universitetslektorn säger till tidningen att han tror att modellen kommer bli allt vanligare i framtiden.

Figur 2. Schemaplan för ett förortssamhälle med cirka 10 000 invånare. Området är avsett för sådana som arbeta i stadens centrala delar, varför bebyggelsen är grupperad kring en förortsbanestation. Intill denna ligger centrum, folkskola och idrottsplats." Efter figur på s. 57 i Sven Markelius (red.), "Det framtida Stockholm: riktlinjer för Stockholms generalplan", Stockholm 1945. De olika "öarna" föreställer grupper av bostäder, och siffrorna i dem anger exploateringsgraden för bostadsbebyggelsen: närmast stationen flerfamiljshus, i det yttre bandet enfamiljshus.

Tillkomstsammanhanget är överspelat, men de mest grundläggande förutsättningarna förblir desamma. Under 1960-talet, ett årtionde då många områden byggdes eller i alla fall planerades, gick hela den industrialiserade världen fortfarande i hög fart framåt med tillverkningsindustri. Tillverkning slukade ännu stora mängder arbetskraft. Arbetskraften (av alla uppgiftstyper) behövde logeras varaktigt i lämpliga bostäder – och inte bara varaktigt, utan också med en viss standard. Eftersom hjulen snurrade på utan någons särskilda omsorger,

kunde stadsplanerarna och arkitekterna lämna alla större frågor om det produktiva livet åt andra professioner, och gå över till att helt koncentrera sig på bostadsbehoven för anställda, och den fråga som följde med: hur de skulle transporteras iväg till sina arbetstillfällen (arbetstillfällen som "bara fanns"). Det resulterade i en avgränsad planerings- och projekteringsuppgift, ett koncept, som skulle kunna ges beteckningen *bostadsanläggning*. Räkna man in transportvägarna och kompletterande funktioner kanske man kan tala om en *förortsanläggning*. I det koncentrerade arbetet med "bostadsbehov" kunde planerarna bortse från vad som händer om man inte har något arbete utanför sin bostadsanläggning att ta tunnelbanan eller bussen eller bilen till, och därmed inte har några pengar att komma hem med. Det var inte ett relevant scenario för vare sig planerare eller andra att arbeta med. Scenariot "försörjning bristfällig/saknas" blev relevant först lite senare, och var då till att börja med en överraskning. Denna överraskning står varken då eller nu i överesstämmelse med den planeringsidé som förortsanläggningarna och bostadsområdena är byggda efter.

Några ord om hur idén inverkade lite mer detaljerat på anläggningarnas utformning, och en konsekvens av det. Relevant för planeringen av anläggningarna blev en uppsättning typiska handlingar *separerade* ur det aktiva livet i övrigt. I det scenario planerare och arkitekter arbetade med friläggs ett fåtal planer (avsikter) som människor kan förutsägas göra sig – att röra sig till några få bestämda mål som post, skola, myndighetskontor, butiksfilial – det vill säga, handlingar som inte är relaterade till den *produktiva* sfären utanför anläggningen. Därutöver de handlingar som bokstavligen närmar dem till (och vid dagens slut fjärrar dem från) denna utanförliggande produktiva sfär: färdvägarna mellan bostadsanläggningen och arbetsplatserna. Det vill säga, samlat sett ett scenario där ingen beräknas ha några *ytterligare* planer än detta urval rutiner och hushållsärenden i den närmaste omgivningen kring bostaden. Därför såg ingen någon anledning att skapa ett utrymme för nytillskott eller frånfällen (eller med ett annat ord: "variation") bland de redan utvalda typiska handlingarna – de var ju en gång för alla fastlagda. Detta lite omständiga konstaterande kan uttryckas också på följande sätt: det saknas inom dessa anläggningar, alltsedan den dag de lades ut, utrymme för det produktiva livets mest grundläggande mönster. Vilket inte är fel eller rätt. Det är bara de omständigheter som en överväldigande mängd bebyggelseområden planerats under. Det är en given ordning i städernas ekonomiska geografi som

inte kan tänkas bort, för att man eventuellt misstyper, och det styr också vad man kan göra idag.

Förortsanläggningens upphovsmän och -kvinnor uttryckte ofta dess planering i ett *diagram*. (Jämför illustrationen härintill.) Det är inte någon slump, diagrammet är en väl vald uttrycksform som visar något helt väsentligt i tankegången: det abstraherade, förhandsberäknade och avslutade. Diagrammet kan fånga allt det redan uttänkta – det urval ”typiska handlingar” som skall rymmas i anläggningen. Ett väsentligt *problem* med diagrammet är att det har sin del i uppbyggandet av bilden av förortsanläggningen och bostadsområdet som ”avskuret objekt”. Vilken sorts bild skulle då kunna få oss att förstå bättre? Det är alltså avgränsningen som är problemet – diagrammet visar för litet. Jag tror att vi också skulle behöva föreställa oss ett *superdiagram*, som placerar in och beskriver de tänkta relationerna *mellan* alla de olika mindre diagrammen. Mellan bostadsområden och arbetsområden, handelsområden, utbildningsområden, osv. De möjliga relationerna mellan alla delar i samhället, det sammanlagda produktiva livet. En vits med att tänka i termer av ett (stort) diagram skulle alltså vara att symbolisera och tydliggöra *förbindelserna*: att något alltid länkar till något annat. Också att det i relationen finns ett *utfall* att konstatera: fungerar länkarna? Överför de som de ska? Blir förbindelsen till någon del bruten, torkar något ut? Diagrammet har en gemensam egenskap med den byggda verklighet det avbildar: en viss *stelhet*. Om en förbindelse eller ett flöde i diagrammet bryts, ligger de ingående bitarna ändå där de lags, och försvinner inte av sig själva bara för att ett visst flöde har upphört. Stelheten är densamma oavsett om det gäller delar/bostadsområden med hög eller låg medelinkomst hos invånarna: ett område ligger där det ligger. Det stora diagrammet – superdiagrammet – skulle fånga in vad man kan kalla den fysiska marknadssituationen för resursskapande. Från den enskildes synpunkt alltså en *arbetsmarknad*, i sin fulla geografiska utbredning. Det är den relevanta avgränsningen: mycket vid, knappt ens överskådlig.

Det är vad arbetsmarknaden erbjuder för möjligheter som avgör vad som kan föras hem till olika bostadsadresser – inte bostadsadresserna själva. Det är alltså förvillande att tala om ”förorten” som ett isolat, och att i förekommande fall peka ut den som avskilt problemområde. Detta utpekande pekar bort från verkligheten, och program och åtgärder byggda på den typen av förvillelser kommer inte att kunna tjäna några vettiga syften, utom då möjligen att skapa ett politiskt användbart evighetsproblem. Effekterna av ett sådant verkar för

övrigt redan att sprida sig vidare, bortom kartbilderna. I ett utspel av den fp-märkta integrationsministern manas kommunalpolitiker och deras fastighetsbolag att ta sitt ansvar lösa "utanförskapet": "Riv i miljonprogrammen för integrationens skull".⁷ Arbetsmarknadens villkor hamnar i knät på kommunalpolitiker, maskerade till en lokal bostadsfråga. Kommunalpolitikerna får se upp: det är ett problem de inte är i närheten av att kunna lösa, mycket långt bortom deras räckvidd, ja på en helt annan nivå – men de kommer att i evighet kunna skyllas för att inte lösa de problem de fått i uppdrag att lösa, av otåligen integrationsministrar.

Husen

Bostadsområdena byggdes alltså från början med utgångspunkten att invånarnas sysselsättning kunde tas för given. Och konstruktionen fungerade, så länge arbetsmarknaden fungerade för invånarna. Men flera av områdena byggdes för grupper vars sysselsättning i längden inte var trygg (även om man inte räknade med det då). Idag är en relation till det produktiva livet bortom området inget som kan tas alldeles för givet. Det vill säga, det är *det produktiva livet* som inte kan tas för givet, *vilket i sin tur kan påverka ett område*. Om försörjningstrådarna är avklippta, syns det i ett bostadsområde – men det brytande snittet sitter inte i bostadsområdet, inte i någons bostad, utan bortom, får ibland sökas mycket långt bort. Är väl försörjningstråden avklippt, uppenbaras det som man annars inte uppmärksammat: avståndet till arbetslivet förlängs ytterligare av områdenas fysiska isolering. Vilket inte är utan konsekvens: det gör kravet på förbindelsens pålitlighet desto större. Men förbindelsen är inte i första hand geografisk, den är i första hand ekonomisk och kontraktsmässig. I bostadsområdets närmiljö finns emellertid inget att hämta för den som behöver *skapa* försörjning. Och eftersom ekonomisk utvecklingskraft från början är medvetet exkluderad ur planeringen av en förortsanläggning, kan *effekten* bli högst påtaglig på många håll, utan något som kan mildra den. Det är effekten, *utslaget*, vi ser i denna yttersta ände av tråden – men upphovet finns någon annan stans.

Den funktionsmässigt renodlade modellen gör bostadsområdena beroende av ständiga resurstillflöden utifrån för att kunna fungera.

⁷ Sabuni, Nyamko: *Riv i miljonprogrammen för integrationens skull*, DN debatt, 20 mars 2009.

Flyter de ekonomiska och sociala resurserna in i ett jämnt och tryggt flöde, så fungerar alltsammans (enligt diagrammet). Man ska komma ihåg att det finns åtskilliga exempel på det – fler än motsatsen. Det är tillståndet i de flesta av landets bostadsområden, om än ofta med nog så våghalsiga avstånd till arbetsplatserna: läget är emellertid som regel o.k., tack vare att resursinflödet som regel fungerar o.k. En enda precisering räcker: *boendets enkla förutsättning är en relation till det produktiva livet utanför*. Man kan bara bo med framgång i en bostadsanläggning om man själv är *stark* i en socioekonomisk mening. Om en relation inte finns mellan arbetsliv å ena sidan och den boende å andra sidan, eller är för opålitlig, har det uppstått ett så kallat matchningsproblem – med svaga människor som befinner sig i områden byggda enbart för starka.

Området självt kan inte säga särskilt mycket om saken, än mindre göra något. Dess kompetens begränsar sig till att vara bästa möjliga bostad för folk med ordnad tillvaro, något som det kan utföra mer eller mindre väl. Kan man tänka sig att komma överens med förutsättningarna, finns inget som hindrar en bostadsanläggning (av vilken sort det vara må) från att fungera.

Några ord om förutsättningarna. Det finns ett intressant begrepp som arkitekter själva använde vid den tid när många av anläggningarna koncipierades: *hus i park*. Oftast tänkte de väl då på luftiga modernistiska visioner i Le Corbusiers stil. ”Hus i park” betyder helt enkelt ett sätt att bygga där hus inte står alldeles ihopbyggda med varandra utan ligger fritt i en omgivande parkliknande mark. Detta var arkitekternas utförande av ett aktuellt samhälleligt mål: allmän rätt till vila. I parken vilar man. En park är ett stycke trädplantering som inte är produktiv (till skillnad från hur en skog brukas), utan har satts av, har skilts från arbetslivet, för att skapa en fysisk ram kring rekreation. Den som vilar i parken, fullföljer och manifesterar det samhälleliga målet. Medlet att förverkliga målet är alltså inte bara arbetstidslagstiftning utan också fysisk planering; vilan separeras rumsligt från arbetet för att inte anfäktas av arbetets oskönare influenser. Inuti husen i parken förs livet vidare i familjens hägn, här förbränner man det som flutit in från produktionen utanför, från arbetet som (härifrån osynligt) försiggår långt bortom parken. Husen i parken är reserverade för livets *reproduktion*, för det som ska göra deltagandet i det produktiva livet möjligt att orka med. Här ska man inte behöva se ansträngda kroppar eller tunga redskap, inte behöva höra oljud, inte känna av dunster. Man ska se mjuka konturer och bollspel, svagt höra samtalande röster och kanske skratt.

Men inte ihopträngd på en småskuren täppa, utan i ett större rum – ”park” betyder något ytterligare – som räcker utöver individen och generationerna. Detta kan mycket väl vara en tidlös kvalitet, som inte alls behöver avskrivas. Men förutsättningen förblir att det finns något bortom området som man vilar *från*.

Om någon nu hör till dem som vill ändra om byggnaderna i förortsanläggningarna, för att lösa detta att försörjningstrådarna blivit osäkra eller till och med avklippta, kan motargument anföras som till och med är mer direkta än argumentet att man inte löser de problem man tror sig lösa (om detta alltså inte räcker). Det möter avsevärda svårigheter att försöka fysiskt transformera funktionsplanerade förortsanläggningar. Allt som man försöker ändra eller introducera kommer att ske *på trots av* den mycket definitiva strukturen – den bjuder ett stenhårt motstånd, och är inte böjd att medge några lyckade alternativa, insprängda lösningar på bekostnad av sig själv. Frågan som därför allra först bör ställas är vad det ska tjäna till. Jag vet inte vad som skulle kunna anföras för att det någonsin kunde vara lönt att gå till kostsamma och genomgripande byggnadsfysiska angrepp, om *syftet* därmed är ett helt annat: att lösa sociala och försörjningsmässiga frågor. Hur storstilade angrepp på kritiserade byggnadsstrukturer man än sätter in, kommer dessa angrepp alltid att förbli små *knappt märkbara meningslösheter i marginalen* till den fråga det verkligen handlar om: arbetsmarknaden. Hur arbetsmarknaden fungerar, i sin helhet. Vad den kan erbjuda. Kan det överhuvudtaget finnas ett enda argument för att involvera *bostadsområden* i den saken?

Om ett noggrant genomfört bebyggelsekoncept inte är möjligt eller ens meningsfullt att revidera, kanske man kan försöka komma överens med det i stället. Gå i den riktning som inte möter ständiga hinder och motsägelser, för att i stället hitta sätt att *fördjupa* konceptet. I stället för attacker på anläggningen, skulle man kunna tänka sig en icke-våldsprincip. Kanske öppnar sig i ett saktmodigt begrundande av den föreliggande verkligheten en del möjligheter – de möjligheter som skulle ha verklig bärförmåga, om vi nu alltså har gått över till att betrakta *byggnaderna*, på deras egna villkor. Hur kan anläggningen, inte förvandlas, utan förbättras? Nå sina egna mål, ”förverkliga sin potential” som bostadsanläggning – det den kan, det som ligger inom dess faktiska förmåga. Hus är inte att förväxla med människor. Husen är hus, och förmodligen lika tacksamma som människor att slippa denna förväxling.

Staden och massans visdom

Dan Hallemar

Sommaren 2010 ser ut att bli kuliss-sommaren. Världsutställning i Shanghai, nationella ambitioner förklädda till arkitektur, marknadsföringsjippon i byggd form. Kronprinsessbröllop i Stockholm, love 2010, den folkliga kulissen putsas upp, bländvit och välstädad.

I senaste numret av tidskriften Arkitektur skriver Håkan Forsell om hur Stockholms politiska stadsbyggande blivit en excellering i förebilder, en stadsbyggandets motsvarighet till kataloghuset. Man pekar ut en stil eller en form som heter något exotiskt eller romantiskt och så bygger man. Håkan Forsell ser ”politiska trosbekännelser” spinnas kring prognoser om framtiden och ”rätt slags arkitektur och rätt slags stadsförnyelse” i strävan efter ”en stad i världsklass”.

Det kinesiska landskapsarkitektkontoret Turenscape, som vann landskapskategorin vid förra årets World Architecture Festival i Barcelona, har kallat vår tids upptagenhet vid staden och landskapet som ornament, bild och konsumtion för ”little-foot-urbanism”. En urbanism som påminner, menar de, om den kinesiska traditionen att binda kvinnors fötter. En ornamentering av den mänskliga naturen.

Deras svar är the ”big-foot-revolution”. Denna revolution handlar om att omdefiniera landskapsarkitekturen som ”the art of survival”. De vill se arkitekturen i staden göra ett jobb, inte bara vara dekoration. Kristina Alvendal (M) i Stockholm vill skapa en ”arkitekturpolitik”, eller om det är en ”arkitekturpolicy”, för att ”höja arkitekturambitionerna”. Hon tar det gamla exemplet med Moderna Museet som inte fick synas. Säger: ”Jag har inte varit stadsbyggnadsborgarråd så länge, men jag har ännu inte mött ett projekt där jag känt att det här är för crazy. Det har snarare varit tvärtom: Bättre kan ni.”

Lite mer crazy. Men vad är crazy? Är det som den brittiska paviljongen i Shanghai, en märkvärdig mollusk till hus som folk köade i timmar för att komma in i för att sedan, enligt arkitekturskribenten Jonathan Glancey, upptäcka att den var ... tom. Var finns nyskapan-det? Hur ser det ut? Och vad ska det göra?

Askmolnet tycks fortfarande ruva över Europa, en lätt osäkerhet ligger inbäddad i varje flygbokning. Det har varit en natur- och finanskatastrofernas vinter och vår 2010 i världen. Ekologisk osäkerhet och kanske en ny finanskris på andra sidan industrisemestern. Enligt Turenscape har stadsbyggarna ett ansvar att bygga en stad som har ett socialt och ekologiskt uppdrag. Det finns flera intressanta stadsbyggnadsprojekt i Sverige att följa för att få syn på en diskussion kring just de frågorna och möjliga alternativa svar: utbyggnaden av Hyllie i Malmö, H+-projektet i Helsingborg, Norra Sorgenfri i Malmö, Norra Djurgårdsstaden i Stockholm och en fördjupad översiktsplan för att bygga samman Sveriges mest kända handelsplats i Kungens Kurva med Skärholmen.

På webbsajten carbusters skriver arkitekten och vänsterpartisten Erik Berg om vår tids stadsbyggnadsfixering; den täta staden och om dess ekonomiska och ekologiska konsekvenser. Hur den skiljer oss, precis som också Turenscape hävdar, från den natur som vi behöver för att överleva, men också från de sociala olikheterna som finns i staden.

”Där den industriella ålderns städer var produktionscentra, är de moderna västerländska städerna huvudsakligen centrum för konsumtion, där vi är glatt obekymrade om den sanna kostnaden för vårt uppehälle och vår livsstil. Vi, som medborgare, blir instängda i en låtsasvärld, där bara små delar av verkligheten är synliga och då särskilt en aspekt – det kommersiella livet, konsumtionen – som oavbrutet slår sig in i varje vrå av tillvaron. Vi blir, som Jim Carrey i filmen Truman Show, fångar i en perfekt värld. Ett fångelse. Glänsande, men fortfarande ett fångelse”.

1862 var Strömparterren i Stockholm den givna platsen att vara på för den nymornade urbane svensken. På sommarrestaurangens uteservering i vattenkanten återfanns en sidenstassad fin fröken intill en vadmalsklädd nyanländ dalkulla, en elegant dagdrivare med gott om pengar liksom en trälände arbetare, här satt poeterna och konstnärerna vid samma bord som kritikerna.

Men det var de unga tidningspojarna som gjorde den här platsen urban, menade en besökande dansk skribent. De som drev emellan borden och sålde färska tidningar och slungade ”politikens och dagens debatt och skräp in i aftenens och punschens fredliga dröm”.

Alltså ingen urbanitet på bara lättja och närvaroplikt vid det för tillfället hetaste stället i storstaden, det är först när debatten, tanken, inte minst skräpet, och trycksvärtan kastas in i konsumtionen som det

blir urbanitet. Stadshistorikern och funktionalisten Gregor Paulsson beskriver det i sitt trebandsverk *Svensk stad*: ”Att huvudstadens lätt-rörliga borgerskap fick sitt blad direkt från tryckeriet till bordet på Strömparterren ger en god bild av den politiska atmosfär som i så hög grad satte sin prägel på livet”.

Idag står vi, vad den svenska urbana karaktären anbelangar, oftast med endast den där lättjefulla drömmen. Ingen trycksvärta, bara blanka blad och hala gallerior. En närmast sedelärande bild av detta gav Johan Klings i sin debutfilm ”Darling” förra året.

Den kraftiga urbaniseringen från slutet 1700-talet och framåt slog sönder de gamla skråtraditionerna i städerna och skapade helt nya. Den urbana karaktär som klev upp ur askan var sådana som den livrädde nyutsläppte fången Franz Biberkopf i Alfred Döblins ”Berlin Alexanderplatz”. 637 000 är arbetslösa i det Berlin som Biberkopf kliver ut i. ”Berlin är stort, det finns plats för en till”, som det heter i början av boken.

Det är staden som en på samma gång kaos- och ordningsmaskin. Oplanerat växande slumområden och trafikreglerande poliser.

Idag genomgår stora städer som Sao Paolo, Kapstaden och Bombay samma process som en gång Biberkopfs Berlin gjorde. Trasproletariatet ankomst, nya slumområden. Danny Boyles nya film ”Slumdog millionaire” utspelar sig i Bombay och handlar, enligt Amitva Kumar, om just samspelet mellan ”vidrig fattigdom och skrikig lycka och framgång som definierar den här staden, en magnet för Indiens utfattiga och födelseplatsen för Bollywood, landets fruktsamma drömfabrik”.

Det som tycks skilja den nya urbana karaktären från den gamla är pengar. Ändå är den fattiga urbana allt vanligare. De som sociologen Saskia Sassen kallar ett urbant låglöneproletariat.

Idag är den västerländska storstadens främsta produkt inte sällan förmågan att skapa de rätta urbana livsstilarna för ”storstadens medvetna konsumenter”, som de omnämns i en livsstilsundersökning som Regionplanekontoret i Stockholm nyligen gjorde som planeringsunderlag för stadens tillväxt. De är ”en regionalekonomisk tillgång”. Det är de som syns på idébilderna över Malmö stads projekt i Norra Sorgenfri. De är uppkopplade och avslappnade inför staden. Här finns inget av den osäkerhet som givit upphov till en hel litterär och cineastisk genre av nyanlända landsortsbor i den stora staden. Staden är helt naturlig för dem även om de kommer från en betåker. Här finns inte

plats för urbana losers som Franz Biberkopf, eller hans kusiner George Costanza i Seinfeld eller den överårige Bernard i "Darling".

Här finns plats för den kreativa klassen, som sociologen Richard Florida kallat dem.

Jag läser om den urbana karaktären i en undersökning som Regionplanekontoret i Stockholm nyligen gjorde. De skriver om "storstadens medvetna konsumenter". Regionplanekontoret i Stockholm beskriver honom/henne som "välutbildade höginkomsttagare" som "är den grupp som uppvisar de mest utpräglade urbana värderingarna och konsumtionsmönstren". De där urbana värderingarna är tolerans, kreativitet, hög konsumtion, stort intresse för mode, design och nattliv, nyfikenhet på nyheter. Och ett visst missnöje med sin situation. På väg mot nästa jobb, nästa grej.

"Det krävs stora satsningar på konsumtion, kultur och kommunikationer för att skapa det breda utbud som lockar den urbana invånaren", slår Regionplanekontoret fast. Locka den urbana invånaren. Det är staden som kuliss- och konsumtionsfabrik för den samtida urbana människan, den sofistikerade konsumenten. Allt medan regnet faller sorgligt över Franz Biberkopfs sluttande axlar. Det finns inte plats för en till som honom.

Staden som drömfabrik. Det finns en tydlig bild av en den romantiska urbana karaktären som framkallas under 1900-talets första halva som blir som tydligast någonstans i höjd med den beskrivning som journalisten Gay Talese 1966 ger av Frank Sinatra i ett klassiskt reportage:

"Han framstod som symbolen för den helt frigjorda mannen, kanske den enda i Amerika, mannen som kan göra vad han vill, vadsomhelst, och kan göra det eftersom han har pengarna, energin och utan synbara skuld känslor".

Staden som förändringsmaskin, "it's up to you New York, New York", som Frankie Boy själv uttryckte det.

Men han kommer inte att klara det ensam. Hur mycket han än vill.

Städer är beroenden. Jag fick syn på något av det när jag hamnade i Fuente Vaqueros i södra Spanien, en tidig morgon. Den lokale polisen delade ut den sista platsen på marknaden till den korte killen som sålde snidade trätavlor. Hans familj satt i bilen och väntade spämt. Två män spände ett tyg, stramt, rätlinjigt, över asfalten. Allting var i kartonger, eller i påsar. Allting var osett, oprövat. Det kunde fortfarande bli en bra dag.

Det här var en metafor för stadens uppkomst tänkte jag. Skruvandet, tygerna som sträcktes ut över marken, kartongerna som staplades.

Men så slog det mig, det var inte en metafor. Det *var* stadens uppkomst. Hon som vägde måttstocken i handen, tygerna som krullade sig kring hennes fötter. Och det stora röda träkorset bakom henne. Kyrkan mitt i stadens uppkomst.

Melissa Mean från den Londonbaserade idéverkstaden Demos hänvisar när hon ska beskriva sitt arbete bland annat till den amerikanske mjukvaruutvecklaren Eric Raymond och hans bok ”The Cathedral and the Bazaar”. Där använder Raymond skillnaden mellan basaren och katedralen som en illustration av två sätt att bygga datorsystem. Katedralen är ett verk av få som är solitt och oföränderligt medan basaren ett verk av många som är öppet och föränderligt. Raymond använder basarmetaforen för att beskriva så kallade ”open source”-system, användarbyggda system, inom datortekniken. Men Melissa Mean menar att hans analys ger ”en insikt i hur den kreativa metabolismen kan öka i städer”. För, menar Mean, det behövs nya tankar och metoder i stadsbyggandet om man vill lösa nya problem, från sprawl till klimatförändringar. Man måste till exempel balansera de maktstrukturer som finns och ”på ett mycket bättre sätt ansluta sig till de platser och rörelser där stadens verkliga intelligens och energi återfinns – i människors vardagsliv och kreativitet”.

Genom massans visdom.

Men jag återkommer till det.

Vad är det som gör en stad? Vad är det som skiljer den stora staden från den lilla. Varför lämnar man Vänersborg för Göteborg? Det stora staden erbjuder en möjlighet, när den är som bäst. ”If they stare let them stare in New York City” som Lou Reed sjunger om vännen Andy Warhol, som lämnade Pittsburgh, Pennsylvania för New York City 1949. Flykten till den stora staden är en välkänd 1900-tals saga. Men om man lyfter blicken från det personliga. Vad är det som vi förväntar oss av en stad? Vad är det vi vill att den ska göra? En sak tror jag mer än något annat. Den ska vara innovativ. Den ska förändra, vara föränderlig och öppen. Den ska vara en basar, inte en katedral.

Låt mig få ta några exempel på vad jag uppfattar som samtida katedralbyggen.

Göteborgs alla evenemang, friidrotts VM och EM. De går under en folklig beteckning men är egentligen undantagstillstånd som staden använder för att bli populär. Det är möjligt att Göteborg verkligen vill identifiera sig som evenemangsstaden, men det är i så fall ett typiskt katedralbygge.

Bilbao är ett annat exempel. Bilbao-effekten har drivit planlöst över framför allt Europa i tio års tid sedan Frank Gehry ritade det där stål-museet som fick staden att hamna, som det heter, på kartan. Numera ingår Bilbao, sägs det, i den ”grand tour” som amerikanska turister tar i Europa. Paris. London. Bilbao. Rom. De där turistströmmarna ska inte underskattas, de skapar arbeten, de ger framtidstro, säkert.

Men jag har inte läst någonstans om Bilbaos blomstrande innovativa stadsliv.

Katedralbyggena får oss inte sällan att titta i fel riktning, eftersom de är så bra på att fånga uppmärksamheten. Turning torso i Malmö, är ett annat exempel. Men jag tror att de allra flesta som känner Malmö skulle hävda att Malmö var en mer kreativ och innovativ stad 1995 än 2005. I vilket fall som helst så gjorde inte Turning torso någon skillnad i det avseendet.

Och det var väl heller inte meningen. Men tilltron är gärna stor till liknande katedralbyggen.

I sin bok ”The wisdom of crowds” beskriver James Surowiecki hur kollektiv och grupper av människor under rätt förutsättningar är märkligt intelligenta, och inte bara det utan intelligentare än de smartaste i kollektivet. Han tar exemplet Google, sökmotorn, vars världsledande ställning beror på den träffsäkerhet den har. De högst rankade träffarna är nästan alltid de mest tillförlitliga och bästa. Googles framgång bygger på ett system som många är intresserade av men få har någon direkt insikt i. Säkert är att det handlar om att webbsidor viktas i förhållande till varandra genom bland annat deras användning och länkning hos användarna.

De sidorna med störst vikt hamnar högst upp. Det är därför du så ofta får upp Wikipedia när du söker på en person. Wikipedia som i sig är en open-source-konstruktion som visat sig närmast lika tillförlitlig som den traditionella experten, uppslagsverken.

Idéverkstaden Demos arbetar konkret med den här typen av användarrelaterat stadsbyggande. En av de centrala delarna i deras arbete är idén om ”co-production”, att människor ska känna att de deltar i skapandet av platsens historia, och inte bara blir konsument. Det ena utesluter nu inte det andra, men Demos framhåller vikten av att vara både och, både konsument och medskapande. Demos nämner en typ av platser som är dåligt utnyttjade i det här avseendet: köpcentrat. Här är en plats dit många åker, men få är egentligen medaktiva till platsens

historia. Den tycks dömd att förbli en blank fläck i det folkliga medvetandet, men varför?

Nu finns det redan de som bygger sina historier i köpcentrat. Köpcentrumantropologen Paco Underhill skriver i sin bok ”The call of the mall” om den stora mängd amerikanska unga vars första möte med friheten från vuxenvärlden skedde just i suburbias stora mall, köpcentrat. För dem var den platsen som storstadens frihet.

Men Demos vill göra den här erfarenheten till fleras. De föreslår att man utökar köpcentrats åtaganden och låter det omfatta också bibliotek, teatergrupper, kulturhus, lokaler som är subventionerade, loppmarknader (som den som man tvingade bort med ett idiotiskt beslut när man skulle uppdatera Skärholmens centrum i södra Stockholm). Inte olikt de sympatiska planer som gjorts i Sickla i västra Stockholm där ett stort kulturhus ligger i köpcentrats absoluta närhet.

De tankar om massans visdom som Surowiecki skisserar i sin bok är en utmaning till tanken att förmågan att lösa problem finns i några få händer. En utmaning av idén om en expert. Och är det något som svensk stadsplanering visat upp under de senaste hundra åren så är det just ett experternas envælde. Bilden av geniet med linjalen eller de allvetande männen med planerna har ritat upp linjerna och volymerna för våra städer. Katedralbyggarna, inte basarbyggarna.

Och ingen kan med bästa vilja i världen säga att det har blivit jättebra, även om det till stora delar fungerar och vi har lärt oss leva med det. Men när den staden nu ska tas vidare in i framtiden är det inte i katedralstaden som vi ska söka svaren, utan i den där staden som mäts ut mellan stålställningarna och tygstyckena i Fuente Vaqueros. ”Den här bokens poäng är”, skriver Surowiecki, ”att det är ett misstag att jaga experten, och dessutom ett kostsamt misstag”.

Bilden av experten har en direkt skuggbild i bilden av en stad som Stockholm som en stad med ett centrum omgiven av periferier. I mitten den upplyste despoten, innerstaden, och runt om den parasiterande korkade massan.

Massan fattar, konstaterar Surowiecki, så klart ofta irrationella och farliga beslut. Börsbubblor eller upplopp. Men om man ser till att skapa infrastrukturen för besluten, de viktigaste är, menar han, oberoende och mångfald. Meningsmotsättningar och kamp är nödvändigt. ”Det bästa sättet för en grupp att vara smart är att varje person tänker så oberoende som möjligt”, skriver Surowiecki.

Nu skulle det här, översatt till stadsbyggnadsfrågor, kunna tolkas som en sorts evigt samråd inför planerna för nya bostäder eller han-

delsplatser. Sådana samråd som under den senaste tillväxtperioden avskytts av byggbolag och ibland också av kommuner som vill växa snabbt eftersom de menar att de sinkar och omöjliggör etableringar och tillväxt.

Stora samråd är dock inte den bästa stadsbyggnadsmässiga lärdomen att dra från idén om massornas visdom. Utan den lärdom man kan dra är densamma som google har dragit, att vikta platser efter hur folk själva viktar dem. Det som är intressant när Surowieckis tankar hamnar i stadsbyggandet är att de ger möjlighet att lämna idén om att man bör uppfostra människor när man bygger en stad. Och att man istället bör ge sig ut på jakt efter människornas rörelser i staden och försöka förstå dem, och hur man bäst understödjer dem. Alla som har tagit upp en ny dörr i ett hus eller en lägenhet vet vad jag pratar om. Kolla vad enkelt det nu blev när jag inte var tvungen att gå via köket till arbetsrummet.

Att bygga en stad handlar inte bara om att bygga ett visst antal bostäder. Det är ju nu med den verkliga staden precis som med den virtuella världen, det är genom högre uppkopplingshastighet som kvalitet skapas. Närheten till kommunikationer, noder, platser där saker sammanfaller. Nu behöver de platserna inte nödvändigtvis uppfinnas på nytt, de finns redan om man bara törs lita på människors rörelser och söka upp dem. En nod som till exempel Gullmarsplan i Stockholm är sorgligt underexploaterad vad gäller till exempel bostäder eftersom den någon gång råkat få etiketten evenemangscentrum med globen och en fotbollsarena.

De här platserna behöver inte heller ligga i stadens absoluta centrum.

Låt mig ge ett exempel. Tunnelbanestationen i Rinkeby i norra Stockholm är kopplad till stadsdelens centrum. Där sker en stor rörelse av människor som kliver in och ut ur tunnelbaneuppgången till centrets affärer och områdets bostäder. När Stockholms stad planerade en ny dragning av den så kallade tvärbanan, en spårvagnslinje blev denna en succé i södra delen av staden eftersom den gjorde det som inget annat kollektivt kommunikationsmedel i Stockholm gjort så smidigt tidigare, den kopplade samman platser på tvären, inte bara från centrum och ut.

När tvärbanan nu ska dras på samma sätt, på tvärs, norr om staden, hamnade i ett förslag en station i Rinkeby på sträckningen mellan Alvik och Kista. En station i Rinkeby centrum skulle öka rörelserna ännu mer, stödja de befintliga och dessutom troligen uppgradera stadsdelens status.

Men så väljer Stockholms stad, med hänvisning till geologiska, och ekonomiska, förutsättningar att förorda att banan dras nere i en dal, genom ett grönområde, utanför Rinkeby, där Sundbybergs kommun lämpligt nog valt att placera ett nybyggt bostadsområde. Som för att sprida noderna ännu mer i den stad som kallats en av Europas mest segregerade.

Så hade aldrig Google gjort.

I och med urbaniseringen kring till exempel järnvägsstationerna för mer än hundra år sedan fick vi många nya större städer. Städer som till exempel Nässjö, som till skillnad från sin granne Växjö ville ha järnvägsstation och därför växte till. Järnvägsstationer hade vid den här tiden ett ganska dåligt rykte om sig att dra till sig fel sorts människor. I en artikel i tidskriften Wired skriver Chris Anderson om hur de här städerna sökte efter ett medium som kunde definiera om den lokala kulturen som fram till dess hade präglat mänskligheten, den som alla inflyttare bar med sig in i städerna. Och så kom film, radio och tv. Och med dem, konstaterar Chris Anderson, föddes blockbuster-kulturen.

Som Anderson i samma artikel dödförklarar. I vår tids städer ser det annorlunda ut. ”Nu vänder sig publiken till ett distributionsmedium som inte bara ger fördelar till hittarna. Nu lämnar vi topparnas tyranni och blir en nation av nischer igen, men vi är inte längre definierade av vår geografiska hemvist utan av våra intressen”. No more ”hitism”, skriver Anderson. Han talar om ”the long tail”, den långa svansen av till exempel nischad musik som kommer efter det ”huvud” som är hittarna, och det är svansen som växer och så småningom genererar lika mycket pengar som huvudet.

Det här är lockande att tänka sig också i en urban verklighet. Den urbana varianten borde kunna beskrivas som en värld utan förutgivna centrum. No more centrumhets. Det handlar då inte om att låta bli att skapa många starka noder utan om att minska avståndet mellan dessa noder och dess omgivning. Chris Anderson konstaterar att det i den virtuella världen sällan är mer än tre ”klick” från en hit och en extremt nischad musik. Vi är alla ovanliga.

Idén om att staden och världen har ett eller några få centra kan vara på väg att utmanas. Tillsammans med idén om experter. Och det kan vara väldigt välgörande för ett stadsbyggande som det svenska eftersom det byggt i så stor utsträckning på just detta. Och det räcker inte att byta ut experterna, från folkhemsmodernister till New-urbanism-post-modernister.

MAKTEN ÖVER RUMMET

En stadsbyggare idag kan inte nöja sig med att hitta en målgrupp (Frankie Boy eller vem det nu är) och ett visst antal bostäder, utan måste rulla ut förutsättningarna för den där lilla mannen med de snidade trätavlor. Han på marknaden, den där lördagsmorgonen i Fuente Vaqueros, som börjar resa sina stålställningar i gryningen. Polisen som stegar och tar betalt, staden som mäts ut, läggs ut där, mellan tummen och pekfingeret. På det stora torget något kvarter bort är det tyst, nästan öde. Marknaden har dragit sig in på de små gatorna och börjar snart väsnas i takt med att förväntningarna stiger. Det kan fortfarande bli en bra dag.

Stadsbyggnadskritikens diskurser från 1968 till idag

Lisbeth Söderquist

När Skärholmen i Stockholms kommun invigdes 1968 utbröt en storm i dagspressen.¹ Kritikerna krävde att alltihop skulle rivas! Så misslyckad var denna nya stad, om man får tro de som yttrade sig. I tidningsartikel efter tidningsartikel ältades Skärholmens alla brister, som i hög grad handlade om att det fanns för många butiker, och tillika parkeringsplatser, en synpunkt som kan tyckas märklig idag, men enligt den tidens tolkningar illustrerade detta hur kapitalismen och kommersialismen bredde ut sig i samhället. Det allmännyttiga och kommunalt ägda företag som byggde Skärholmen, som hade som sitt syfte att tillhandahålla goda bostäder till medborgarna, satt uppenbarligen i knäet på Mammon. Det påstods att Skärholmen tvingade människor att konsumera, det fanns inget annat att företa sig än att vandra runt i butiker. Detta väckte upprörda känslor. Bakgrunden är förstås att när debatten om Skärholmen fördes hösten 1968, härjade studentrevolter, demonstrationer och strejker på kontinenten. Över hela västvärlden drog kritiken mot de nya välfärdsstaterna fram. Vänsterintellektuella analyserade bristerna i samhället; det fanns, upptäckte de, människor som inte hade fått ta del av de ökade realinkomsterna. I Sverige var de borgerliga sympatisörerna inte sena att haka på kritiken. Skärholmen blev symbol både för vänsterns kritik mot kapitalism och kommersialism, och de borgerligas kritik mot en misslyckad socialdemokratisk politik.

Den här uppsatsen utgår från en teori som innebär att yttranden om hur någonting är, eller borde vara, måste tolkas i ett sammanhang. Lika lite som det går att förstå något som sägs på 1500-talet, utan att vara medveten om vilka föreställningar 1500-talets människors levde i, och under vilka villkor, lika svårt är det att förstå yttranden gjorda under 1960- och 1970-talen utan att relatera dem till de sammanhang som ger mening, den kontext som bäst förklarar det. Ofta utgår tolkningar

av arkitektur och stadsbyggande från arkitektonisk form, som en konsekvens blir det berättelser om innovationer på formområdet. Den enskilda arkitektens roll betonas ofta, inte sällan tar man med hans eller hennes individuella förmåga, eller oförmåga, bakgrund, alltså utbildning och tidigare samarbeten, samt personlig läggning, som varande faktorer som förmår ge mening åt tolkningen av enskilda objekt. Debatten hanteras ofta på samma sätt. Jag hävdar att vi för att förstå yttranden, även yttranden som görs i form av att någon ritat ett hus eller en stadsplan, måste beakta ett mycket större sammanhang än det som är knutet till en enskild individ, eller till ett enskilt objekt. Det kan som i fallet med Skärholmen vara en politisk ideologi eller politiska motsättningar som förklarar yttranden, men det kan också vara en aktuell teori om hur samhället och människan fungerar. Till några av efterkrigstidens spridda teoribildningar hör strukturfunktionalismen, den så kallade västmarxismen och existentialismen. Det är teoretiska begrepp som inverkade på människors uppfattningar om hur samhället var konstituerat, och om hur det borde vara. Det är med andra ord begrepp som i allra högsta grad har relevans för oss som skriver berättelsen om efterkrigstidens bebyggelseutveckling, trots det används de sällan eller aldrig. Det är centralt som jag ser det att analysera hur teoretiska begrepp och politisk ideologi, eller olika diskursordningar, transporteras mellan olika fält. Med det menar jag att flera av de teoretiska begrepp som fick betydelse för bebyggelseutvecklingen hade sitt ursprung i andra fält, exempelvis inom det politiska eller inom ett forskningsområde. När dessa sedan användes av arkitekter och debattörer ”transporterades” de in i ett nytt fält, det som de nämnda aktörerna verkade inom. I föreliggande uppsats kommer jag att beröra endast ett fåtal exempel på teoretiska begrepp och politiska ideologier som inverkade på uppfattningen om hur en stad eller byggnad borde utformas. Fler finns exempel i en bok som jag gav ut 2008 *Att gestalta välfärd, från idé till byggd miljö*.

”Förortskritiken”

Parallellt med att kritiken mot samhällsutvecklingen eskalerade under 1960-talet blev ”förortskritiken” en egen genre. Det som på ett politiskt plan var en allmän samhällskritik blev i stadsbyggnads- och bostadsdebatten en kritik mot specifika platser, som exempelvis Skärholmen. Olle Bengtzon, som grundade Vadstena Forum, var mycket pådrivande vad gällde att formulera kritik mot de nya städer som byggdes i Sverige. Han var journalist på tidningen *Expressen* och

skrev om planering och byggande. I den negativt laddade debatten om Skärholmen var han en central figur, tillsammans med Ulf Hård af Segerstad på *Svenska Dagbladet*, men Bengtzon yttrade sig kritiskt om många nybyggnadsprojekt. När Stockholm gjorde en storsatsning på utbyggnaden av Vällingby, som invigdes i mitten av 1950-talet, skrev Bengtzon att här skulle vantrivsel och tristess komma att frodas. *Rapport Tensta* som publicerades 1970, handlade om alla de missförhållanden som Bengtzon ansåg var kännetecknande för de så kallade miljonprogramsområdena, och naturligtvis även för Tensta. Han ömde för de stackars människor som skulle tvingas bo där. Boken blev en viktig milstolpe i den massmediala skildringen av efterkrigstidens nya städer, och i synnerhet stigmatiserande för södra Järvafältet, menar en forskargrupp som studerat debatten om utbyggnaden av just den del av Järva som inrymmer Tensta-Rinkeby. Jag vill nog tillägga att Bengtzons och andras kritik mot Skärholmen var minst lika stigmatiserande och, den har med all sannolikhet inverkat negativt på allas vår syn på de nya städerna från 1960- och 1970-talen, tillika format bilden av invånarna. Journalisterna framställde människor som bodde i Skärholmen som samhällets olycksbarn. Låginkomsttagare, lågutbildade, lösdrivande barn, fattigpensionärer och alkoholiserade hemmafruar befolkade Skärholmen enligt debatten. Det var knappast någon faktisk beskrivning av Skärholmen. En tredjedel av bebyggelsen består av radhus och villor, byggda av privata firmor som sålde husen till marknadspris. Flera av husen ligger vid sjön Mälaren och har en vidunderlig utsikt över vattnet. Marinan för småbåtar, ridskolan och ångbåtsbryggan, vid vilken båtarna till bland andra Drottningholm stannar, nämndes inte i artiklarna om Skärholmen. Heller inte de med personal bemannade lekplatserna, de moderna skolorna, parkerna, biblioteken och simhallarna, för att nu nämna några av de faciliteter som stod till invånarnas förfogande.

Stad, inte förort

Läsaren har kanske noterat att jag använder begreppet ”stad” om Skärholmen. Det grundas i att den ledande stadsbyggnadsidéologin efter andra världskriget förordade att samhället agerade genom att bygga nya och till storleken betydligt mer begränsade städer, jämfört med de äldre. Enligt sociologisk teori var anonymiteten i stora städer destruktiv medan små samhällen gynnade vad de kallade socialisationsprocessen. Stadsbyggnadsdirektören i Stockholm, Göran Sidenbladh, uttryckte i samband med planeringen av Vällingby att han oroade sig för

storstadsmänniskans tilltagande ensamhet, den ökande brottsligheten och den minskade nativiteten. Mot detta ställde han grannskapsenheterna. Från och med 1940-talet byggde många länder nya städer som i sin tur var indelade i grannskapsenheter, alltså ännu mindre enheter, i syfte att skapa lokal identitet, sammanhållning och kontakt mellan invånarna. Mest kända är de brittiska nya städerna men nya städer byggdes över hela Europa, liksom i Sovjetunionen, Israel och Brasilien, för att nämna några exempel, och, naturligtvis, i Sverige. Vällingby och Skärholmen i Stockholm liksom Angered-Bergum i Göteborg, är exempel på svenska nya städer indelade i grannskapsenheter.

Vällingby och Skärholmen planerades för 55 000-60 000 invånare, indelades i fem-sex grannskapsenheter där varje enhet vid sidan av bostäder ägde skolor, rekreationsanläggningar, parker, bibliotek, butiker och möteslokaler, för att nämna något. Det byggdes också en central stadskärna med ett större utbud av butiker och dessutom teater, biograf, möteslokaler, restauranger etc, samt samhällsservice, som till exempel polis och arbetsförmedling.

En central aspekt var att det skulle bo människor från olika samhällsklasser i en och samma stad. I den byggda miljön avspeglas detta synsätt bland annat i att där finns såväl flerfamiljshus, radhus och villor, alltså bostäder för olika samhällsgrupper med olika ekonomiska möjligheter. Det finns också arbetsplatsområden i vilka företag av olika slag skulle kunna etableras. När invånare med olika socioekonomisk bakgrund möttes i barnens skola och i kvällsaktiviteterna i samlingslokalen, skulle detta skapa gemenskap, och i förlängningen, ett harmoniskt samhälle.

Förorter har byggts sedan lång tid tillbaka runt större städer. Med utvecklingen av spårbunden trafik och bussar blev det från 1800-talets andra del, möjligt att pendla till och från arbetet i den centrala stadskärnan. Under 1940-talet kritiserades förorterna, framför allt de från 1930-talet, för att inte understödja socialisationsprocesserna. Människor levde ensamma och isolerade i förorterna, påstod flera. Där fanns ingen samhällsservice, inga mötesplatser och ingen lokal identitet. De förorter som hade byggts under 1930-talet benämndes som ”sovstäder”. Det var en kritik som tycks ha tagit sin utgångspunkt i att där saknades samlingslokaler, och att sociologiska teorier inte hade varit utgångspunkten för planerna. Det var knappast folktomt eller händelseöst, vilket epitetet sovstad antyder. Åtminstone de första tio åren efter färdigställandet brukar nybyggda områden vara barnrika, och därmed blir stadsbilden livlig. I 1930-talets förorter fanns vid 1940-

talets mitt, när debatten fördes, lekande barn mellan husen, och tillika kvinnor och andra som rörde sig mellan bostäderna, butikerna och annan service. Trots avsaknaden av samlingslokaler blev människor bekanta med varandra, och många utbildade vänskapsrelationer.² Kritiken grundades med andra ord knappast i verkliga förhållanden utan troligare i en önskan om att Sverige skulle överge mellankrigstidens stadsbyggnadsideal med lamellhus lagda i nord-sydlig riktning och istället anpassa stadsbyggandet till sociologisk teori genom att bygga nya städer. Så blev också som framkommit fallet.

Den första vågens kritik

De nya städer som byggdes efter kriget, bland annat Storbritannien och Sverige, hade parker, lekplatser och rekreationsområden mellan husgrupperna. Hur skulle kontakt kunna uppstå i så glest bebyggda städer, frågade kritikerna polemiskt, och hävdade att inslaget av vegetation måste minska. I en internationell debatt på 1950-talet påpekade en känd amerikansk arkitekt hur malplacerat ett träd skulle te sig på Marcusplatsen i Venedig och att en gräsyta aldrig kunde fungera som en magnet för folklivet. Ett torg däremot utgjorde en självklar mötesplats. Stadsmässigt blev det nya modeordet. Med det menades hög densitet och anlagda, inte planterade, ytor mellan husen. Bakgrunden var att det bland sociologer vid samma tid fanns en exotiserande diskurs om människor som bodde i ”primitiva” byar och samhällen; dessa påstods vara i bättre kontakt med sig själva och med sin omgivning. Den sociala interaktionen var tätare, i likhet med den fysiska strukturen. Bland arkitekter blev det förra ett argument för det senare, det vill säga, föreställningen att täthet i den fysiska strukturen skapade täthet i den sociala spreds inom professionen, och många tycks ha varit övertygade om att detta var empiriskt belagt. Medelhavsområdets byar och städer utgjorde förebilder för många. Det illustreras i arkitekturtidskrifterna som publicerade hyllningstexter, teckningar och fotografier av framför allt italienska, spanska och grekiska byar och städer. Ordet piazza blev allom bekant, och fick beteckna torgen i de nya städerna när de presenterades i arkitekturtidskrifterna.

Som en konsekvens koncentrerades gräsmattor och träd till några få platser, och markytan fick någon form av stenläggning. Bostadshusen i områden från den här tiden liknar ibland kuber, vilka påminner om de traditionella, vitputsade husen i Medelhavsländerna. Atriumhus blev populära, av det skälet att trädgården hamnade på insidan. Därmed blev den upplevda stadsbilden mer stadsmässig; man fick anlagda

ytor mellan husen och hög densitet, åtminstone jämfört med andra traditionella radhusområden. Den nya staden Cumbernauld utanför Glasgow bildade tillsammans med Albertslund utanför Köpenhamn skola vad gällde möjligheterna att bygga tätt med radhus. Många följde efter. I Hagalund utanför Helsingfors i Finland, hade man byggt tre av fyra grannskapsenheter när de nya tongångarna nådde fram. Den fjärde grannskapsenheten fick som en konsekvens en tätare struktur, i denna nya stad som i övrigt karakteriseras av glest utplacerade byggnader och ett omfattande inslag av vegetation. I Vällingby byggdes vid 1950-talets mitt vad som än idag kallas för arabstaden, eller arabkvarteren; tätt stående flerfamiljshus. Yale University byggde ett bostadsområde för gifta par i början av 1960-talet, som kan tolkas som influerat av traditionell medelhavsbebyggelse. Det är möjligt att detta exempel bildade skola. Kungshamra i Solna och Lappkärrsberget i Stockholm är båda uppförda för studenter, liksom Ålidshem i Umeå, som möjligen också kan inräknas till den här kategorin, ”tätt och lågt” eller möjligen, ”tätt och halvhögt”.

Den andra vågens kritik

Under 1960-talet kom strukturalismen på modet, en teori som efter kriget utvecklades inom lingvistik och transporterades in i det fält som rörde planering och byggande. Arkitekter ville i enlighet med denna populära teori finna det sociala rummets osynliga ordning, och med det kom en ny våg av kritik mot de nya städerna. Enligt strukturalistiskt influerade arkitekter och debattörer var gatan ett socialt rum som uttryckte relationen mellan olika delar av en byggnad eller en stad, en aspekt som många som attraherades av denna nya teori hade fått för sig var viktigt. Bebyggelse måste alltså organiseras kring en gata. Detta kunde göras på flera sätt. Loftgångar var ett exempel. Loftgångshusens lägenheter låg utmed en ”gata i luften”, eller ”street in the air” som man sa i Storbritannien, där loftgångshusen blev vanliga. I Sverige finns tillika en del loftgångshus, Brittgården i Tibro av Ralph Erskine till exempel, är ett genom tiderna hyllat område med många sådana. Enligt Erskine och enligt artiklar som beskrev Brittgården, var avsikten med loftgångarna att skapa mötesplatser; här skulle människor mötas spontant och sitta ned och småprata. Socialisationsprocesserna skulle med andra ord stödjas. Den här positiva och teoretiskt grundade synen på loftgångshus förklarar att till de fåtaliga positiva omdömen som fälldes om Skärholmen hörde loftgångshusen; där triv-

des folk enligt Olle Bengtzon. Loftgångarna skapade nämligen kontakt mellan människor, påstod han.

Ett inte ovanligt grepp var att den strukturalistiskt influerade arkitekten ritade in en inomhusgata som organiserande princip i större projekt som i nya städer, universitet, centrumanläggningar och kontor. Detta pläderade man för i planen för den nya staden Hook i England, som blev världsberömd omkring 1960, trots att den aldrig byggdes. Planen för Hook publicerades i form av en bok och i den framfördes alltså uppfattningen att centrumanläggningar skulle organiseras kring en gata. I Danmark blev Vaerebro Park ett beundrat exempel, i Sverige var centrumanläggningen i Brickebacken en tillika radikal och spännande motsvarighet med inomhusgata, som skulle fungera som mötesplats. Universitet och högskolor organiserades inte sällan på samma sätt som centrumanläggningarna, med en inomhusgata, Stockholms universitet är ett exempel. Ofta markerade arkitekterna att det var en gata, inte en korridor, genom att använda material som vi normalt förknippar med exteriörer, i interiörerna; oputsade tegel- eller nakna betongväggar, lampor som har tydlig utomhuskaraktär och/eller gatsten på golven. Sist men inte minst planerades och byggdes hela städer i form av så kallade bandstäder, i vilka gatan organiserade all bebyggelse.

Tredje vågens kritik

1960-talets förkärlek för bandstäder förklaras av att strukturalismen transporterades in i fältet, men också av ett inflytande av kvinnorörelsen och vänstervågen. Bandstaden hade utvecklats i Sovjetunionen under mellankrigstiden, som ett alternativ till den traditionella kapitalistiska staden. Det krävdes en annan stadstyp i ett socialistiskt samhälle ansåg man, en tanke som alltså fick aktualitet på 1960-talet. Samhällelig service, bostäder och livsmedelsbutiker, förlades i en bandstad till den centrala gatan, och arbetsplatserna fanns strax intill. I synnerhet var bandstaden gynnsam för kvinnor med barn, då staden minimerade tidsåtgången för resor mellan arbetsplatsen och hemmet. Detta underlättade för kvinnligt förvärvsarbete, hävdade arkitekterna till planen för Toulouse-le-Mirail i Frankrike. Bland samhällelig service kan nämnas barnomsorg och kollektiva matsalar, helst också en reception där man precis som på hotell kunde beställa olika tjänster. Både Vaerebro Park och Brickebacken hade sådana inslag i centrumanläggningen, i syfte att underlätta för kvinnor.

Under andra halvan av 1960-talet fanns planer för att bygga en bandstad i Storstockholm, på Norra Järva. Efter erfarenheterna av den massmediala attacken på Skärholmen respektive södra Järva agerade kommunen genom att via annonskampanjer sprida en positiv bild av den norra delen, där bandstaden skulle byggas. Akalla på norra Järva, som i hög grad är bebyggt med flerfamiljshus av olika höjd, kallades i annonserna för ”trädgårdsstad”. Den goda samhällsservice som invånarna skulle komma att få; samlingslokaler, bibliotek, sportanläggningar och förskolor till exempel, vid sidan av nöjet att få bo invid ett fantastiskt vackert rekreationsområde med en del äldre bebyggelse, sjöar och skog framhölls in annonserna. Pressen lät sig duperas; så kan man åtminstone tolka det faktum att tidningsartiklarna faktiskt var positiva. Det blev kö till lägenheterna³ varav många fanns i loftgångshus, vilket ju enligt arkitekter och kritiker var en hustyp som genererade social interaktion. På norra Järva fanns också hyresradhus. Dessa var ett svar på kritiken mot att endast den som hade råd kunde välja boendeform; några enfamiljshus för låginkomsttagare fanns inte i Skärholmen till exempel. Ungefär 15% av bebyggelsen på norra Järva var i form av enfamiljshus, betydligt färre än i Skärholmen med andra ord, som hade 30%. Att det blev så få enfamiljshus grundades i kravet om korta gångavstånd, vilket enklast uppnås med flerfamiljshus. Att det var för långt att gå till samhällelig service var en av nackdelarna med Skärholmen, om man får tro kritikerna.

Den fjärde vågens kritik

Problemet med de nya städerna, oavsett om de är byggda i form av grannskapsenheter eller bandstäder, är att de är dåligt anpassade till företagsamhetens behov, enligt arkitekter och andra som skriver i dagspress och fackpress idag. De menar att den fysiska planeringen är orsaken till socioekonomisk och etnisk segregation. De nya städerna saknar genomfartsgator och dessa är förutsättningen för ekonomisk utveckling, tror många av dagens debattörer. Dessutom är de nya städerna och grannskapsenheterna ”isolerade” påstår flera. Det påståendet grundas i att rekreationsområdena skiljer olika delar från varandra, som till exempel på Järva där den södra delen och den norra, är åtskilda av ett obebyggt fält. Det är alltså inte bra, enligt dagens förståsigpåare, eftersom parker ”delar städerna”, det vill säga, bidrar till isoleringen.

Som jag tolkar det är det en nyliberal diskurs som transporterats in i fältet. Nyliberalism är en ekonomisk och ideologisk åskådning som allt sedan 1980-talet har kommit att inverka allt mer på samhällsde-

batten. I Sverige är det näringslivets organisationer och Moderata samlingspartiet med dess sidoorganisationer som fört fram nyliberalismen. Inom det här aktuella fältet artikuleras den i form av angrepp mot specifika platser (jämför med debatten om Skärholmen!); det är de som byggdes under 1960-talet och 1970-talets början och som har en hög del utlandsfödda invånare som i hög grad står i fokus för kritiken. Grannskapsplanering och trafikseparering tros nämligen motverka ekonomisk utveckling. Den fria företagsamheten skulle blomstra, om bara man skapar ett annat gatunät och länkar samman förorterna genom att bygga gator och hus, där det idag finns rekreativsområden. Arkitekter och debattörer menar alltså att en stad i första hand bör utformas med utgångspunkt i företagsamhetens behov, vilket knappast är alldeles självklart. Människors behov av rekreation, av tystnad, eller barns behov av lekplatser kunde lika gärna vara utgångspunkter för planeringen, men det är alltså inte dessa behov dagens debattörer intresserar sig för. De riktar också kritik mot den dominerande upplåtelseformen, det vill säga den kommunalt ägda hyresrätten, som blev vanlig när de nya städerna byggdes ut. Arkitekter och debattörer väljer att betrakta offentligt ägda bostadsbolag, den så kallade allmännyttan, som någonting som vi bör avskaffa till förmån för privat ägande. Det är helt i enlighet med en nyliberal hållning där man som bekant vill begränsa statens roll i det ekonomiska livet.

Slutligen...

Genom att knyta ideologi och teoretiska antaganden till det fält som har bebyggelse och stadsplanering som sin specialitet, kan vi, menar jag, på ett mycket bättre sätt förstå både varför det ser ut som det gör och vilka föreställningar som styr både utformning och debatt, jämfört med om vi utgår från arkitektonisk form i våra analyser. Kanske bidrar uppsatsen också till en reflektion kring debatten i sig: vad kommer det sig att den i så hög grad utgår från lösa antaganden, och att dessa okritiskt sprids som löv i vinden, upprepas gång efter annan i artiklar och debatter, klistrar sig fast på platserna och dessas invånare, och tas som utgångspunkt för nya projekt utan att någon säger det uppenbara ”Men kejsaren är ju naken!”

Noter

- 1 Uppsatsen baseras på min bok *Att gestalta välfärd. Från idé till byggd miljö* (2008). I den finns källorna utförligt redovisade.
- 2 Ulrika Sax *Den vita staden. Hammabyhöjden under 50 år* (1989).
- 3 Sist nämnda enligt Elisabeth Lilja *Den ifrågasatta förorten* (1999).

Vi måste prata om staden

Moa Tunström

Staden är en konstruktion

Staden är idag en viktig markör, och stadsbyggande något i högsta grad politiskt laddat. Detta syns då och då till exempel i media. Diskussionerna mellan arkitekter, planerare, politiker och andra om hur staden bör byggas och se ut, hur vi människor bör leva där, kan gå vilda. De tar sig ofta normativa uttryck och är också ofta centrerade kring ett antal nyckelbegrepp - hållbarhet, mångfald och stadsliv till exempel. På senare tid har röster för och emot skyskrapor höjts och diskussionen har handlat om Stockholm som "promenadstaden" eller "mini-Manhattan", om mänsklig skala eller "själlösa kolosser". Ombyggnationen av Slussen, också i Stockholm, har benämnts som en ny almstrid. Det finns kommuner som lagt *stad* till sitt namn, som för att markera sin *stadsmässighet*, och nya bostadsområden i de större städerna byggs ofta med ambitionen att *göra stad* av en plats eller bygga *en stad i staden*. "Den täta staden", "blandstaden" eller "stenstaden" framhålls som ideal av vissa medan andra vill försöka tänka utanför dessa kategorier eller epitet. *Stad* och *urbanitet* är alltså både betydelsefulla och omtvistade ideal och begrepp idag och även sådana som *urban sprawl*, *stadsmässighet* och *förort* har blivit till begreppsliga vapen idag, i kampen om *den goda staden*.

Uppfattningar om städer, staden (eller platsen) skapas av en mängd platser, av minnen, bilder och berättelser, så någon direkt relation till en "stad i sig" går egentligen inte att nå. Med Mats Brusmans (2008) ord så blir staden till i ett växelspel mellan en vision om en universell urbanitet och en konkret historisk erfarenhet. Visionen, helheten, är onåbar, den är en idé, eller endast möjlig att uppleva indirekt – via konkreta platser i staden där man tycker sig se eller uppleva denna idé (Brusman 2008: 7ff). Visioner som enskilda städer formulerar är också uttryck för detta – en kombination av avsändarens (kom-

munens, arkitektens etc.) idéer om urbanitet och erfarenheter från konkreta platser.

Staden kan naturligtvis framstå som något definierat och absolut, och som något lätt igenkännbart. Det täcker en viss geografisk yta, har en viss näringsstruktur, social sammansättning, levnadsmönster och arkitektur. Det tycks finnas något som är ”stadsmässigt”, eller ”urbant”, där. En historia – flera historier – om platsen kan berättas, och allt detta ges vissa betydelser. Dessa betydelser är dock inte definierade eller absoluta, utan ständigt under förhandling. Tal och text om staden – i form av visioner, seminarier, plandokument, artiklar, uttalanden i media med mera – är sätt att utöva makten över visionen om staden. Den som har tolkningsföreträdet, och som använder ”rätt” begrepp, kan få sin berättelse om den goda staden att bli allas berättelse. Man kan, som urbanforskaren John Rennie Short (2006) se staden som en text, ständigt skriven och omskriven:

It is sometimes useful to see the city as text that is constantly being written, reconstructed and deconstructed. The city as text metaphor also raises the notion of authorship and what is left out as well as what is written. Marketing the city is an attempt to both reimagine and represent the city and it bears the mark of power and authority. The dominant images presented in marketing schemes are not innocent of social authority and political power. The city is written from a particular perspective for a particular audience. The text has its silences. (Short 2006: 123f)

Staden konstrueras ständigt, som en text som blir omskriven, menar han. Det finns författare och läsare. Vissa saker sägs rakt ut, andra mellan raderna. Short menar vidare att vi befinner oss i en representationernas kris när det gäller städer och det urbana, som har sin orsak i den globala kapitalismens utveckling. Städer måste nu hitta nya sätt att positionera sig och förmedla sin betydelse – nya berättelser. Kanske är det så att vi inte riktigt vet vad stad är idag, eller vilka betydelser den har? Är det detta som gör att diskussionens vågor ibland går så höga, liksom att *bilder* och *berättelser* – visioner – har blivit så viktiga?

Vilka berättar om staden?

I mitt avhandlingsarbete (Tunström 2009) studerar jag hur några av de som bidrar till den svenska stadsbyggnadskussionen konstruerar den goda staden idag (på 1990- och början av 00-talet) – genom historieskrivning, visioner och samtidsskildringar i tre olika fora. I tidskriften *Plan* pågår en öppen och fackmässig diskussion om stadsbyggnad och andra samhällsplaneringsfrågor som planerare, politiker, forskare och studenter deltar i. Det av regeringen tillsatta Stadsmiljö-

rådet hade till uppgift att uppmuntra till debatt om stadsutveckling genom konferenser skrifter, nyhetsbrev med mera och är därmed en tydlig berättare av berättelsen om den goda staden. Boverket är avslutningsvis ansvarig statlig myndighet för planering och byggande, och i min avhandling framför allt intressanta som kunskapsinsamlare och kunskapsspridande aktör när det gäller stadsutveckling. De har producerat ett antal "inspirationskrifter" på detta tema som just bidrar till en idédiskussion. Andra som kan anses som starka röster i den svenska stadsdiskussionen är arkitekturforum såsom tidskriften Arkitektur, liksom arkitekter och byggbolag, fastighetsmäklare och reklamkare, men dem har jag inte studerat närmare här.

Det finns några röster som är återkommande i det studerade materialet. Man skulle därför kunna sluta sig till att stadsdiskussionen under den studerade perioden förs av ett fåtal personer, eller att dessa få personer under perioden haft nyckelpositioner och därmed "fört pennen" i berättelsen om den goda staden. Men, de är naturligtvis inte ensamma eller helt allena rådande. Att det finns en så pass liten grupp med återkommande skribenter i det studerade materialet pekar dock både på den makt som ligger i tolkningsföreträdet, och på betydelsen av att många röster hörs, och att många är med och formar staden.

Jag kallar avhandlingen "På spaning efter den goda staden. Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion". Det är både jag och skribenter och debattörer som är på spaning. Och "den goda staden" är i fokus i många sammanhang i det empiriska materialet. Staden är oftast något eftersträvansvärt och spännande, den är miljövänlig och praktisk. Men, samtidigt så konstrueras den goda staden lika mycket av motbilder och problembilder som av ideal. Den goda staden avgränsas och definieras av bilderna av det upplösta, glesa stadslandskapet. Icke-staden, förorten med mera. Allt för att göra staden till något gott?

"Alla är ju överens. Hus vid gator är trevligare än bostäder på gården"¹

Staden debatteras alltså idag, men det vaktas också om den, om vad och var staden är och hur den ska beskrivas. Det etableras en samstämmighet om vad som är den goda staden. Samstämmigheten syns i

¹ Stadsmiljörådet (2003)

sådant som historieskrivning – hur man berättar stadens och stadsbyggandet historia – och i hur man beskriver stadens problem och lösningar på dem, hur visionerna är konstruerade. Det är till exempel i stor utsträckning den täta blandade staden som är den miljövänliga staden, den levande staden, den hälsosamma staden, den ekonomiskt mest gynnsamma modellen etc. Ofta tycks skribenter eller debattörer slå vakt om en ”klassisk” stadskärna eller innerstad, till exempel genom att platser görs till stad respektive icke-stad. Det problematiska och motsägelsefulla skiljs från den ”riktiga” staden. Vaktandet kan också uppfattas som en stark tilltro till att det är den traditionella staden ”vi” alla vill ha, att den berättar allas vår historia och att det är den täta blandstaden som visionerna och *stadsplaneringen* ska sträva mot. Innerstaden, stadskärnan framstår som en stark norm, som den klassiska, traditionella och äkta staden, och förorten som det avvikande, som problemet, som den upplösta eller förstörda staden. Det som inte är stad idag – förorten, mellanrummen, ingenmanslandet, det glesa stadslandskapet – ska helst omvandlas till stad genom t ex förtätning, genom ”stadsmässigt” byggande.

Det fanns i det analyserade textmaterialet än mer fokus på konsensus när det gäller hur planering och planerarrollen omtalas och konstrueras. Planering framstår idealt som en process där vi alla är överens, där vi sitter ner, planerare och invånare vid samma bord och i dialog kommer överens om hur våra städer ska planeras och byggas. Gemensamma intressen betonas, liksom planeraren som människa, med känslor och erfarenheter, inte bara som en neutral tjänsteman med expertkunskaper. Detta tolkar jag som ett sätt att vända sig ifrån bilden av den modernistiske expert-planeraren som, enligt den gängse berättelsen, visste vad som var bra för ”alla” och som från sitt ritbord agerade expert istället för att ge sig ut och fråga människorna hur de ville ha det. Dagens fokus på en demokratisk process, på möjligheterna till medborgarinflytande och på betoningen av olika typer av kunskaper gör den traditionella planerarrollen problematisk. Men, det man riskerar förbise genom betoningen på konsensus och på att vi alltid *kan* enas är samhällsplanering och stadsbyggande som en process full av normer och värderingar, av politik och intressekonflikter och av avvägningar mellan intressen. Det är också en process där de involverade har olika maktresurser och kunskaper. Den som arbetar professionellt med planering har vissa kunskaper, de som sitter i politiska nämnder har andra – samt beslutanderätt. De har inte samma makt och samma kunskapsresurser som de boende. Att utgå ifrån, och framställa

det som, att ”alla är överens” eller att ”den hållbara” eller ”den täta” staden finns menar jag är att förbise maktbalanser och potentiellt olika tolkningar, liksom att olika modeller kan vara hållbara eller täta för olika individer och grupper beroende på livsstil, resurser och behov av olika slag. Har man makten över visionen är det viktigt att vara medveten om det.

Sammantaget finns det en risk att stadsbyggande och planering avpolitiserar, att det framstår som att det finns rätt och fel, bra och dåligt för ”alla”. Detta genom den betoning som ligger på *förståelse*, *dialog* och *gemensamma intressen*, och därmed på planering och stadsbyggande som något opolitiskt. Dessutom, ”vi” i staden tittar på förorten som något annat, och på dem som bor där som de Andra. Varför betonas ett gemensamt mål i en tid av identitetsupplösning och globalisering, då ”vi-et” samtidigt ifrågasätts mer än någonsin? Politikforskaren Chantal Mouffe (2005: 5) har betecknat dagens betoning på konsensus som post-politisk. Hon menar att den politiska dimensionen idag görs till en kamp mellan rätt och fel istället för mellan höger och vänster. Det är en möjlig tolkning av den svenska stadsbyggnadsdiskussionen. Stadsbyggandet avpolitiserar genom att man förutsätter konsensus och försöker fastställa rätt och fel stad och stadsbyggande. Behovet av en stadspolitik betonas då och då, vilket ju belyser att stadsbyggande har politiska dimensioner, men det kan tyckas motsäggelsefullt att på samma gång ropa efter en politik och inte se det politiska i sina egna normer och ideal. I ett samhälle präglad av social, etnisk och annan mångfald kan det framstå som väl förenklat. Och det klingar av en universalism lik den som rådde under modernismen och som man idag vill vända sig ifrån. Diskursen förmedlar vikten av mångfald, men i planeringen framhålls konsensus och en ”traditionell” stad. Paradoxalt nog förmedlas alltså på samma gång en grad av elitism och tilltro till universella värden, som en betoning av medborgarinflytande och dialog.

Ska vi inte ha en gemensam vision?

Jag rör mig på ett idéplan, och hävdar inte att det sedan byggs stadsmässigt överallt eller att alla planeringsprocesser sker i fungerande dialog. Någon ser planeringsprocessen som präglad av konflikt, någon annan fokuserar just på dialogen. Det är just detta meningsskapande som jag framför allt kommit att intressera mig för. Någon menar att rutnätsgator är stadsmässigt, någon säger att det framför allt handlar om blandade verksamheter och butiker i bottenvåningarna, ytterligare

en fokuserar på tätheten. Men, diskursen om den goda staden häftas dessutom vid alla möjliga olika platser och inte bara de som verkligen ser ut som ”riktig stad” – vad det nu är. Nyligen såg jag till exempel en reklam för nya bostäder med sloganen: ”Innerstadsbarn. Bland kottar och kojor”². Man tycks eftersträva att göra stad till och med av skogsbacken, eller i alla fall undvika att kalla skogsbacken för ”förort” eller ”den glesa staden”.

Men, hur borde det vara då? Ska man inte komma överens? Hur blir något överhuvudtaget byggt om alla tycker olika och inte ska enas? Nej, naturligtvis kan inte debatten och diskussionen pågå i all evighet. Men att utgå ifrån att vi alla ”egentligen” är överens tror jag inte på. De få men starka återkommande bilder och konstruktioner av staden som jag såg i min studie kan riskera att begränsa diskussionen. Istället är det viktigt att öka medvetenheten om alla olika värderingar och ideal, alla möjliga konflikter och maktbalanser som planeringsprocessen kan präglas av. Och låta en mängd olika berättelser om staden få höras. För det måste ju ändå vara så att det finns en mängd andra bilder av staden, av den goda staden och av stadens problem, som inte handlar om detta med innerstad, förtätning och den täta blandade staden som den enda lösningen för alla. **Det finns inga** patentlösningar som resulterar i en god stad för alla. Både idealen och motbilderna behöver således nyanseras och problematiseras. En levande stad präglad av mångfald är till exempel också präglad av olikheter – inte bara av en varierande arkitektur utan också av människor med varierande ekonomiska resurser. En stad med rörelse dygnet runt är inte bara fylld av goda möten mellan människor med goda avsikter. En tät stad är inte nödvändigtvis den mest miljövänliga strukturen om de som bor där konsumerar ett övermått av varor som transporterats långt och bilpendlar långt varje dag. Den ”traditionella staden”, som ofta åberopas ur historien före funktionalismen, var en stad präglad av klasskillnader, trängsel och ohälsa likaväl som en med ett dynamiskt offentligt stadsliv.

Ett sätt att vidga stadsdiskussionen skulle kunna vara att försöka vidga begreppsapparaten. Kanske är det så att vi behöver nya begrepp för att kunna prata om och skildra ett större spektrum av bilder av och platser, för att kunna ”läsa” den samtida staden? Det räcker inte med stad, förort, kvarter, gator och torg. Det räcker inte med den täta eller

² SMÅA Hus (2010)

den glesa staden, den traditionella eller den moderna. Vi måste kunna tala om de platser som idag benämns mellanrum, icke-platser, ingemansland, impediment etc. som meningsfulla. Och om staden som mer än antingen/eller. Men, de historiska begreppen har kanske fortfarande berättigande eftersom de *haft* stor betydelse, och användningen av dem kan bevara de historiskt viktiga platser som de betecknar? Eller, är gamla begrepp för stad och stadsliv *föråldrade* och måste därför fyllas med ny mening eftersom samhället genomgått så omvälvande förändringar de senaste 50 åren? Det är dock naturligtvis inte bara begreppen i sig som avgör, utan det handlar framför allt om hur de används och hur de fylls med värden och mening. En ökad medvetenhet kring hur vi berättar om den goda staden, vilka "vi" är och vilka berättelser som inte hörs tror jag är nödvändigt vilken ståndpunkt man än väljer här. Så fortsätt prata om samtidens och framtidens stadsutveckling, och välkomna fler in i detta samtal!

Referenser

- Brusman, Mats (2008). *Den verkliga staden? Norrköpings innerstad mellan urbana idéer och lokala identiteter*, Linköping: Tema kultur och samhälle, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet.
- Short, John Rennie (2006). *Urban theory. A critical assessment*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Tunström, Moa (2009). *På spaning efter den goda staden. Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion*, Örebro studies in Human Geography 4, Örebro: Örebro universitet.
- Stadsmiljörådet (2003). *Tyckomstaden*, Karlskrona: Stadsmiljörådet, Boverket.
- Mouffe, Chantal (2005). *On the political*, London: Routledge.
- SMÅA Hus (2010) ”Innerstadsbarn. Bland kottar och kojor”, <http://www.smaa.se/web/Hem.aspx> (2010-05-03).

Vadstena Forum

Tidigare symposier och publikationer

- 1987 Återbruk i stadsbygd (ISBN 91-7332-304-3)
- 1988 Friskvård för hus, hem, kropp och själ (ISBN 91- 7332-363)
- 1989 Att välja kanal, industrilandskapet i informationssamhället (ISBN 91-7332-485-X)
- 1990 Bevara oss väl – kultur och natur i översiktlig planering (ISBN 91-7332-556-2)
- 1991 Mötesplatser till lust och gagn i stad och bygd (ISBN 91-7332-584-8)
- 1992 Levande grannskap i stad och bygd (ISBN 91-7332-627-5)
- 1993 Att bygga så lagom – den måttfulla staden (ISBN 91-7332-667-4)
- 1994 Särdrag att bygga på (ISBN 91-7147-126-X)
- 1995 Kunskap och teknik för ett hållbart samhälle (ISBN 91-7147-187-1)
- 1996 Kyrkan mitt i byn – ett dyrbart arv (ISBN 91-7147-306-8)
- 1997 Arkitekturens kvaliteter. Stadsrum och landskap inför ett arkitekturpolitiskt handlingsprogram (ISBN 91-7147-395-5)
- 1998 Byggnadskultur inför 2000-talet (ISBN 91-7147-505-2)
- 1999 Seklet i backspegeln – vad 1900-talet givit oss (ISBN 91-7147-592-3)
- 2000 Vi flytt nu (ISBN 91-7147-655-5)

KLIMATETS KRAV PÅ SAMHÄLLET

- 2001 Från våra sinnen (ISBN 91-7373-352-0)
Linköpings universitet 2001
- 2002 Hur djup är kulturens brunn? (ISBN 91-7373-586-8)
Linköpings universitet 2002
- 2003 Finns det rum för barn? (ISBN 91- 7373-889-1)
Linköpings universitet 2003
- 2004 Krävs energi i samhällsplaneringen? (ISBN 91-85297-17-8)
Linköpings universitet 2004
- 2005 Den omvända ålderspyramiden (ISBN 91-85457-85-X)
Linköpings universitet 2005
- 2006 Planering med nya förutsättningar (ISBN 91-85643-54-8)
Linköpings universitet 2006
- 2008 Samhällsbyggande och integration: Frågor om assimilation,
mångfald och boende (ISBN 978-91-7393-564-7)
Linköpings universitet 2009
- 2009 Klimatets krav på samhället (ISBN 978-91-7393-367-4)
Linköpings universitet 2010
- 2010 Makten över rummet – Tankar om den hållbara staden
(ISBN: 978-91-7393-260-8), Linköpings universitet 2010